PARTIUM

XXI. ÉVFOLYAM | A PARTIUMI ÉS BÁNSÁGI MŰEMLÉKVÉDŐ ÉS EMLÉKHELY TÁRSASÁG HONISMERETI LAPJA | 2017. 2. SZÁM

OLASZ ANGÉLA

CSILLAGOK KÖZT TÁMADT ÚJ CSILLAG

Emlékezés Szent Lászlóra, a népi mondák és legendák hősére

„Dicsérjük magyarok Szent László kerált
Bizony érdemli mi dicséretönköt,
dícsérik őtet angyalok mondván:
Idvezlégy kegyelmes Szent László kerály."

(Ismeretlen: Szent László-ének, 15. század)

A 2017-es esztendő Szent László király éve, amikor a 940 éve trónra lépett és 825 éve szentté avatott lovagkirályra, a legendák és népregék csodás alakjára emlékezünk. Emlékezete századok távlatából a múltnak fényét villantja elénk, példája pedig a szebb jövő reményét táplálja. Szentimrei Jenő Verses Magyar Krónikája szerint a szent királynak:

... „erős karja, hívő szelíd lelke
A magyart erősre és nagyra nevelte."

A Szent László-év kiváló lehetőség arra is, hogy felhívjuk a figyelmet a Lengyelországban születetett, Zágrábban püspökséget alapító, Nyitrán elhunyt, Erdély védőszentjeként tisztelt királyra, aki életművével összekapcsolta az európai nemzeteket, ami alapja lehet a térség államai közti együttműködésnek.

Árpád-házi I. László (1077–1095) I. Béla és Richéza, II. Mieczislaw lengyel király leánya második gyermekeként született, apja lengyelországi száműzetése idején, 1046 körül. Bátyja, Géza,

Szent László

Nem véletlen, hogy életét és művét nemcsak a történetírók örökítették meg, hanem a nép is számos mondában tartotta meg emlékezetét, s a középkori legendák egyik szentünket sem magasztalták úgy, mint Szent László királyt. Ezért a történelmi tények ismertetése mellett fontosnak érzem feleleveníteni a legendákat és népmondákat is, amelyek által a nagy király, akinek „személyében ötvöződik a nomád harcos és az európai lovagi ideál",[1] máig él a nép ajkán. Mert a Szent István király halálát követő nehéz évtizedek után, a 11. sz. utolsó negyedében sikerült a hit és a haza bajnokává (Athleta Patriae) válnia és megerősítenie mindazt, amit első szent királyunk alkotott.

(1074–1077) más néven Magnus, szintén Lengyelországban, fiatalabb testvérei, Lambert, Zsófia, Eugénia, Ilona és egy kishúg viszont már Magyarországon születtek.[2]

I. András trónra lépését követően (1046–1060) Béla herceg és családja 1048 táján hazatérhetett, ám András uralmának végén fia, a kis Salamon megkoronázása miatt újra Lengyelországba menekült, ahol Merész Boleszláv udvarában, felesége rokonságánál talált menedéket. Végül lengyel seregek támogatásával sikerült trónra kerülnie.

I. Béla (1060–1063) uralkodását lezáró tragikus halálakor László 17 éves lehetett, de már az egész nemzet figyelmét magára

vonta lelki és testi tulajdonságaival. *„Vallásos lelkületét anyjától, a vitézséget apjától örökölte."*[3] Ifjú éveiről a ránk maradt legendában olvasható: *„Az ifjú, ki erős karú, gyönyörű arcú volt"*, lelki tulajdonságai által is kortársai fölé emelkedett. Bátorságával rokonszenvet ébresztett és elismerést vívott ki. A néphagyomány már ifjú korához is regéket fűzött. Az egyik rege szerint Székesfehérvárott egy népünnepély alkalmával a vigadozó tömeg közé egy megvadult paripa vágtatott. László herceg megragadva a száguldó paripa sörényét, addig nyargalt a lovon, amíg megzabolázta.[4] Szintén Székesfehérvárhoz kötődik egy másik tette is, amely Béla király koronázása után történt. A király gyűlésbe hívta a falvak véneit, ám rajtuk kívül megjelentek olyanok is, akik a régi pogány vallás visszaállítását, a papok és tizedszedők megölését és a templomok lerombolását követelték. Béla három nap gondolkodási időt kért.[5] A hagyomány szerint ezalatt László fegyverbe szólította a közeli megyék kereszténységhez hű népét és szétverte a pogányokat. Béla király halála után, 1063 szeptemberében IV. Henrik német király támogatásával Salamont (1063–74) újra megkoronázták, de csatára nem került sor, mert Dezső, kalocsai érsek közbenjárására 1064-ben Győrött sikerült békét kötni Gézával.[6] Ezt követték azok a győzelmek, amelyeket az ifjú László aratott.

Az első fényes győzelem 1068-ban a magyar krónikák által tévesen „kun"-nak mondott besenyők ellen született, akiket egy Osul nevű főember vezetett. Osul lovasaival Észak-Erdélyt és a Nyírséget pusztította, majd sok rabolt állattal és rabszíjra fűzött emberekből álló zsákmánnyal készült elhagyni az országot. Ekkor azonban Salamon király, Géza és László hercegek útját állták.[7]

A cserhalmi csataként is ismert ütközetre a Doboka megyei Kerlés hegynél került sor. Az összecsapást szemléletesen örökítette meg a Képes Krónika: *„Az egész magyar sereg a hegy lábánál gyűlt össze... a pogányok már mind a hegy tetején tömörültek össze."* Salamon király csapatával a legmeredekebb hegyoldalban hatolt fel, Géza herceg a menedékesebb lejtőn és közben nyilakat szórt a kunokra. László az első támadásnál négyet megölt a legvitézebb kunok közül, az ötödik nyilától megsebesült – de utóbb ezt is megölte. A dombtetőn nagy viaskodásra került sor. Anonymus szerint a magyarok *„úgy aprították a besenyők frissen beretvált fejeit, mint a nyers tököt."* Életét vesztette Osul is. Bonfini arról számolt be, hogy a kiszabadult magyar foglyok is fegyvert szereztek és rávetették magukat a pogányokra. Akiknek sikerült kiszabadulni a magyarok gyűrűjéből, futásnak eredtek. Ekkor látta meg László, hogy egy kun vezér egy szép magyar lányt visz lován. A Képes Krónika szerint *„Azt gondolta, tehát Szent László herceg, hogy ez a váradi püspök lánya, és ámbár nehéz sebben volt, mégis nagy hamar üldözőbe vette lova hátán, melyet Szögnek nevezett. Midőn azután lándzsavégre megközelítette, semmire sem ment vele, mert az ő lova sem maradt vissza, semennyit sem, így mintegy kartávolság volt a lándzsa hegye és a kun háta között. Rákiáltott tehát Szent László herceg a leányra és monda: Szép húgom! Fogd meg a kunt övénél és vesd magad a földre! Az meg is tette. Mikor a földön hevert, Szent László közelebbről át akarta szúrni a lándzsájával, a leány nagyon kérte, ne ölje meg, hanem bocsássa el. Végül László megölte, a leány viszont nem a püspök leánya volt."*[8]

Kisfaludy-festmény

Nagy volt a diadal híre és Szent László dicsősége. Utódok regéltek róla, festők megörökítették, költők megénekelték. *„Cserhalom, a te tetőd diadalmak büszke tetője!"* – írta Vörösmarty Cserhalom című gyönyörű költeményében. Cserhalom legendáját a Magyar Anjou-legendárium is megörökítette és a középkori templomok falain is megtaláljuk. László Gyula régészprofesszor A Szent László legenda középkori falképei c. könyvében mintegy félszáz falképsort említett, ám a templomok elbontásával több is elveszett.[9] A ma is látható székely templomok közt említeném a székelyderzsi, a kakaslomnici, a homoródkarácsonyfalvi és a gelencei templomokat.[10] A falkép-ciklus, az Anjou legendáriumhoz hasonlóan, nem követi teljesen a Szent László legendát. A krónikákban a történet véget ér a kun lefejezésével, a képeken viszont a lány is szerepet kap, elvágja a kun vezér Achilles- inát és a befejező képen László herceg fejét a lány ölébe hajtva pihen.[11]

A gelencei freskó

Mi tehette oly népszerűvé Szent László és a kun harcának történetét?

A kérdésre Klaniczay Gábor A Szent László-kultusz kialakulásáról szóló tanulmányában találunk egyfajta választ: *„A félelmetes, nehezen legyőzhető kun a kereszténységre tért magyarság múltját jelképezi, Szent László viszont a jövő útját képviseli, a keresztény lovagi eszmény diadalát a pogány múlton és a fenyegető újabb keleti veszedelmen."*[12]

Szent László-freskóciklus Nápolyban is látható, a Santa Maria dell' Incoronata-templomban. A falfestményeket Durazzói László készítette. A ma már igen rossz állapotban lévő freskók a falakról leválasztva, fémvázakra erősítve láthatók a nápolyi templomban.[13]

1071-ben a besenyők a nándorfehérvári görög őrség bíztatására a Szerémségre támadtak, ahonnan nagy zsákmánnyal indultak vissza. László jelen volt Nándorfehérvár ostrománál is. Kéthónapnyi küzdelem után a görögök úgy döntöttek, hogy szabad elvonulás ellenében feladják a várat. Nem bízva Salamonban, a görögök Gézának adták meg magukat, ami sértette a király hiúságát. Hosszú viszálykodás kezdődött a király és a hercegek között. A Bács megyei ispán, Vid támadásra buzdította Salamont Géza ellen. Salamon német sereget hívott segítségül, László pedig Oroszországba, majd Ottó morva herceghez utazott segítségért és sikerült VII. Gergely pápa támogatását is megnyernie. Salamon ugyan szétverte Géza seregét, de László Vác környékén találkozott a menekülő Gézával. Érdekes legendák olvashatók a történésekkel kapcsolatban, a Képes Krónikában. Salamonra várakozván, világos nappal mennyei látomás jelent

meg Szent Lászlónak. Mondotta ekkor Szent László Géza hercegnek: *„...az Úr angyala leszállott az égből, kezében aranykoronát hozott és azt a fejedre illesztette, nyilvánvaló ebből, hogy minékünk adatik a győzelem, ...a királyságot és a koronát pedig neked adja az Úr. Mondotta erre Géza: Ha az Úristen velünk lesz és megoltalmaz ellenségeinkkel szemben és ez a látomásod teljesül, egyházat építek itt, ezen a helyen az ő szentséges szűz anyjának, Máriának."* [14]

1074, március 14-én Mogyoródnál Salamon döntő vereséget szenvedett. Ebben nagy szerepet játszott a László által kidolgozott haditechnika és azok a haditettek, amelyek őt rendkívül népszerűvé tették.

Az ütközet előtt ruhát és zászlót cserélt bátyjával, hogy Salamon támadását magára vonja és fogadalmat is tett, hogyha Isten győzelemhez segíti, kolostort és templomot építtet a győzelem helyén. Fogadalmát be is tartotta. Mogyoródon az elesettek lelki üdvösségére templomot és kolostort építtetett.

Szent László szobra a mogyoródi csata emlékére

A csatát követően pedig a ránk maradt legenda szavaival szólva bizonyította, hogy *„szeretetben gazdag, a türelemben nagylelkű, a kegyességben felséges, a kegyelem ajándékaival teljes..."* Egy szép történet szerint, amikor az ütközet elvégződött, az elesettek láttán, László lelkén mély szomorúság vett erőt. A holtak közt rátalált Ernye főispánra, akinek sírva mondta: *„Ernye ispán, békesség barátja, úgy sajnállak, mint atyám fiát, mert szíved és tanácsod telve vala békével"*, s megparancsolta vitézeinek, hogy tisztességgel temessék el. Tovább haladva meglátta a gonosz Vid holttestét is, aki iránt szintén szánalmat érzett. *„Siratom halálod, noha mindig ellenségünk voltál, vajha életben maradtál és megtértél volna és köztünk a békét erősítenéd..."*[15] – mondta és meghagyta, hogy őt is temessék el. A mogyoródi ütközet Salamon számára súlyos következményekkel járt. Vert hadával Mosonyba menekült és behívta az országba sógorát, IV. Henriket, akinek megígérte, hogy Magyarország adót fizet Németországnak és hat várat is átad a németeknek. Mivel IV. Henrik hadai nem jártak eredménnyel, a trónját vesztett, csalódott Salamon maroknyi csapatával Pozsonyba vonult vissza. Helyére, a trónra Géza került. Mivel a felségjelvények Salamonnál maradtak, VII. Gergely pedig Géza uralmának elismerését pápai hűbér vállalásához kötötte, Géza VII. (Dukász) Mihály bizánci császártól kért segítséget, aki korona küldésével ismerte el Gézát Magyarország királyának. A kapcsolatot házasságkötés pecsételte meg, az özvegy Géza második felesége Szünadéne bizánci hercegnő lett. A magyar–bizánci szövetség tárgyi emléke a magyar Szent Korona alsó része, az ún. görög korona.[16] Mivel Salamon nem akart lemondani a koronáról, László seregével körülvette a pozsonyi várat. A legenda szerint egyszer László álöltözetben, egyedül a várhoz ment, s amikor Salamon meglátta a közeledő alakot kijött a várból, hogy harcoljon ellene. Amikor felismerte Lászlót, hírtelen visszafutott a várba és embereinek elmondta, hogy László feje felett két angyalt látott, akik tüzes karddal védelmezték őt. Szent László rábeszélte testvérét, hogy Vácott, ahol a mogyoródi csata előtt hadi tanácsot tartottak, hálából építtessen templomot. Helyet találni a templomnak együtt mentek Vácra és a legenda itt ismét csodát említ: *„És mikor ott álltak Vacia (Vác) táján, egy szarvas jelent meg nekik, agancsa telis – tele volt égő gyertyákkal és futni kezdett előlük az erdő felé és megállt azon a helyen, ahol most a monostor* [a középkori Vác székesegyháza] *van. Midőn a vitézek rányilaztak, a Dunába vetette magát és többé nem látták. Ennek láttán így szólt Boldog László: Valójában nem szarvas volt ez, hanem Isten angyala. És szólott Geysa király: Mondd meg nékem, szeretett testvérem, mit jelentettek a szarvas agancsán látott égő gyertyák? Felelt Boldog László: Nem agancsok azok, hanem szárnyak és nem égő gyertyák, hanem ragyogó tollak, s azért állt meg ott, mert megjelölte a helyet, hogy a Boldogságos Szűznek ott építtessünk templomot, s ne másutt."*[17] És oda építettek először Szent Péternek egy kápolnát, majd mellette egy monostort, Szűz Máriának tisztességére. Géza azonban tavasszal súlyosan megbetegedett és 1077. április 25-én elhunyt. László őt az általa építtetett váci templom sírboltjában temette el.

A hadakozások során – a besenyőkkel az erdélyi Doboka mellett megvívott kerlési csatában, a Salamon ellen vívott mogyoródi csatában – László már olyan hírnevet szerzett, hogy Géza halálakor nem gondoltak Salamon visszahívására, hanem a trónra Lászlót választották meg, mivel benne fényesen tündököltek népe minden erényei. Szent László király legendája így mutatta be érdemeit: *„Természeti adottságaiban pedig az isteni irgalom különös kegyelme a kiválóság kiváltságával a közönséges emberi értékek fölé emelte. Mert erős volt a keze, tetszetős a külseje, s miként az oroszlánnak, hatalmas lába – keze, óriási termete, a többi ember közül vállal kimagaslott: így árasztotta el az adományok teljessége s ez már testileg is méltóvá nyilvánította a királyi koronára... Mikor pedig a királyi méltóság feladatát elvállalta, nem hajlott szíve a felé áramló gazdagságra, vagy más földi javakra, a lelke mélyén mindig csak a jóra gondolt".* [18] A legenda másik változata pedig tiszteletet ébresztő uralkodói termete s nemes arckifejezése miatt Trója utolsó királyához, Priamoszhoz hasonlította. Nem véletlen, hogy a franciaföldi Saint Gilles- monostor Magyarországra érkezett szerzetese *„elegantissimus rex"*-nek nevezte.[19] *„Úgy ragyogott fel, mint köd közepette a hajnali csillag"*, mely elűzi a rút homályt „és miképpen a teli hold világol a maga napjaiban", vagy „miképpen a nap ragyog: fénylett népének közepette" – olvasható a Képes Krónikában. Magas termetű volt, miképpen neve is nagy. Mert hogyha nevének értelmét fejtegetjük: Ladislaus azt jelenti, hogy istenadta dicsőség a népnek.[20] És bár akarata ellenére választották királlyá a magyarok, a koronát nem akarta a fejére tenni *„mert inkább mennyei koronára áhítozott."* A királyi jelvényeket mély tisztelettel maga előtt vitetve, *„a királyi méltóságot nem abban kereste, hogy első legyen, hanem, hogy minél inkább használjon."*

Megkoronázására azután kerülhetett sor, hogy feleségül vette Rudolf sváb herceg lányát, Adelheidot. Két lánya született – az egyik Jaroslav orosz herceg felesége, a másik, Piroska vagy Iréné, a bizánci Komnénosz II. János hitvese lett. A királyi hatalom átvétele után László I. István politikáját folytatva, két fontos feladatként az egyház megszilárdítását és a magántulajdon védelmét akarta megvalósítani. Ezért rendkívül szigorú törvényeket hozott.

1077-ben kiadott törvénykönyvében a törvények több mint fele a tulajdon védelmével foglalkozott. Lopásért kemény megtorlás járt.

1092-ben az elnökletével Szabolcson megtartott zsinaton kiadott törvénykönyve elrendelte, hogy aki vasárnaponként nem jár templomba, veréssel javítsák meg. A tanácskozás határozatokat hozott az elpusztult templomok újjáépítéséről, előírta az egyházi ünnepek, böjtök megtartását, szabályozta a tized szedését. Törvényeivel helyreállította az ország belső rendjét és megszilárdította trónját.

Az igazság szigorúságát az irgalom szelídségével mérsékelte. Salamonnal szemben is békességre törekedett, ám Salamon föllázadt a türelmes László ellen, amiért őt 1082-ben a visegrádi várba záratta. 1083-ban István király szentté avatásakor meghallgatva a bökénysomlói apáca, Karitas tanácsát, megbocsátott és szabadon engedte Salamont, aki előbb a németekhez, majd a moldvai besenyőkhöz távozott. 1085-ben az ő bíztatására Kutesk besenyő vezér, akinek odaígérte Erdélyt, betört a Felső-Tisza vidékére. László seregei élén kemény küzdelmet vívott a besenyők ellen, de *„mint a faggyú a tűz ellenében, úgy elolvadának ő előtte és nagy diadalmat vőn rajtok."* László nagy zsákmányhoz jutott és hálából *„rakata egy székesegyházat az Úr Istennek tisztességére."* Ekkor alapította a váradi püspökséget, ahol már neki köszönhetően szép templom és prépostság is állott.

Szent László szobra Nagyváradon

A néprege később ehhez a győzelemhez is számos csodás eseményt kapcsolt. László nevéhez kötötte a hegyekben fakadó forrásokat, amelyeket Isten az ő könyörgésére fakasztott, hogy katonái ne szenvedjenek a szomjúságtól, s a sziklákon is a néphit az ő patkónyomait vélte felfedezni.

A besenyők legyőzése után számos cselekedettel igazolta hitéhez való ragaszkodását.

III. Viktor pápával tudatta, hogy az egyházfő védelmére 20 ezer magyar lovast ajánl fel.

Templomokat épít (Váradon, Gyulafehérváron), szent helyeket alapít, melyek között meg kell említeni a zágrábi püspökséget, a Szentjobb, valamint a Szent Egyed apátságot, az egyházakat és kolostorokat pedig gazdag adományokkal támogatta. Emellett sok időt töltött buzgó imával templomban. A néphiedelem imáihoz is csodákat kapcsolt. Egy éjszaka, amikor a váradi monostorban imádkozott, komornyikja betekintve azt látta, hogy *„ura megdicsőült testével csodálatosan a levegőbe emelkedett"* (levitáció).

Népe vallásos érzését pedig a szentté avatásokkal erősítette. 1083. július 16–17. szentté avatták András és Benedek zobori remetéket, július 26-án, Csanádon Gellért püspököt, augusztus 20-án a székesfehérvári bazilikában Magyarország államalapító és egyházszervező első királyát, Istvánt, majd november 5-én Imre herceget.

Amikor szentté avatása után László tudomást szerzett Szent István mumifikálódott jobb kezének létezéséről és megtalálta az ereklyét, megkezdődött a Szent Jobb kultusza is. Szintén Szent Lászlónak tulajdonítható, hogy Magyarországot Mária országának tekintik. VII. Gergely pápa ugyanis fő hűbéri igényeit hajtogatva azt állította, hogy István király országát Szent Péter oltalmába ajánlotta. Erre László egy pannonhalmi bencés szerzetessel megíratta, hogy István király nem Szent Péternek, hanem Szűz Máriának ajánlotta országát. László nagy érdeme, hogy úgy tudta országa függetlenségét megóvni a pápától, hogy közben nem sodródott IV. Henrik oldalára sem, akinek a szentté avatással is jelezni akarta, hogy Magyarország szentjei révén is önálló tagja a keresztény Európának.

Uralkodásának értékes teljesítménye volt Horvátország elfoglalása. A magyar korona szempontjából a terület azért volt fontos, mert kijáratot biztosított az Adriai-tengerre. A Képes Krónika a hódítással kapcsolatban azt írja, hogy *„ezt a király nem kapzsiságból cselekedte, hanem azért mert a királyi törvény szerint őt illeti az örökség."* Amikor Zvonimir horvát király halála után Horvátországban polgárháború tört ki, László testvére, Ilona királyné segítséget kért Lászlótól, aki seregével bevonult és gond nélkül átvette a hatalmat. A meghódított ország élére néhai bátyja kisebbik fiát, Álmost állította. A hódítás szembefordította Lászlót a pápával, aki Horvátország korábbi hűbérura volt, ám a terület a Magyar Királyság legmaradandóbb szerzeménye lett. Zágrábban templomot építtetett és püspökséget alapított Szent István tiszteletére.

Mialatt azonban győzelmes hadseregével lement a dalmátországi hegységig a törcsvári szoroson betörtek Erdélybe a kunok. Amikor László értesült a pusztításról és arról, hogy az ellenség foglyokat visz magával, visszatért és így szólott vitézeihez: *„Jobb nekem veletek meghalni, mint feleségeteket és fiaitokat fogságban látni."* Vörös zászlója alatt elsőként támadt a kunokra és a Temes folyónál 1091 nyarán sikerült győznie. A csatában életét vesztette a kunok vezére, Kapolcs is és talán mindenkit megöltek volna, ám László megkímélte életüket, mondván embereinek: *„hadd éljenek, ha megtérnek"* és letelepítette őket.

Orsovánál egy másik kun sereget is sikerült meglepnie és megölve vezérüket, Ákost, nagy vereséget mért rájuk. Hálából a kettős győzelemért Somogyvárott apátságot alapított. A nép természetesen ezekhez a hadjáratokhoz is csodás eseményeket fűzött, regéket, amelyek máig fennmaradtak. Közismert, hogy a szent király imáját követően serege megmenekült az éhhaláltól, mert szarvas és bivalycsorda érkezett, amelyből annyit fogtak, amennyire szükségük volt. Majd a hegyek közé jutva, amikor serege a szomjúságtól szenvedett, ismét imádkozott, majd kardjával a sziklára ütve vizet fakasztott. Arról is regéltek, hogy a menekülő kunok által az üldöző magyarok elé dobált aranyakat imájával kavicsokká változtatta. A legendának van egy másik változata is, amely szerint az üldözött László szórt aranyat az ellenség elé és így menekült meg vitézeivel együtt. A besenyők elé szórt aranyak azután kővé változtak. Ezek a kun aranyak, vagy Szent László pénze néven emlegetett pénzalakú kavicsok, amelyekről Temesvári Pelbárt, Mátyás udvari papja is megemlékezett – tulajdonképpen 40–50 milliós őskori egysejtűek megkövesedett maradványai. A Nummulites tehát egy óriási egysejtű.[21]

A mondák terjedésének és fennmaradásának bizonyítéka, hogy Kovács Ferenc pedagógus, helyi tanárok és diákok segítségével Arad külvárosaiban 1959-ben összegyűjtött népköltési termékei között is találkozunk a Szent László pénze, a Tordai-hasadék, valamint a vízfakasztás csodájával.[22]

Orbán Balázs leírásában is megemlíti *„a király kútjának kristály vízgyöngyeit"*, amelyek három üregből törnek ki. A néphit szerint egyiket a szent király lovának patkója nyomta a sziklába, a másodikat a szent király sziklába szúrt kopjája, a harmadikat pedig a sisakja fúrta.

Természetesen a leírás említi *„Szent László pénzét”* is, amelyeket a király az őt üldöző kunok elé szórt.[23] Csodálatosan őrzi Szent László alakját és a neki tulajdonított csatákat a Kárpát-medence keleti népének folklóranyaga. A keleti határokon túl, a moldvai magyar telepesek körében pedig egy középkori eredetű, egyedi jegyeket hordozó hagyomány él, amely szórványosan még napjainkban is gyűjthető. A gyimesi csángók szóhagyományában a Szent László pénzeként ismert csoda helyi történetként elevenedik meg, amelyet 1995-ben a Farkasok patakán élő, akkor 50 éves Tankó Fülöp elbeszéléséből ismerhetünk.[24] A Szent László-mondákban László lova is rendkívüli tulajdonságokkal rendelkezik. A ló különleges tulajdonságait mind Szépvíz, mind a Tordai hasadék kapcsán Orbán Balázs is megemlíti.

A tordai hasadék mondában, amikor Lászlót a kunok üldözték, imájára szétnyílt a hegy és az ellenség útját szakadék állta el. Lovának nyolcszögű patkónyomát őrzi itt a Patkóskő. A verebélyi palóc búcsúsok a 19. században így zengedeztek a király által fakasztott forrásnál: *„Szent Lászlónak szent lova/ Szent lovának szent lába,/ szent lábának szent patkója,/ szent patkójának szent nyoma: könyörögj érettünk.”*[25]

Mivel a kunokat segítette Vaszilko orosz fejedelem, László büntető hadjáratot indított az oroszok ellen, akik kegyelmet kértek, így rövid idő múlva visszatért az országba. Amíg Oroszországban járt, a néphagyomány szerint kitört a pusztító pestis. László irgalomért esedezett és a rege szerint Isten segítségével rátalált a gyógyító fűre úgy, hogy kilőtt nyila a gyógyító füvet találta el. A népi gyógyászatban máig Szent László füve néven ismert a keresztfű, azaz a Gencia Cruciata, amelyről először Beyte János füvészkönyve (1583) tett említést.[26]

Közben a mélyen vallásos király lelkében egyre érlelődött a vágy, hogy a Szentföldre zarándokoljon. Tervével nem tudott foglalkozni, mert 1094-ben Wladislaw lengyel király segítségül hívta az országban kitört lázadás miatt. László ostrom alá vette Krakkó várát, amelyhez a monda szerint cselhez folyamodott. Három hónapi ostrom után ugyanis elfogyott az élelem, így az ostromlók és az ostromlottak is éhezni kezdtek. A király és a főemberek ekkor azt kérték, hogy az éjszaka csendjében ki – ki hozzon egy csizmaszárnyi földet és a halomra hintsenek lisztet. Mikor a krakkóiak meglátták, azt hitték, hogy az egész halom mind liszt és mivel tudták, hogy addig nem képesek tartani magukat, amíg az ostromlók elfogyasztják a sok lisztet, úgy döntöttek, hogy kibékülnek és feladják a várat.[27] Hazatérve újra készülődni kezdett a Szentföldre, de akkor, Konrád, brünni morva herceg fordult hozzá segítségért II. Bretislav cseh fejedelem ellen. A hadjáratban László megbetegedett és 1095. július 29-én a cseh–morva határ közelében elhunyt. Így vágya, hogy eljusson a Szentföldre nem teljesült.

Nem érhette meg sem a zarándoklatot, sem azt, hogy a clermonti zsinaton a II. Orbán pápa által meghirdetett „szent háború” vezetésével megbízzák. A magyar középkori elbeszélő források ugyanis Szent Lászlónak tulajdonítják az első keresztes hadjárat vezetésére való felkérést. Veszprémy László szerint viszont ez is csak legenda, mint a szentté avatott király csatáiról és hadjáratairól fennmaradt többi tudósítás, amelyet az udvari írástudók tolla a lovagi ideálnak megfelelő képpé alakított.[28]

Mint ahogyan életéhez, úgy halálához is csodákat kapcsolnak. A királyt óhaja szerint kedvelt városában, Váradon a Székesegyház sírboltjában kellett elhelyezni. A legenda szerint a nagy meleg miatt úgy határoztak, hogy a közelebb eső Székesfehérvárra viszik. Este a gyászoló kíséret pihenőt tartott. Amikor felébredtek... *„látták, hogy nincsen ott a szekér, sem a szent test.”* Csoda történt, ugyanis a kocsi *„minden emberi segedelem nélkül”* Várad felé indult. 1900-ban Mátyás Flórián történész azonban felvetette, hogy nem Székesfehérvár és Várad, hanem Somogyvár és Várad közt lehetett a vita és a király első nyugvóhelye az általa alapított somogyvári bencés monostor lehetett, ahonnan csak a 12. század elején került át a holtteste Váradra. Solymosi László akadémikus 2016. október 13-án Szent László király sírja, kultusza és szentté avatása címmel tartott akadémiai székfoglaló előadásában kifejtette, hogy Mátyás Flórián állítása téves. A tévedést II. Paszkál pápa 1106-ban kiadott oklevelének félrefordítása okozta. A szövegben található félmondat *„ahol az ő tisztelendő teste nyugszik,”* Solymosi László és Tóth Sándor érvelése szerint nem Szent Lászlóra és Somogyvárra, hanem valójában Szent Egyed Saint Gilles-i ereklyéjére vonatkozik.[29] A templom közepén feltárt ereklyesírban a Szent László által különösen tisztelt Szent Egyed, vagy Szent Benedek ereklyéit őrizhették.[30] Tehát a királyt Váradon temették el, ahol temetésén csodák sorát említi a legenda. Vakok visszanyerték látásukat, sánták és némák, siketek és bénák megszabadultak betegségeiktől. Sírjánál még peres ügyek eldöntésére is sor került.

Szent László váradi sírja hamarosan zarándoklatok színhelye lett, s a nép kezdte szentként tisztelni. A hivatalos megerősítés Róma által történt, azt követően, hogy III. Béla király kérésére III. Coelestin pápa a szentek sorába iktatta. Valószínű, hogy fej és kar ereklyéjét ekkor különítették el a testétől.[31] A koponyaereklyét díszes fejereklyetartóba helyezték. A váradi székesegyház sekrestyéjében történt tűzesetben ez a tartó megolvadt, de az ereklyének baja nem esett. Ekkor az oklevél tanúsága szerint 1406 után készült az a mellszobor alakú ereklyetartó, amelyet 1607 óta Győrben őriznek. Mivel a váradiak próbálkozásai a Herma visszaszerzésére sikertelenek maradtak, a Zichy Ferenc püspöktől 1775-ben kapott kis csontdarabot új ereklyetartó Hermába helyezték el, amely a Győri Hermához hasonlóan szintén nagy tiszteletnek örvend. De tudunk más Szent László relikviákról is. Így a zágrábi székesegyházban és Dubrovnikban karereklyét őriznek.

A szentté avatást égi tünemény és csodás gyógyulások követték.[32] A hiedelem a Szent királyhoz még halála után is csodákat kapcsolt, mágikus védelmet tulajdonított neki. A Dubnici Krónika alapján Arany János is megénekelte a *„Patrocínium csoda”*- ként élő hagyományt, amely szerint 1345 farsangján, amikor a székelyek és a magyarok Lackfi András vezérletével a tatárok ellen harcoltak, László eltűnt a székesegyházból, elment, hogy segítse híveit. A sekrestyés harmadnapra találta meg, átizzadtan.

E hiedelem a moldvai székely hagyománykörnek is része lehetett, amelyről Fekete Rozália 1996-ban Gyepecén mesélt.[33] Talán hadi szokás lehetett – miként Ipolyi véli – László fejereklyéjének a sereg élén való hordozása.

Váradon pedig még a 16. században is élt a hiedelem, hogy a váradi Szent László-szobor és a többi szentek szobrai megvédik a várost az idegenektől. Szamosközi István valóban említ egy különleges történetet az 1598-as váradi ostromról, amely szerint a törököknek véres fejjel kellett visszavonulniuk. *„Tudtuk, hogy ez így lesz, mert hallottuk Szent László érc lovának a nyerítését”* – mondták a törökök.

Tisztelete és emlékezete példák sorával igazolhatóan tovább élt. A magyar királyok közül többen is – így IV. Béla, Nagy Lajos a koronázást követően Székesfehérvárról Váradra mentek, hogy Szent László sírjánál égi pártfogását kérjék. De eljött sírjához Ulászló lengyel király is.

A megindult zarándoklat miatt Váradot *„Magyar Compostella”* néven kezdték emlegetni. Égi pártfogásában bízva, több király s főpap is meghagyta végrendeletében, hogy László király lábainál helyezzék őket örök nyugalomra. Ott nyugszik Nagy Lajos lánya, Mária királyné és férje Luxemburgi Zsigmond király (1387–1437) is.

A magyar lovagkirályok szimbólumává váló I. László király a mai napig a magyar katonai vitézség mintaképe maradt. Dicsőségét, hőstetteit szebbnél szebb versekben örökítették meg a költők.

„Tán sehol sem volt ekkora vitéz/ ilyen fenséges, győzelmes király.
Hited sugárzik, erőd megigéz/ lelked a mennyből gyakran visszaszáll.”
– írta Szent Lászlóhoz című versében Siklósi András.

Emlékét őrzik még a templomi freskók s a képzőművészek

A győri herma

A nagyváradi herma

alkotásai, köztük Székely Bertalan, Kisfaludy Károly, Kovács Mihály vagy Maulbertsch festménye, kiváló szobrászok, mint Telcs Ede, Tóth István alkotásai és szent ereklyéi- a Győrben 1667 óta látható Herma, amelyet Náprági Demeter püspök vitt magával Győrbe és a Nagyváradon látható Herma.

Életét a történelmi adatok s a személyét övező kultusz fényében áttekintve megállapíthatjuk, hogy Szent Lászlóban a magyar történelem sikeres országépítő uralkodóját tisztelhetjük, akinek sikerült megszilárdítania a legyengült államot és megvédenie országát a német terjeszkedéstől, a pápai hűbértől, és a keleti népek pusztításaitól egyaránt. Az emlékév alkalmával gondoljunk nagy királyunkra, Erdély védőszentjére megkülönböztetett tisztelettel és dicsérjük őt himnuszával:

„Ave égi király híve / királyoknak gyöngye, éke, / László, mennynek sorsosa!
Ég királyát hűn követted, / országunkat védelmezzed, / légy hazánknak bajnoka!”

Jegyzetek:

1 Kis Tamás, Szabó Béla, Székely Zoltán: *A Szent László-herma 400 éve Győrött,* Győr Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, 2007, 44. old.
2 Török József: *A Magyar Föld szentjei,* Tulipán Könyvkiadó, Debrecen, 1991, 96. old.
3 *Szent László, a lovagkirály alakja középkori legendákban és verses egyházi műfajokban,* www.academia.edu/2961181
4 Karácson Imre: *Szent László király élete,* mek.oszk.hu 11200/11210
5 Nógrádi Árpád, Pálffy Géza, Velkey Ferenc: *Magyar uralkodók,* TKK, Debrecen, é.n. 12. old.
6 *Lengyel-magyar történelmi olvasókönyv,* Szeged 2011, 21. old.
7 *Magyarok Krónikája,* szerkesztette Glatz Ferenc, Officina Nova, 63. old.
8 *Képes Krónika,* mek.oszk.hu/10600/10642
9 *Szent László-legenda,* Wikipédia
10 *Szent László ábrázolásai,* Aranyliliom. lapunk.hu.
11 *Szent László-legenda,* Könyvmanufaktura.hu.
12 Klaniczay Gábor: *A Szent László-kultusz kialakulása,* www.academia.edu.
13 *Szent László-legenda,* Wikipédia
14 *Képes Krónika,* mek.oszk.hu/10600/10642, *Szent László királynak legendája,* Érdy-Kódex, 1326, mek.niif.hu. 06100/06196
15 *Képes Krónika,* i.m.
16 *Magyarok Krónikája,* i.m. 64. old.
17 Török József: *A magyar föld szentjei,* i.m. 104. old.
18 *Szent László király legendája* (1192 után) in Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – Középkor (1000–1530) Sermones Compilati – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Régi magyar irodalomtudományi Intézet, sermones.elte.hu.
19 Török József, i.m. 98. old.
20 *Képes Krónika,* i.m.
21 *Szent László legenda,* Magyarvalkó, Mindekilapja.hu/html/1802-9584
22 Kovács Ferenc: *Aradvégi mondák,* Újkígyós, 1995, 9, 19. old.
23 Orbán Balázs: *Torda város és környéke* (részlet) in Szent László emlékezete, Glória Kiadó, Kolozsvár, 1992, 28. old.
24 Magyar Zoltán: *Szent László alakja a gyimesi csángók szóhagyományában,* www.sulinet.hu – oroksegtar/data/ kulhoni magyarsag/2010/ro
25 *Szent László,* Magyar Katolikus Lexikon, lexikon, katolikus.hu/I.Laszlo
26 *Szent László,* I. László (kb. 1040–1095) Magyar Néprajzi Lexikon/ mek.oszt.hu, 02100/02115 html
27 *Képes Krónika,* i.m. Lengyel-Magyar történelmi olvasókönyv, i.m. 24. old.
28 Veszprémy László: *Magyarország hadtörténete a kalandozásoktól Mohácsig 862-1526,* in Kis magyar hadtörténet, szerkesztette Hermann Róbert, Zrinyi Kiadó 2013, 26. old.
29 Klaniczay Gábor: *A Szent László-kultusz kialakulása,* www.academia.edu/11566579
30 *Somogyvár, Szent László Nemzeti Emlékhely,* www. forsterkozpont.hu
31 Török József: *A magyar föld szentjei,* i.m. 105. old.
32 Kis Tamás, Szabó Béla, Székely Zoltán: *A Szent László-herma 400 éve Győrött,* 2007 Győr, 48. old.
33 Magyar Zoltán: *Szent László alakja a gyimesi csángók szóhagyományában,* i.m.

BÉLFENYÉRI TAMÁS-JÁNOS

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY TÖRVÉNYKÖNYVEI

Bevezető

A 11. századból Szent Istvántól két, Szent Lászlótól három, Könyves Kálmántól két törvénygyűjtemény maradt fenn. E törvények elsősorban büntetőjogi rendelkezéseket tartalmaznak. A törvény, avagy rendelet (latinul *decretum*) az uralkodó akaratnyilvánítása volt, olyan rendelkezéseket tartalmazott, amelyeknek az egyedi eseten túlmutató, általános érvényt tulajdonítottak. A törvények megalkotásában az uralkodó mellett a királyi tanács is részt vett.[1]

Szent László, avagy I. László király (ur. 1077–1095) törvénykönyvei csak 15. századi (Budai János-féle, Thuróczy) és 16. századi (Kollár, Ilosvay, Gregorianczi, Nádasdy, Festetics, Besztercebányai) kódexekben, másolat formájában maradtak fenn.[2] Hagyományosan Szent Lászlónak három törvénykönyvet tulajdonítunk. Ezek azonban nem a számozásnak megfelelő sorrendben keletkeztek. A törvények besorolása sokkal inkább tematikus szempontot követett: I. törvénykönyv – egyházi, II-III. törvénykönyv – világi törvények. Szent László törvényei népszerű témaként vonult be a történetkutatásba. A 19. század elejétől fogva a következő kutatók foglalkoztak vele: Engel János Keresztély (1770–1814), történetíró, erdélyi udvari kancelláriai fogalmazó; Endlicher István (1804–1849) tiszteletbeli orvosdoktor, császári és királyi kormánytanácsos és bécsi egyetemi tanár; Max Büdinger (1828–1902) német-osztrák történész; Marczali Henrik (1856–1940) zsidó származású magyar történetíró, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) levelező tagja; Pauler Gyula (1841–1903) jogász, levéltáros, történész és író, az MTA tagja, a Magyar Országos Levéltár első főlevéltárnoka; Szilágyi Lóránd (1908–1974) történész, egyetemi tanár; Bónis György (1914–1985) jogász, jogtörténész, az állam- és jogtudományok doktora; Jánosi Mónika (1945–1995) történész; Györffy György (1917–2000) Széchenyi-díjas történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja; Kristó Gyula (1939–2004) történész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja; Székely György (1924–2016) magyar történész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja.

A 42 fejezetből (*capitulum*ból) álló Szent László I. dekrétuma datálható a legpontosabban. A Szent László uralkodása idején, 1092. május 20-án Szabolcson tartott zsinat határozatait tartalmazza. A királyi büntetőtörvénykönyvből vett utolsó két fejezet viszont nem erről az időpontról származik, valószínűleg tévesen került ide.[3] László király másik két törvénykönyvének keletkezése viták tárgyát képezi. A II. dekrétum első tíz fejezete I. László uralkodása idején, 1077 után, Pannonhalmán keletkezhetett, a többi pedig ismeretlen időben. A szent uralkodása idején hozott világi jellegű törvények gyűjteményét képezheti.[4] A III. dekrétumot csak a hagyomány kapcsolta I. Lászlóhoz. Ez már uralkodása előtt Salamon (ur. 1063–1074) és/vagy I. Géza (ur. 1075–1077) alatt készült el. Minderre a következő bizonyítékok szolgálhatnak: *„ha valaki András király* [ur. 1046-1060] *és Béla herceg ideje* [ur. 1048–1060] *és Sarchas nevezetű bíró összeírása* [1056] *óta ... valakit avagy rabszolgákat tart vissza magánál, mindezeket Szűz Mária mennybemenetele ünnepén a királynak szolgáltassa át."*[5] (2. fejezet); *„akik Béla király uralkodása* [1060–1063] *óta elszökött javakat tartanak maguknál, azokat Szent István ünnepéig bocsássák ki kezükből"*[6] (20. fejezet); I. Géza uralkodásának idejére utalnak a következő témák: a király és herceg közti ország megosztás (3. fejezet), a kóborlók[7] összegyűjtése (13., 20. fejezet).[8] A fenti ismeretek fényében Szent László III. dekrétumával a továbbiakban nem foglalkozunk.

A Szent László törvények összeszerkesztésének idejéről megállapítható, hogy semmiképp nem Könyves Kálmán uralkodása idején (1095-1116) történt. II. Orbán pápa (1088–1099) levelében *„a rossz utakon járt elődd"*, László helyett Szent István király alakját állította Kálmán elé követendő példaként, Kálmán I. törvénykönyve pedig Szent István törvénykönyvére hivatkozik mintaként. Az egybeszerkesztés valószínűbb, hogy III. Béla uralkodása idején (1172-1196) ment végbe, ugyanis ő érte el László szentté avatását is 1192. június 27.-én.[9]

Szent László I. törvénykönyve

A törvénykönyv a következőképpen kezdődik: *„A mi teremtőnk és megváltónk, az úr Jézus Krisztus uralkodása alatt, az ő születésének 1092. évében május hó 20-án Szabolcs városában szent zsinat tartatott, a magyarok legkeresztényibb királya, László elnökletével, országa összes püspökeivel és apátjaival, valamint az összes előkelőkkel, az egész papság és a nép tanúskodása mellett."*[10] Zsinati határozatokat tartalmaz, a bevezetés is bizonyítja a királyi tanács ülései nem *„ad hoc"*, hanem meghatározott helyre és időre szóló gyűlések voltak. A rokon témák nem egymás mellett szerepelnek (pl. „kalandos" szövetkezések 14. és 39. fejezetben), tehát több egyházi ülés határozatait szerkesztették később egybe. A dekrétum talán a Szent László idején megalkotott összes egyházi intézkedést tartalmazza. A szabolcsi zsinat összehívását a következő események indokolták. 1091 László király elfoglalta Horvátországot, mely a pápa hűbérese volt. II. Orbán pápa (1088–1099) visszakövetelte hűbér-földét, amelyet a magyar király megtagadott. László az ellenpápa III. Kelemen (1080–1100) támogatójává vált. *A* szabolcsi zsinat összehívása az Orbán pápával történő szakítást nyomatékosította.[11]

A következőkben a törvénykönyv fejezeteinek ismertetése olvasható témakörönként csoportosítva. Utalunk arra is, hogy honnan vehették át ezeket a rendelkezéseket. **1., 3. fejezet** – Magyarországon is a világegyházhoz hasonlóan két nagy probléma volt jelen: 1. világi invesztitúra (Nem a rátermettség szerezte meg a főpapi széket, hanem a pénz vagy más világi érdem); 2. a papok nősülése (a hivatástalan egyházi rend házas életet élt). VII. Gergely 1074-es nagyböjti zsinaton jelentette ki először, hogy közösítsék ki azokat a papokat, akik házasságban élnek (cölibátus kötelezővé tétele), amelyet II. Orbán az 1089-es amalfi zsinaton megerősített. László rendelkezései szembementek a pápai tanítással. Kihirdette, hogy az áldozópapokat és diakónusokat, akik másodszor nősültek és özvegyek vagy eltaszított asszonyok férjei, el kell választani feleségüktől, és vezeklés tartása után rendjükhöz térjenek vissza. Aki ezt megtagadta, elvesztette hivatalát. László gyakorlatilag elismertette a papok első, törvényes házasságát (Görögkeleti hatás – a 692-es trulloszi, 1054-es konstantinápolyi pseudo-zsinat). A pápa azonban mégis csak kapott némi beleszólást ebbe az ügybe, mivel a nős papok az ő tanácsát kérhették ki. A **2. fejezetben** az ágyasságot (concubinatust) tiltották meg a papságnak. Az a pap, aki felesége helyett a szolgálójával élt, el kellett adja (trulloszi zsinat hatása). A **4. fejezet** szerint, ha a püspök a meg nem engedett házasságban levő papokkal egyetért, a király és püspökök ítéljék el; ha pedig a főesperes követ el ilyen bűnt, a püspöke ítélje meg (1089-es amalfi zsinat hatása).[12]

Az **5-6., 23-24. fejezet** az egyházak vagyonát védelmezte: az egyházak javait el ne adják, el ne cseréljék, el ne tulajdonítsák, ha pedig mégis megtörténik, háromszorosan térítse meg a pap az egyháznak (847-es mainzi zsinat hatása). Aki egyszer az egyháznak adta vagyonát, az többet vissza nem vehette (845-ös

meauxi zsinat). Az egyházak talált javait bárhol találják is meg, az előbbi egyházra szálljon vissza. A **7–8. fejezetben** rendelkeztek a pogánylázadások (1046 és 1061) során lerombolt vagy a régiségtől elpusztult templomok újjáépítéséről és felszereléséről. István király törvényével összhangban a királynak kelyheket és ruhákat, a püspöknek könyveket kellett adnia. Hasonló rendelkezést Jámbor Lajos frank uralkodó (814–840) királyi utasításaiban (capitulareiben) is olvashatunk. A **8. fejezetben** az asszimiláció jegyében a magyar törvénykezés áttelepítésekkel akadályozza a kereskedő foglalkozású, megkeresztelkedett izmaeliták visszatérését az iszlám vallásra. **9. fejezet** az elkülönülés jegyében határozottan tiltja, hogy a zsidók keresztény feleséget, vagy szolgát tartsanak. A **26. fejezet szerint** az ünnepnapon dolgozó zsidótól el kell venni szerszámait.[13]

A **11. fejezet** a vasárnap és ünnepnap megünneplésére vonatkozott. Ekkor a miselátogatás kötelező, a távolmaradókat veréssel büntették. Hogyha a falu nagyon messze esett a templomtól, akkor csak egy ember jöhetett a többiek nevében és három kenyeret és egy gyertyát kellett hozzon az oltárra. Mindez enyhítésnek számított a Szent István-i törvényhez képest *(„... vasárnap mindenki menjen a templomba, öregek és fiatalok, férfiak és nők, kivéve azokat, akik a tüzet őrzik. Ha pedig valaki amazok hanyagsága folytán nem tűzőrzés végett marad otthon, az ilyet verjék meg, és nyírják le."* A **12. fejezetben** a zsinat megtiltotta, hogy vasárnap bárki is kutyával vagy lóval vadásszék; ha pedig pap vadászik, veszítse el hivatalát az elégtétel elvégzéséig (Capitularek hatása). **16. fejezet** a vasárnap történő kereskedés tilalmazta. A **25. fejezet** szerint, aki a vasár- és ünnepnapokat, böjtöket nem tartja meg, vagy a halottakat nem az egyház mellett temeti el (a szász törvény és nem egyházi zsinatok követése), tizenkét napig kenyéren és vízen vezekeljen. A **37–38. fejezetekben** a kötelező ünnepeket állapították meg. Ezek ugyanazok voltak mint külföldön (az Úr születése, Szent István első vértanú ünnepe, Szent János evangélista ünnepe, az Aprószentek ünnepe, az Úr körülmetéltetése, Vízkereszt és annak előestéje, Gyertyaszentelő Boldogasszony, Húsvétkor négy nap, Szent György vértanú ünnepe, Fülöp és Jakab ünnepe és ennek előestéje, Szentkereszt megtalálása, az Úr mennybemenetele, Bertalan apostol ünnepe, Szűz Mária születése, Szentkereszt felmagasztaltatása, Szent Máté apostol ünnepe, Szent Mihály arkangyal ünnepe, Simon és Júdás ünnepe, Mindszentek ünnepe, Szent András ünnepe, Szent Miklós ünnepe, Szent Tamás apostol ünnepe és minden egyházközség ünnepli saját védőszentjét és az egyház felszentelésének napját), de a nemzeti szentek ünnepei se maradhattak ki (Szent István király, Szent Gellért püspök, Szent Imre hitvalló és Szent Márton ünnepe).[14]

A **13.** és **20. fejezet** a házasságtörő nővel kapcsolatban a következőképpen rendelkezett. Megölheti a férj és másik feleséget vehet, ha akar. A feleség igazságtalan megölése esetén a rokonok, szomszédok megkérdezése után a bíró dönt; a férj törvény elé állíthatja feleségét, aki ha vezekel, a férj visszafogadhatja vagy mindketten házasság nélkül élnek halálukig (longobárd törvények hatása). A **14.** és **39. fejezet** a „kalendás" vagy „kalandos" társulatokról tesz említést. Minden hónap első napján a papok hitről, a szentségekről, a helyes életről, a társalgásról és kinekkinek kötelességeiről tanácskoztak lakoma keretében. A törvény szerint a papok nem maradhatnak le róla, az apát és a szerzetesek nem jelenhettek meg rajta (Észak-olasz hatás). A **17–18. fejezet** a külföldről jött egyházi személy helyzetét rendezte. Az ilyen püspöki ajánlólevéllel kellett érkezzen, különben azt gondolhatták róla, hogy szerzetes vagy gyilkos is lehet. A külföldi klerikus a király előtt panaszt tehetett, ha befogadó ura igazságtalanul bánt vele. A **19. fejezetben** előírták, hogy a falusiaknak, ha templomukat elhagyva máshová vándoroltak, *„püspöki joggal és királyi parancsal kényszerítsék őket oda visszatérni, ahonnan elmentek."*

A **35–36., 39. fejezet** a szerzetesség kérdésével foglalkozott. Az apátokról világosan kijelentette, hogy a püspök joghatósága alá tartoznak, aki évente meglátogatja őket (Nagy Károly capitulareit idézi). A szerzetesnek vagy apátnak csak az egyházon kívül szabadott a királyt vagy püspököt csókkal üdvözölnie. **22. fejezet** világos tanúság rá, hogy a pogány vallás követésével még Szent László korában sem hagyott fel mindenki. A rendelkezés: *„Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visznek, bűnükért egy ökörrel fizessenek."* A **27., 30., 33., 40 fejezet** a tizedszedés témáját járja körül. Az apátok a szabadoktól tizedet szednek a püspöknek; a püspök is szed a szabadoktól tizedet. Akiket lelkek üdvéért szabadítottak fel, csak a papnak segédkezhettek. A **33. fejezet** szerint: *„Azok a püspökök, akik a más püspökség területén (világra jött) állatok után kapnak tizedet, (a tized) negyed részét engedjék át a saját maguk püspökségében lakó papoknak."* A püspöknek a poroszlója szedi be a tizedet, eskesse meg a termés vagy állatok tulajdonosát arra, hogy mennyije van; hamis eskü esetén kilencrészt kell adjon a gazda; a tizedet Karácsonyig be kell szedni; a család és velük lakó szolgák együtt kellett kifizessék a tizedet.[15]

A **28. fejezet** három alkalmas tanú jelenlétéhez kötötte az istenítéleteket.[16] A **29. fejezet** meghatározta, hogy a pap egyházon kívül nem misézhet, kivétel utazás közben sátorban (888-as mainzi zsinat hatása). A **32. fejezetben** László szigorított Szent István leány vagy asszony ellen elkövetett nemi erőszakról szóló törvényén (tíz tinó fizetése a bírság), úgy büntetve a tettest, mint a gyilkost (110 aranypénz fizetése). A **34. fejezet** az erkölcstelen életű nőket (örömlányokat) és a boszorkányokat (strigákat) a püspök ítéletére bízta (utóbbiak büntetéséről Szent István korábban már rendelkezett). A **41.** és **42. fejezet** rendelkezik a királyi bíráskodásról. Aki pereskedés miatt a királyi udvarba jött, de a király engedélye nélkül hazament, elvesztette ügyét és kétszeres pénzt fizetett. A bírót a király pecsétjével idézték be, ha pedig nem jött el pénzbírságra ítélték (alemann törvények hatása).[17]

Szent László II. törvénykönyve

A dekrétum központi kérdése a tolvajlás visszaszorítása volt. A cikkelyek fele, 9 kifejezetten a lopással foglalkozott **(1-4., 9-10., 12-14.)** Már az első lopás után halállal (akasztással) és vagyona elvesztésével bűnhődött az a szabad ember, aki 10 dénár értékű (egy tyúk értéke) vagy annál nagyobb dolgot tulajdonított el. A szolgák jobban jártak: ők először orrukat vesztették el, visszaeső bűnösként felakasztották őket (mert feltehetőn a rabszolgákhoz hasonló vagyontárgynak számítottak). Szent István törvényei ennél jóval enyhébbek voltak. Azok szerint, akit harmadszor kaptak el lopás miatt, az számíthatott a halálra (előbb orr, majd füllevágás, majd halál), még volt megváltás lehetősége is. A drákói szigort az indokolhatta, hogy a tolvajlásban az elszegényedett szabadok járhattak élen. Liba vagy tyúk jogtalan eltulajdonítása a tolvaj fél szemének elvesztését vonta maga után. A tolvaj szabadnak 10 évnél idősebb gyermekeit a törvény szolgaságra ítélte apjuk bűnei miatt. Mint kiderül a törvényszövegből egyházi rendű személyek is vetemedhettek tyúk, gyümölcs és más dolog ellopására. Őket először vesszőzéssel, majd visszaesőként lefokozással büntették. Ha valakit az egész falu tolvajnak kiáltott, istenítélettel vizsgálták meg. Aki saját családtagját lopta meg, eladták külföldre. A nemes embert is felelősségre lehetett vonni lopás miatt, büntetése kényszermunka volt. Magyarországon is működött a menedékjog *(asylum)* joga, vagyis a tolvaj az egyházba, a király udvarába, a püspök lábához menekülve elkerülte az akasztófát, de kihozva megvakították. Az **5. fejezet** biztosította a lopott jószág (állat) utáni nyomozást. A tolvaj iránt elnéző bíró minden javát elvesztette, őt pedig szolgaságba taszították. **6. fejezet** szerint a bírónak érdemesebb volt az ártatlant felakasztania, mintsem a bűnöst futni hagynia, mivel ha ártatlant akasztott fel, csak pénzbüntetéssel sújtották. A **7. fejezetben** meghatározták, a lopott javak forgalomba hozatalának megakadályozását célozva, hogy csak vásárokon lehetett kereskedni és az ügyletről szerződést kellett kötni.[18]

A **8. fejezet** az emberölés kérdését hivatott megoldani. A büntetés a nagyobb vagyonú személy számára börtönbevetés és a vagyon három részre osztása volt. Kisebb értékű vagyon esetében (kevesebb, mint 110 penza), a vétkes szabadságát is elvesztette. **11. fejezet** a más házát megtámadó nemes vagy vitézről a következő döntést hozta: ha elegendő vagyona van, vagyonának kétharmad része bánja a bűntettet, *„ha pedig nincs elegendő vagyona, fejének megnyírása után megkötözve és megostorozva vezessék a piacon körben, és így adják el”* szolgának. Végezetül a **15–18. fejezetek** korlátozták a lovak és az ökrök kivitelét külországokba. Mindehhez a király engedélye volt szükséges, akik királyi engedély nélkül engedtek lovakat és ökröket külföldre vinni, ha ispánok, tisztségüktől meg kellett fosztani őket, ha pedig őrök és szegények, szabadságukat veszítették el.[19]

I. László törvényhozó tevékenysége a krónikákban és legendákban is megörökítésre került. A Képes Krónika az igazságos és irgalmas szent képét festi le, szinte tudomást sem vesz a II. törvénykönyvben szereplő kíméletlen, megalkuvást nem tűrő magatartással. *„Mindig, minden ítéletében, de főként büntetőügyekben, amelyekben megtorlást vagy vérontással járó büntetést szabnak ki, az Úrtól való félelem útmutatását követte. Mert isteni sugallattól felvilágosíttatván tudta, hogy a király nemcsak irányít, hanem irányítás alatt is áll. Ezért minden ítéletében enyhítette a törvények szigorúságát, és mindig szelíden irgalmas volt...”*[20] Nem sokkal arrébb szintén a Képes Krónika kiemeli a László féle törvények szigorúságát (de nem zsarnokiságát), mely nem nyerte el mindenki tetszését. *„Hungáriában is alig maradhatott meg, pedig odaadóan és hűségesen szolgálta Istent, és kellően szigorú törvényeket alkotott.”*[21] Szent László legendája ismét a király irgalmasságát villantja fel, aki törvényeivel pozitív közvéleményt szül: *„Ezért az igazság szigorát az irgalom szelídségével mérsékelve olyannak mutatkozott, hagy alattvalói inkább szerették, mint félték.”*[22]

Szent László törvényei nagymértékben hozzájárultak Magyarország kereszténnyé formálódásához, a hitélet, egyházi fegyelem megerősödéséhez. Egy mai ember döbbenten olvassa László törvényeinek szigorát. E törvények azonban e korban eredményesek voltak. A magántulajdon tisztelete hamarosan meggyökeresedett, a lopások száma jelentősen csökkent.

Jegyzetek:

1 Zsoldos Attila: *decretum.* In: Kristó Gyula (Főszerk.): Korai Magyar Történeti Lexikon. (9–14. század). A továbbiakban KMTL. Bp., 1994. 164.; Zsoldos Attila: *törvényalkotás.* In: KMTL. 687.
2 Jánosi Mónika: *Törvényalkotás a Magyarországon a korai Árpád-korban.* Szeged, 1996. 104.
3 Kristó Gyula: Magyarország története (895–1301). Bp., 1998. 131.
4 Baják László: Szent László király és kora. Bp., 2000. 28.
5 Závodszky Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp., 1904. CD-ROM.
6 Uo.
7 Királyi követ, a ioccedeth, vagyis a jók (a javak) szedője feladata volt az ispáni várba összegyűjteni a szökött állatokat (juhokat, lovakat, ökröket) és a lesüllyesztett szolgaelemeket, közvetlen alávetés előtt álló szegény szabadokat, akik igyekeztek elszökni kötöttségeik elől, elsősorban olyan területekre, ahol nem épült ki teljesen még az állami apparátus, vagyis az ország peremvidékeire. (Kristó Gyula: i. m. 128–129.)
8 Jánosi Mónika: i. m. 112., 115–119.
9 Jánosi Mónika: i. m. 128.
10 Závodszky Levente: i. m.
11 Jánosi Mónika: i. m. 123–124.
12 Závodszky Levente: i. m.
13 Závodszky Levente: i. m.
14 Závodszky Levente: i. m.
15 Závodszky Levente: i. m.
16 *Istenítélet* – lehetett perdöntő párbaj, forró- vagy hidegvíz vagy, tüzesvas-próba. A középkor azt hitte, hogy az isteni igazságosság nem engedheti, hogy valaki ártatlanul bűnhődjék és éppen azért az Isten ilyen kézzelfoghatóan is kinyilvánítja a vádlott ártatlanságát, vagy bűnös voltát.
17 Závodszky Levente: i. m.
18 Kristó Gyula: i. m. 130–131.
19 Kristó Gyula: i. m. 131.
20 *Képes Krónika* – A *Magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról* (ford. Geréb László). Bp., 1971. 131. fejezet.
21 *Képes Krónika*. 139. fejezet.
22 Érszegi Géza et al. (Szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek - Szentek a magyar középkorból* I. Bp., 1983. 97.

Kiss Endre József

REFORMÁCIÓ KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Tekintettel arra, hogy a kora-középkor elektronika, informatika, média nélküli világában mennyire hatékonyan terjedtek pl. a manicheisták, a chiliazmus, a gnosztikusok, az ariánusok, donatisták, pelágiánusok, monofiziták és egyéb irányzatok eszméi, nem feltételezhetjük, hogy ez az eszmeáramlás lelassult volna a későbbi századok folyamán. Amennyiben igaz az a megállapítás, hogy az első három században Krisztus után, szó szerint minden egyházkritikai szemlélet és szektás gondolat megfogalmazódott, s azóta csupán újabb és újabb változatokban ismétlődik, akkor fel kell figyelnünk arra, hogy vannak *„áthallások”* a tanbeli tévelygők, az igaz hitben keresők és az előreformátorok által hirdetett eszmék között. A skolasztika és a középkori misztika világában már számos evangéliumi üzenet megjelenik, amire az egyházi hatalom rendszerint nem fordít megfelelő figyelmet, sőt, amit esetenként elhallgattat. Közös nevezőjük az egyházkritika és minden önálló, a római katolikusból kiváló egyház ennek az elméleti bírálatnak a valóra váltása.[1]

A Cluny Apátsághoz fűződő hitéleti mozgalom (910) vagy a németalföldi misztikus kegyességi megújulás ideje a 15. századra lejárt: az egyházi reformokkal alulról próbálkozó *devotio moderna* elhalt, amikor az előreformátorok a radikális igazságaikat kezdték hirdetni, csupán egyes alkotásai éltek tovább.[2] Hasonlóképpen az élvonalból hátrább húzódott a keresztyénség teljesebb megélésében segíteni kívánó reneszánsz, s a teológiai gondolkodás legfontosabb eszközeit előteremtő, de pusztán a szűkebb, értelmiségi körökre szorítkozó humanizmus. Az egyházat felülről megújítani szándékozó, ún. *reformzsinatok* lehetséges eredményeit pedig éppen a legilletékesebb – az egyházkormányzat – semlegesítette, alárendelve a tanbeli és erkölcsi kérdéseket a politikai, gazdasági, hatalmi érdekeinek.[3]

Az ereklyék és szentek tiszteletét, az egyházi szertartásokat elvető *paulikánusok* Kisázsiában századokon át szervezték a maguk vallási életét. A 9. században átadták ezt a szerepet a népi vallásos mozgalmat kialakító, az Ószövetséget és a keresztet egyaránt elvető *bogumiloknak*, akik jelen vannak a Balkánon, államvallássá lesznek Boszniában, s a 10. század folyamán a dualista, neognosztikus világnézetükkel Horvátországon át eljutnak a Németalföldre, Franciaországba, Itáliába. A 11. században itt a *patarénusok* lázad-

nak az egyház ellen a pénzen árusított egyházi tisztségek miatt és elzavarják a cégéres bűnben élő papokat, abban a hiedelemben, hogy az általuk kiszolgáltatott szentségek nem áldást, hanem átkot hordoznak. Polgárháborújukat leverik, de eszméikkel megjelennek nyugaton és a Kárpát-medencében. A 12. században a *valdensek* lépnek a nyomdokaikba az őskeresztyén egyszerűséghez történő visszatérés programjával, nálunk a német telepesek nyomában – Kőszeg, Sopron, Buda, s Erdély településein jelennek meg, s az üldözésüket, s később az ellenreformációt a protestáns tömbhöz csatlakozással élik túl. Nem ennyire szerencsések a *kathároszok* a 13. században, akik radikális egyházkritikájuk mellett szüzességi fogadalommal, böjtöléssel, csendes munkával, bűnbánatot, szentlélek-keresztséget hirdetve szervezik egyházukat. Dél-Franciaország népességét szinte kiirtják miattuk, s csupán földalatti mozgalomként tevékenykednek tovább.[4]

A hitújítást és egyházi reformot követelő irányzatokról tudomást szerzett a lakosság, mivel az egyházi hatóság kihirdette, hogy kiket, milyen vádak alapján üldöznek, a kivégzések pedig „*nevelő szándékkal*", nagy nyilvánosság előtt történő tömegdemonstrációk voltak, amiknek a tanulságait a papok tanították, s az emberek megbeszélték. A magyar etnikum körében is jobban tájékozottak voltak az emberek vallási kérdésekben, mint politikai ügyekben. A világvége-hangulat, a társadalmi anarchia, az éhínség, pestis-járvány, iszlám terjeszkedés, a háborúk érzékennyé tették a társadalmat a végső kérdések tárgyalására, az apokaliptikus témákra és mindennapos beszédtémává tették a hitújítás ügyét.

Az első reformátorinak tekinthető szintézist Angliában Wickliff János (1320–1384) készíti el a 19 és 45 pontos tételeiben, valamint a 12 kötetes „*Summa Theologiae*" c. munkájában. Vannak elődei már, akik a nyilvánosság előtt panaszkodnak az egyház romlottsága miatt.[5] A későbbi Reformáció felől nézve, Wickliff az, aki az evangélium hirdetésére alapozva szeretné az egyházat megújítani. Személy szerint ő kerül abba a helyzetbe, hogy az Angol Királyság és a Pápaság vitája kapcsán értékelnie kell a tekintélyében erősen aláhanyatló egyházat és kormányzatát. Tanít az úrvacsora szentségéről, arról, hogy a Szentírás mindenkié, a hit kegyelmi ajándék, szól a látható és láthatatlan egyházról és az egyetemes papságról, az eleve elrendelésről. Ha nagyon akarjuk, már ezekben a tételeiben megtaláljuk a *sola fide, sola scriptura, sola gratia, solus Christus, soli Deo gloria* – későbbi protestáns -- összegzésének alapjait.

Hívei az apostoli egyszerűséget és szegénységet megtestesítő vándorprédikátorokként (lollardok) járták az országot, hogy népszerűsítsék tanait. Az akkori angol és a cseh királyi ház rokonságának köszönhetően,[6] Nyugat-Európából Közép-Európába ívelő szivárványhíd épül Oxford és Prága között, melyen tanárok és diákok kölcsönösen váltják, látogatják egymást. Husz János elkötelezett Wickliff-követő és tanainak hirdetője, nem különben munkatársa, Prágai Jeromos, aki Ausztriában, Horvátországban, Lengyelországban és Magyarországon még terjeszti is ezeket a nézeteket.

Alapvetően a nemzeti nyelvű istentiszteletért, a két szín alatti áldozásért, a papság erkölcseinek szigorításáért, a prédikátorok szólásszabadságáért emelnek szót és a helyi viszonyokra alkalmazva fejtik ki véleményüket a pápai dekrétumok királyi jóváhagyásáról, a rendek és az egyházi hierarchia megszüntetéséről, az istentelenül élő egyházi méltóságok bírálatáról, arról, hogy az egyház igazi feje Krisztus és nem a pápa, s, hogy az egyházi birtokok és vagyonok elvehetők, amikor nem a rendeltetésüknek megfelelően használják őket.

Bár kezdetben a hívők naivságával és az egyház megújíthatóságának reménységével lépnek fel, a pápai hatalom kiátkozza és máglyára küldi Husz Jánost (1415) és Prágai Jeromost (1416), mint ahogy Savonarola Girolamot a század végén (1489), a beidézése előtt elhalálozó Wickliffnek pedig csupán a megégetett hamvait szórhatják szét (1414). A népi közösségekbe oltott krisztusi igazságokat a világi és egyházi hatalom nem tűri és az elhallgattatásukat azzal próbálja megoldani, hogy a képviselőit likvidálja.

Vigyázó szemünket Nyugat-Európára szegezve, azt látjuk, hogy a középkori egyháznak ez a magatartása az egyházhatalmi terror intézményesítéséhez vezetett. A hitnyomozó hivatalát azzal a céllal hívták életre, hogy az eretnekeket megsemmisítse.[7] Eretnek azután bárki lehetett, akit az egyház annak mondott, s akik közöttük megúszták a fej- és jószágvesztést, azoknak is lerombolták a házait és száműzték őket szülőföldjükről. A közvetlenül a pápa alá rendelt Inkvizíció kínvallatásait kezdetben a világi hatóság, később az erre specializálódott, egyházi szervezet végezte. A titkosított eljárással működő hitnyomozás bárkinek a személyére, vagyonára szemet vethetett és melegágya lett a besúgásnak, feljelentésnek, árulásnak, megfélemlítésnek, zsarolásnak. Mai fogalmaink szerint az erkölcstelenség megsokasítsa mellett, emberiség elleni bűncselekményeket hajtott végre, nem egyszer hangsúlyozva, hogy az eretnekségek kiirtása során megengedhető az ártatlanok elpusztítása is, vagyis akár a genocídium az egyes régiókban. Az Inkvizíció embertelensége szinte mindenütt spontán lázadásokhoz vezetett, s végül a Szentszék sem volt képes a tevékenységét ellenőrizni. Az egyházi erőszakszervezet működése minősített rombolás volt, s a közösségekbe oltott és egyre tudatosabb krisztusi igazság folyamatos eltiprása mindig határozottabban vetette fel azt a kérdést, hogy mi köze mindennek Krisztus egyházához? A hitbeli kérdések erőszakos eldöntése, értelmetlen háborúk kirobbantása, népirtások, tömegek száműzése első sorban a nyugat középkori egyházát jellemezte.

Más úton járt azonban Közép – Európa keresztyénsége. A Cseh Királyságban megalapozottan hivatkozhatnak arra, hogy a Reformáció nem 1517-ben, hanem egy évszázaddal korábban kezdődik Husz Jánosnak és munkatársainak a szolgálatával. A kiátkozásukat és kivégzésüket követően ui. a cseh nemzet egységesen kiáll fiai mellett, szembeszáll a legerősebb világi és egyházi hatalommal és – közel két évszázadon át – győzedelmeskedik. A huszita egyház lett a nemzeti egyház, mely leszámolva a saját, radikálisabb – táborita – irányzatával, a kelyhesek hatalomra kerülésével meghatározó közéleti tényező marad egészen a Fehérhegyi Csatáig (1620), amikor a nyugatról vezérelt ellenreformáció katonai erővel kegyetlenül elpusztítja, száműzi, betiltja és minden képviselőjét ugyanerre a sorsra ítéli, az országot pedig birodalmi tartománnyá degradálja.

A Lengyel Királyságban a nyugaton a hitük miatt elítélt, ún. „*eretnekeket*" nem üldözik, hanem befogadják, sőt támogatják a hitújítókat. A felekezeti szabadságot törvényben rögzítik a nemesi kiváltságok között. Már Luther fellépése előtt két szín alatt vesznek úrvacsorát. A protestáns városok teljes szabadságot kapnak. Protestáns iskolák épülhetnek a Jagellók alatt, akik a reformátorok kiváltságait megerősítik, s egy darabig egyformán terjedhet az országban a Reformáció lutheri, kálvini, újrakeresztelő és unitárius irányzata. Lengyel hallgatók nagy számban jelennek meg Wittenbergben. A nemzeti zsinat által támogatott, szabad vallásgyakorlatot törvénybe iktatják, s ez töredékesebben az ellenreformációs törekvések alatt is érvényesül, csaknem a Lengyel Királyság állami létének a felszámolásáig.

Nálunk a Török Hódoltság csupán 1541 után építi ki államszervezetét, ami legalább két évtizedes szabadságot biztosít az ottani protestánsoknak a reformátori eszmék további terjesztésére, azután viszont többnyire viszonylagos toleranciát tapasztalhat az ott élő magyarság a felekezeti gyakorlatának tekintetében.

A Magyar Királyság a Habsburg uralkodóval hivatalosan a római katolikus felekezetet támogatja, de a lutheri irányzat szimpatizánsai megtalálhatóak mindenütt, a királynő udvartartásától az egyes magyar főrendeken át a szász városi polgárságig.

Az utolsó nemzeti király – I. (Szapolyai) János – ugyanebben a cipőben jár: hivatalosan római katolikus, a valóságban – talán lengyel mintára - engedékeny a protestánsokkal szemben, s küzdelmei előkészítik Erdély viszonylagos autonómiáját.

Az Erdélyi Fejedelemség relatív függetlensége pedig biztosítja azt, hogy a Reformációból születő „*magyar vallásnak*" folyamatosan legyen egy szilárd mentsvára. Európában elsőként

foglalják itt törvénybe a felekezeti szabadságot és három győzelmes – mai fogalmaink szerint az egyetemes emberi jogokért vívott – szabadságharccal (Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György) kivívják azt, hogy Közép-Európa legnagyobb protestáns tömbjeként – minden ellenreformációs atrocitás ellenére – a magyar protestantizmus megmaradjon a Kárpát-medencében.

Amint látjuk, a nyugattal szemben, mely a hitbeli kérdéseket hatalmi elnyomással, erőszakkal próbálta megoldani, terrort és értelmetlen háborúkat szabadítva a lakosságra, nemzeti egyházakat verve szét, Közép-Európa a maga saját és sajátos útját járta. Összegezve azt, ami a nyugattól ezt a közép-európai hagyományt megkülönböztette:

– a bátor, hitvalló szembenállás a korrupt hatalommal,
– a hitújító mozgalmak jelentőségének korábbi fölismerése,
– a társadalomba oltott krisztusi igazságok tisztelete és érvényesítése,
– az előreformátoroknak és a Reformációnak a keresztyénekhez méltó kezelése,
– a hirdetett evangélium alapján induló társadalmi önszerveződés,
– példamutató vallási tolerancia,
– a nemzetekre szabott egyházszervezet kialakításának megalapozása.

Mindez magyarázza a közép-európai, sajátos hagyománynak azt az ellentmondásosságát, mely főként a nyugati hatás elméletének a gyakorlati ellensúlyozásából fakad:

– a Reformáció üldözését szorgalmazó nyugati befolyás mérséklése,
– kiegyezésre hajlandóság a hitújító mozgalmakkal,
– a Reformáció kibontakozásának cselekvő támogatása,
– a hitújító eszmék viszonylag gyors terjedése,
– az uralkodók, főrendek, a nemesség nagy részének vagy egészének a Reformáció kibontakozását egyengető, majd támogató, patrónusi szerepe.[8]

Összegezve mondhatjuk, hogy Közép-Európa – függetlenül attól, hogy a katonai erőszakkal szemben nagyrészt elbukott – talán nem vált az eszközévé olyan és annyi politikai és vallási baklövésnek, mint amit és amennyit Nyugat-Európa elkövetett valamennyi társadalmának a kárára.

A Magyar Reformáció történetét Luther fellépését megelőzően az előreformátori mozgalmak határozták meg. Budán már akkor polgári zendülésre kerül sor, amikor Husz János még csupán ismerkedett Wickliff tanaival (1402), s a megismétlődése „*Az Isten is velünk van*" – jelszavával, mutatja a vallási nézetek öntudatosodásának az útját. Prágai Jeromos 1410-ben Budán tanít. A lelki igényességet mutatja a teljes magyar Szentírás, az ún. „*Huszita Biblia*" elkészítése.[9] Az 1420-as évektől állandósul a huszita jelenlét a Magyar Királyságban. A Szentszék inkvizítorai öt hullámban érkeznek az országba, hogy leszámoljanak a huszitizmussal. Tőlük tudható, hogy ezzel az „*eretnekséggel fertőzött*" a Magyar Alföld, a Duna-Tisza köze, a Partium, Erdély és Délvidék, a Felföldön pedig első sorban Zólyom, Torna, Kishont, Borsod, Abaúj, Gömör, Nógrád és Heves vármegyék. Az Inkvizíció újabb és újabb próbálkozásai miatt ezrek menekülnek el szülőföldjükről. A halálos ítélet elől nem egyszer spontán népi lázadás menti ki a kínhalálra szántakat. Az inkvizítorok legnevesebbje Markai Jakab, akit később főként azon a címen avat szentté a római egyház, hogy huszíták ezreit térítette vissza a katolikus egyházba. Amikor azonban ismét a Magyar Királyságba látogat, azt tapasztalja, hogy az általa megtérítettek újra huszíták lettek, sokkal többen vannak, mint voltak, a hitnyomozást támogatókat pedig kiközösíti a társadalom. Ő gyűjti össze 67 pontban a huszita tanokat, hogy eretnekségüket bizonyítsa. A tételek nagy része azonban evangéliumi igazságot fogalmaz meg, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy az egyház a krisztusi igazságok szószólóin is habozás nélkül keresztül gázolva, nem Isten Országát, hanem tudatosan csak saját érdekeit és a világi hatalmat kívánja szolgálni.

Erdélyben kifejezetten az Inkvizíció miatt tör ki parasztfelkelés huszita mintára 1437-ben, Budai Nagy Antal vezetésével. „*Tábor hegynek*" nevezik összegyülekezésük helyét és magukat tekintve Isten választottainak, bíznak abban, hogy évenként itt összegyűlve, maguk igazíthatják el a Fejedelemség ügyeit. A nemesi hadak szétszórják őket, de a felkelésük ékes bizonysága annak, hogy mennyire tudatosodnak a hitújító nézetek, s hogyan válnak hivatkozási alappá, akár társadalmi osztályok számára.

A század közepén megpróbálják megtiltani, hogy templomokat építsenek, bizonyára nem sok sikerrel, mert 1456-ban Kapisztrán János hitszónok a templomaik lerombolására buzdít. Ő huszitákat és zsidókat egyaránt máglyára küld, s ebben a buzgalmában csak a török előnyomulása korlátozza. Magyar nemesi családok tucatja tagadja meg a királyhoz való hűséget - ami akkor egzisztenciális kockázatot, hitvalló döntést jelent – mivel ők a huszita nézetekkel azonosulnak és nehézményezik azt, ahogyan az uralkodó – I. Zsigmond – eljárt a hitsorsosaikkal szemben.[10] Bizonyára az sem véletlen, hogy a pápai adókönyvekben I. Mátyás koráig „*keleti részek - pogányok földje*" – megnevezéssel szerepel a Magyar Királyság.

A huszitákkal a Hunyadiak hivatalból hadban állnak. Giskra huszita vezér a Felvidéken – lengyel támogatással – maga hoz törvényt és saját pénzt veret. Amikor I. Mátyás királyunk hadai erőt vesznek rajta, érvényben van a törvény, mely a huszitákat fej- és jószágvesztésre ítéli, Giskra[11] azonban nem válik kegyvesztetté, sőt, birtokot kap, magyar főnemesi családba nősül, katonái pedig részben integrálódnak a magyar hadseregben, egy részüket letelepítik Pest mellett.[12]

Bár az Inkvizíció hatékony munkát végzett, egyes egyházfők korabeli levelezéséből kitűnik, hogy a század második felében ugyanúgy a huszita eretnekek problémájának a megoldását sürgetik, a Zágrábi Zsinat pedig 1467-ben „*eretnekeket*" ítél el.

A század utolsó évtizedeiben – úgy tűnik – valamiféle konszolidáció formálódott a hivatalosan támogatott hitnyomozás és a mindennapos vallásgyakorlat tekintetében. A szerzeteseket pl., akik egy asszony nyelvét kitépetik, mert huszita nézeteket hirdetett, elzavarja a lakosság, az inkvizítort, aki előszeretettel korbácsoltatott meztelen asszonyokat a nyilvánosság előtt, már a világi hatósággal együtt száműzik örökre a Magyar Királyságból (1488). Tehát a konszolidációt valójában az Inkvizíció vereségeként és a közép-európai hagyomány felülkerekedéseként értelmezhetjük.

Ezt a hagyományt testesíti meg – bizonyára nem vallásos meggyőződés nélkül – a népképviselet korabeli szintjén, a magyar köznemesség. Harcolnak azért, hogy ne idegenek, hanem magyarok kezében maradjon az ország vezetése. 1505. évi országgyűlésükön arról határoznak – egyébként biblikusan[13] – hogy a magyar trónt csak magyar emberrel tölthetik be. Emiatt élesen szembekerülnek a főrendek egy csoportjával, mely inkább a birodalmi védőszárnyak alatt látja biztosítva az ország jövőjét.

A nép legalsó rétegeivel is együtt élő ferences szerzetesek hivatott tagjai lassan átveszik a néptől a krisztusi igazságok hirdetését. Tehát nem oda vetődött reformátor változtat a nép vallási nézetein, hanem a helyi közösség indít el bátor hitvallókat azok személyében, akik ezt a küldetést vállalják. Amikor a szerzetesek belátják, hogy az ún. reformzsinatoktól senki, semmilyen érdemi változást nem várhat, szembe fordulnak az általuk radikális kritikával illetett egyházzal és kilépnek a rendjükből, hogy a hitújító eszmék szabad szószólói lehessenek. Ez a folyamat 1513-tól érzékelhető,[14] s kézenfekvő, hogy többen az 1514. évi, parasztfelkeléssé alakuló keresztes had véleményformálói között találják meg a helyüket.

Ennek nagy jelentősége van, mivel korukban semmilyen társadalmi megmozdulás nem képzelhető el vallási indíték és igazolás nélkül. A pápa, a király, s a főpap a török ellen hirdette meg a keresztes háborút, ám a 40–50.000 fős, egybesereglett „*szent had*" hangadói – papok, deákok, szerzetesek – és vezetői – kis- és köznemesek – egyetértettek abban, hogy a török felett aratott győzelem feltétele az előzetes leszámolás a hazai isten-

telenekkel és törökbarát urakkal. Mivel a nemesi hadak összetűznek velük, ez a meggyőződésük megerősödik és kirobban a parasztháború, aminek hajtóerejét a huszita tanok adják.[15] Tekintettel arra, hogy a parasztmozgalmak mozgatójának a vallásos ideológiát tartjuk, figyelemre méltó az, hogy tárgyalt korszakunkban 1437 (Budai N.A.), 1456 (Nándorfehérvár), 1514 (Székely Dózsa György), 1527 (Cserni Jovan), 1569 (Karácsony György), 1572 (Gubecz Máté), 1595 (székelyek) parasztfelkelései közül az elsők egyértelműen a huszitizmushoz, az utóbbiak pedig a Reformáció irányzataihoz kapcsolhatók.

Mivel egy eszmerendszer törvényi tiltását egyben az időszerű elterjedtsége bizonyítékának tekintjük, azt állítjuk, hogy az egyházzal szemben álló a római katolikus tanoktól eltérő nézeteket hirdetők „*megtérítése*" vagy felszámolása a 15. században sem volt sikeres. Ennek bizonysága az, hogy a Veszprémi Püspökség eretneket elítélő törvényt hoz 1515-ben – Luther fellépése előtt 2 évvel – méghozzá ugyanazzal a szöveggel, amivel néhány év múlva majd a lutheránus „*eretnekeket*" kárhoztatják fej- és jószágvesztésre.[16] Egy évvel később a papság szidalmazását és az egyház kritizálását megtiltó törvény lát napvilágot. „*Eretnekek*" később is akadnak: szerzetesek újabb csoportja az egyházból kiszakadva már antikrisztusnak állítja a pápát és fölesküszik Krisztus Királyságának építésére (1520).

Az, hogy a 15. század elejétől folyamatosan tiltják az eretnekmozgalmakat és mégsem sikerül ezeket felszámolni, arra utal, hogy a huszita-reformátori eszméket nemzedékről-nemzedékre tovább adják. A törvényi tiltásokból nem tudjuk meg azt, hogy melyik régióban milyen hitújító irányzatok működnek – a husziták két fő irányzatán belül is még tucatnyit különböztethetünk meg – azt azonban feltételezhetjük, hogy tömegbázist képviselnek. Az egyházzal szembenállókat gyűjtőnévvel husziták nak mondják – még Luthert is kezdetben huszita eretneknek bélyegzik – hasonlóképpen nálunk 1523–1524–1525-ben már mindenkit „*lutheránus eretnekként*" ítélnek el, a gyűjtőnevek alatt azonban nem biztos, hogy csak a megnevezett csoport értendő, mivel a kibontakozó, felekezeti paletta a valóságban sokkal árnyaltabb képet mutat.

A gyors lutheránus térhódítás a már kialakult protestáns tömegbázisnak köszönhetően, kitaposott ösvényen halad, s ezen támogatja a szász városi polgárság közvetítő szerepe és a „*német lutheránának*" nevezett királynő – Habsburg Mária – szimpatizáló környezete. Hozzájuk csatlakoznak azok a hazai nemesek, akik a Reformációt a római katolikus álláspontról történő elmozdulással, az egyházi vagyon újraosztásával, a kegyúri jogok magukhoz ragadásával befejezettnek tekintik és nem kívánnak a hitújítás útján a lutheránus iránynál tovább haladni.

A többségükben szász polgárság mellett[17] azonban tagadhatatlanul jelen van egy csendes többség, amely később nyilatkozik meg a hovatartozását illetően, s egyelőre pusztán annyit tesz, hogy elutasítja a „*német vallást*", s képviselőiket a köznemesség, a rendek, a mezővárosok magyar lakossága, a parasztpolgárok között találjuk. Ők akkor lépnek színre, amikor a törvény üldözendőnek nyilvánítja közösségeiket: 1530-ban mint *zwingliánusokat* ítélik el azokat, akik – feltehetően az 1520-as évek második felében – a lutheránusoktól így különböztették meg magukat. 1534-ben, 1538-ban, 1548-ban, 1550-ben mint *helvéteket* mondja őket üldözendőnek a törvény. Az utóbbiakat – kiegészítve az újrakeresztelőkkel és unitáriusokkal, 1529 után gyűjtőnéven protestánsok – elnevezéssel is említik. A hazai protestánsok Luther és Kálvin előtt és nélkülük is léteznek és maguk próbálják a rájuk szabott vallásgyakorlás formáit megtalálni. Erre ösztönzi őket a lutheránusok egyházszervezése, amelyre lassan, mint kisebbségre tekinthetnek. Viszont elérkezik az az idő – különösen azután, hogy a német protestánsok kivívták a felekezeti szabadságot (1552) és megszületett az Augsburgi vallásbéke (1555) – amikor azok a felekezetek melyek nem csatlakoztak az egyik nagy protestáns tömbhöz sem, már a puszta létüket teszik kockára. Az 1560-as évek során – a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás közreadását és elfogadását követően – ez a csendes többség véglegesen „*svájciként*", azaz helvétként, később kálvinistaként határozza meg magát és találja meg helyét egy európai hitvallásos közösségben, amely egyúttal jelentős nemzetközi kapcsolatrendszert is jelent.[18]

A Reformáció századának végére a magyar föld 4 millió lakosából 3,5 millió protestáns felekezetű és az 5–6.000 egyházközség egyikének tagjaként gyakorolja vallását.[19]

Mivel a Reformációnak ez a kibontakozása eljut oda, hogy a lakosság 95%-a protestáns, következésképpen a mai római katolikus többség nagy része vagy protestánsból lett ismét római katolikus, vagy később telepedett Magyarországra.

Összegzésképpen az alábbi, megfontolásra érdemes kérdések fogalmazódnak meg:

– Kimondhatjuk-e azt, hogy a magyarság ismerkedése a hitújítással nem 1517-ben, hanem jóval korábban kezdődött?

– A Magyar Reformáció gyors terjedéséhez és sikeréhez nem járult-e hozzá döntően az, hogy a szellemét itt már egy századdal korábban kiszabadították a palackból?

– Pusztán a magyarság német-ellenességével magyarázható-e az, hogy a „*magyar vallás*" – Kálvin magyarországi hatása előtt évtizedekkel – helvét felekezetként határozza meg magát?

– Kijelenthetjük-e azt, hogy a Reformáció közép-európai útját Luther és Kálvin előtt és nélkül is járható úttá tették hazánkban a 15. századtól kezdődően?

– Elképzelhető-e a helvét többség kialakulása az evangélikus kisebbség mellett, ha az nem a 15. századtól a fennmaradásáért elkötelezetten küzdő tömegbázisán születik az meg?

Magam úgy látom – amíg a Biblia alapján jobbra nem tanítanak – hogy a Magyar Reformáció – Isten kegyelméből - a leghatékonyabban építkezett a közép-európai Reformáció eredeti, hitújító hagyományiból és hősiesen őrzi több, mint félezer éve, napjainkig, annak jó gyümölcseit.

Jegyzetek:

1 Bár egyházszakítással a Reformációt vádolják előszeretettel, még az 1054-es keleti-nyugati, „*nagy*" egyházszakadás előtt, részben tanbeli nézetkülönbségek, részben geopolitikai helyzetük miatt (az iszlám elszigetelte őket a keresztyénségtől) kiszakadtak az egyetemes egyházból pl. az abesszin (etióp), a gregoriánus, a jakobita, a kopt, a nesztoriánus, az örmény egyházak és a Tamás-keresztyének.

2 Többek között: Kempis Tamás: Krisztus követése. (15. század közepe)

3 Ezek között (Pisa 1409, Róma, Konstanz 1414, Pávia 1423, Lausanne, 1448.) a Bázeli Zsinat (1431) foglalkozik érdemben az előreformátori mozgalmakkal, akár az egyeztetés reményében, de, de ezt a próbálkozást és az „*eretnek*" egyházfők részvételét (1433) egyaránt meghiúsítja a pápai hatalom.

4 A nagyobb vonulatok mellett tucatjával jelentkeztek kisegyházak a 12–13. század folyamán, mint a Szentlélek Testvérei, az Adamiták, a Luciferiánusok, a Turlupinusok, a Homines Intelligentiae, az Apostol Testvérek, stb.

5 Pl.: Salisbury John, Baco Roger, Bradwardia Thomas (14. szd.).

6 Az angol király – II. Richard (1367-1400) – felesége (Luxemburgi) IV. Vencel cseh király testvére: (Luxemburgi) Bohemiai Anna (1366-1394)

7 IV. Lateráni Zsinat, 1215.

8 Csohány János: A reformáció öröksége. Bp. 2017. (Kézirat)

9 Az ún. Huszita Bibliának az 1460-as években másolt, fennmaradt szövegeit három kódex őrzi. A Szentírás 22 + három (apokrifus) könyvét tartalmazza. A teljes fordítás az 1510-es és 1530-as évek között keletkezhetett.

10 Husz János biztonságát királyi menlevél szavatolta a Konstanzi Zsinaton, amit – a halálra ítélése alkalmával – a király már nem érvényesített, s a husziták üldözése megkezdődött.

11 Giskra 1420-ban leszámol a huszita szélsőségesekkel, később azonban – zseniális hadvezérként – a huszita honfitársai védelmében szétveri a győzhetetlennek vélt császári, birodalmi sereget.

[12] Tóth Krisztina: Református gyülekezetek a főváros területén a Türelmi Rendelet előtt. In: Reformátusok Budapesten. Szerk. Kósa László. Argumentum Kvk. Bp. 2006. 39-58.

[13] *„...csak azt emeld magad fölé királlyá, akit Istened, az Úr kiválaszt. Testvéreid közül emelj királyt magad fölé; nem tehetsz magad fölé idegen embert, aki nem testvéred...”* (Mózes V. könyve, 17,15.)

[14] Puskár Anett: Perényi Péter a „hitújító”. In: Septuagesimo Anno. Tanulmányok Kulcsár Péter 70. születésnapjára. Miskolc, 2004. 172.

[15] A huszita tanokat *„...az Inkvizíció teljesen kiirtani nem volt képes, sőt, minden jel szerint, 1514 táján újból hajtóerővé vált.”* – írja Szűcs Jenő. Nemzet és történelem. Gondolat kvk. Bp. 1974. 570.

[16] Zoványi Jenő: *„Az itt hozott végzések szó szerint megegyeznek a veszprémi püspökség által 1515-ben, tehát még Luther fellépése előtt tartott zsinatéival.”* Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1883, 374. p. In: A reformáczió története Magyarországon 1565-ig. Genius Kvk. Debrecen, 1921. (f. s. 1986.) 32.

[17] A kb. 30 szabad királyi város fele német anyanyelvű. A 800-900 mezővárosból 200-ban az önkormányzat (magisztrátus) gyakorolja a patrónusi jogokat. Csohány János: A reformáció magyarországi kezdetei és irányzatai. Sárospatak, 2017. (Előadás kézirata)

[18] A Kálvin János életéhez és munkásságához közvetlenül kapcsolható hatás leghamarabb 1540 körül jelentkezhetett a magyarok között, a zwingliánus eretnekek ellen hozott törvény viszont azt sugallja, hogy a svájci reformáció már az 1520-as években kezd terjedni és érezteti hatását.

[19] Péter Katalin: A reformáció: kényszer vagy választás? Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2004.

SZEKERNYÉS JÁNOS

A PROTESTANIZMUS KEZDETEI A TEMESKÖZBEN

Magyarországon a hitújítás kezdeti korszakában, a 16. század első felében, az Alsó-Részek, a protestantizmus előretolt bástyájának számított. Dél-keleti irányban a Temesköz, illetve a Kárpátok hegyláncának a Dunáig lenyúló íve képezte – nemcsak magyarországi, hanem európai viszonylatban is – azt a szélső határt, ameddig a Luther Márton (1483–1546) s a nyomába lépett reformátorok hitelvei, radikális eszméi termékeny talajra és kedvező visszhangra lelve, eljutottak és igazából hatni tudtak. A tájegység földrajzi fekvése, a terjeszkedő Oszmán Birodalom sorozatos támadásainak tartósan kitett sajátos peremhelyzete, a közállapotait mélységesen fölkavaró és összekuszáló tragikus végkimenetelű történelmi események egyaránt kedveztek a reformáció gyors előretörésének a Maros és a Duna közén. A törökkel vívott évszázados ádáz küzdelemben, a mind közelebbről fenyegető riasztó veszedelemben Magyarország déli régióinak népe lelki segítségnek, szilárd belső támasznak érezte a Luther által megfogalmazott evangéliumi igazságokat. Temesvár hosszú időn át a magyarság törökellenes önvédelmi harcának legjelentősebb végváraként, rendíthetetlen erődítményeként szolgált. Miután az oszmán hódítók megvetették lábukat a Balkán-félszigeten, a magyar királyok általában a legkiválóbb hadvezéreiket nevezték ki temesi ispánokká és temesvári várkapitányokká. Közülük Ozorai Pipo (~1368–1426), Rozgonyi István (?–~1440), Újlaki Miklós (1410–1477), Hunyadi János (~1407–1456), Szilágyi Mihály (~1400–1460), Kinizsi Pál (~1431–1494) és társaik a magyar história legendás hőseivé váltak. Hunyadi János 1456-ban az általa újjáépíttetett és megerősített vár falai közül indult seregével Nándorfehérvárra ragyogó győzelmet aratni a szultán többszörös túlerőben levő serege felett, majd nemsokkal utána a harcosai közt kitört pestisjárvány áldozataként elhunyt a zimonyi táborban. Sorsdöntő, nemzetközi jelentőségű diadalával több évtizedre megakadályozta, lefékezte a török hódítók előrenyomulását Európa közepe felé. A pogány törökök elleni keresztes hadjáratból a hűbérurak és a főpapok ellen forduló parasztháborúvá átváltozó lázadás megrázó záróepizódjának, a paraszthadak élére állt Dózsa György (1470–1514) mártírhalálának, tüzes koronás kivégzésének Temesvár volt a színtere. A bevehetetlen, mocsarak közt fekvő vár falai alatt mért elsöprő verességet a lázadókra felmentő seregével Szapolyai János (1487–1540), Magyarország nádora. Közeli rokona, legelszántabb, legbuzgóbb és megbízhatóbb híve – unokaöccse vagy testvére –, a fiatal suraklini Petrovics Péter (1485–1557) taszította le lováról és fogta élve el a felkelők vezérét, Székely Dózsa Györgyöt. A kihegyezett karók, a tüzes trónus rettenetes, fölkavaró látványa azonban mélyen beleivódott s elevenen élt a temesköziek tudatában és emlékezetében. A korszakkal foglalkozó történészek közül többen is azt vallják, hogy a Dózsa-féle parasztfelkelés ideológiai előkészítésében rendkívül fontos szerepet játszott az obszerváns ferences szerzetes, Laskai Osvát (?1450–1511) mellett az ugyancsak a szalvatoriánus rendhez tartozó, a kései latin nyelvű kolostori irodalom európai hírű, nagy alakja, Temesvári Pelbárt (?1435–1504), a magyar középkor legjelentősebb íróprédikátora is, akinek – miként neve mutatja – a Temesköz katonai központjában ringott a bölcsője. Nyomtatásban is megjelent beszédeikben mindkét prédikátor egyértelműen elítélte az uralkodó rétegek társadalmi és erkölcsi bűneit, s félreérthetetlenül az elnyomott tömegek mellett foglalt állást. Egyebek között annak a merész következtetésüknek is hangot mertek adni, hogy joggal tagadják meg a rossz elbánásban részesülő jobbágyok embertelen földesuraikkal szemben az engedelmességet és az adófizetést. A magyarság bűneiben jelölték meg a törökök szaporodó hadi sikereinek okát. Gondolatmenetükben, társadalmi és történelmi felfogásukban – formailag – bizonyos mértékig a reformáció pár évtizeddel később fellépő prédikátorait előlegezték. Temesvári Pelbárt nevét a „lappangó előreformációs tendencia” egyik legszámottevőbb képviselőjeként, legkiemelkedőbb alkotóegyéniségeként tartja számon az irodalom- és az egyetemes egyháztörténet. Közelről sem véletlen, hogy a társadalmi és az országos gondokra és problémákra fölötte fogékony szalvatoriánusok adták a magyarországi reformáció első és legfontosabb prédikátorait, énekszerzőit és íróit. Temesvári és Laskai kemény és bátor társadalomkritikája a hajdani ferences rendi Ozorai Imre (?1500/1510–1550), Dévai Bíró Mátyás (?1500–1545), Benczédi Székely István (?1500–?1563), Szkárosi Horváth András (?–?1549), Sztárai Mihály (?–?1575) és mások reformátori igehirdetésében valamivel pregnánsabb formában, korszerűbb értelmezésben ismételten újra megjelent.

Házassága révén – Corvin János (1473–1504) özvegyét, Frangepán Beatrixot (1480–1510) vette feleségül –, a király rokonaként 1506-ban Magyarországra került Brandenburgi György (1484–1543) őrgróf, s így a Hunyadi család hatalmas vagyonának birtokába jutott, s az ország egyik legnagyobb földesurává vált. A Tisza, a Duna és a Maros közén is óriási javak felett rendelkező főúr már 1523-ban nyíltan Luther Márton tanainak követői és terjesztői közé tartozott. Habsburg Mária (1505–1558), a fiatal, művelt és szellemes királyné is rokonszenvezett bizonyos mértékig a protestantizmus, a vallásújítás eszméivel. A királyi udvarban nem annyira Luther, hanem inkább Rotterdami Erasmus (1466–1536) szelleme uralkodott és hódított. Egyházfenntartó kegyúrként Brandenburgi György őrgróf Torontál és Temes vármegyékben fekvő kiterjedt birtokain is jórészt az egyházreform törekvéseinek elkötelezett papokat alkalmazott, akik aztán a jobbágy-

ságot és a városi polgárságot is megnyerték a protestantizmus ügyének. A Luther eszméi melletti határozott és nyílt kiállásáért Lorenzo Campeggio (~1474–1539) bíboros, aki 1524 végén pápai legátusként érkezett Budára, erőteljes fellépése, s kitartó közbenjárása eredményeként a nagy hatású Brandenburgi György őrgrófot az erazmista nézeteket valló, illetve lutheránussá vált udvaroncok egy részével együtt menesztették a királyi udvarból. Brandenburg-Ansbachba visszatérve is olyan eréllyel és következetességgel támogatta az egyház megreformálását, átalakítását, hogy nevéhez a „kegyes", a „hitvalló", a „hitbajnok" állandó jelzőket társították. 1525-ben személyesen felkereste Luther Mártont Wittenbergben, hogy „tőle a reformáció dolgában oktatást nyerjen, s ez időtől kezdve nem csak maga lett határozott híve a reformációnak, hanem terjesztette és védelmezte is azt", s „az uralma alatti tartományokban keresztülvitte és megszilárdította". Az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésen V. Károly (1500–1558) német-római császár előtt habozás nélkül kijelentette, hogy inkább engedi levágatni a fejét, mintsem hogy Istent és az ő evangéliumát megtagadja. A legmagasabb udvari körökhöz tartozó főúr, Brandenburgi György őrgróf példáját több temesközi nagybirtokos főnemesi família követte. Az egyházszervezeti reform korai időszakában a Marostól délre elterülő régióban a Patócsy, a Csáki, a Jaksics, a Mágócsi, a Nadányi és a Massai családok tagjai voltak a hitújítás legbuzgóbb hívei, támogatói és terjesztői. Hathatósan előmozdították a lutheri eszmék délmagyarországi meggyökeresedését és térhódítását a tájegység egyik legrégebbi földbirtokos nemzetsége, a Telegdyek is. Különösen a fegyverforgatásban jeleskedő, a csatatereken érdemeket szerző Telegdy Miklós (1535–1586) tűnt ki az új hittételek és vallásgyakorlat pártolásában, fölkarolásában és propagálásában.

A Temesközbe már 1526-ot megelőzően is különféle csatornákon feltartóztathatatlan erővel szivárogtak s hatoltak be a wittenbergi eszmék. A Luther Márton ellen kiadott pápai bullát Szatmári György (1457–1524) esztergomi érsek utasítására 1521-ben a Csanád egyházmegyéhez tartozó Temesköz templomaiban is kihirdették. A köznemesek nemzeti pártja befolyása alatt álló országgyűlések nagyon kemény törvényekkel igyekeztek megakadályozni, visszaszorítani a hitújítás terjedését. A Budára összehívott rendi országgyűlésen 1523. április 24-én elfogadott 54. törvénycikkely drasztikus szigorral leszögezte, hogy *„a király, mint katolikus uralkodó, valamennyi lutheránust, úgyszintén pártfogóikat és párthíveiket, mint nyilvános eretnekeket és a szentséges Szűz Mária ellenségeit fejvétellel és jószágvesztéssel büntesse".* Az 1524-es pesti, valamint az 1525-os rákosi országgyűlések máglyahalálra súlyosbították az „eretnekek" büntetését. Kérlelhetetlen szigorral rendelkezett a rendek hírhedtté vált „lutherani omnes... libere capiantur et comburantur" határozata, amely tételesen kimondta, hogy: *„minden lutheránust ki kell irtani az országból és nemcsak egyházi, de világi személyeket is, bárhol találják, szabadon fogják el és égessék meg őket".* Szerencsére a Rákoson 1525. május 7-én tartott országgyűlésen hozott drasztikus határozatot II. Lajos (1506–1526) király nem szentesítette, s a rákövetkező évben teljesen vissza is vonta.

A Temesköz sorsát is megpecsételte, évszázadokra szólóan tragikusan elkomorította a törökök 1526. augusztus 29-i megsemmisítő győzelme a magyar hadak felett a mohácsi csatamezőn. A 27 ezer fős magyar sereget valósággal szétmorzsolta a 200 ezer harcost felvonultató oszmán túlerő. Temes vármegye bandériumát és csekély létszámú zsoldos csapatát Perényi Péter (~1502–1548) főispán, – aki pár esztendő múltán a protestantizmus magyarországi térhódításának egyik legtekintélyesebb, legkitartóbb s legbőkezűbb patrónusává és támogatójává lépett elő –, a nem a legszerencsésebben megválasztott mohácsi csatatéren kialakított hadrend balszárnyán állította fel. A temesi ispán, Perényi Péter koronaőr azon kevesek sorába tartozott, akik élve menekültek meg a töméntelen áldozatot követelő vérfürdőből, a temesi bandérium vitézei azonban, a történészek feltételezései szerint, szinte egytől egyik életüket vesztették. Röpke másfél óra alatt elenyészett, végzetesen összeomlott a középkori Magyarország. A koronás király, II. Lajos mellett főpapok – köztük Csaholyi Ferenc (1496–1526) csanádi római katolikus püspök, Tomori Pál (1475–1526) kalocsai és Szalkai László (1475–1526) egri érsek – 28 világi zászlós úr, 500 főnemes és mintegy 22 ezer közvitéz életét oltották ki a szpáhik és a janicsárok gyilkos fegyverei. S míg a magyar haderő elvérzett az I. Szulejmán (1494–1566) szultán vezette oszmán túlerővel vívott egyenlőtlen küzdelemben, a hatalmi törekvéseiben mélységesen megsértett és megalázott főúr, Szapolyai János, az erdélyi vajda, 40 ezer emberével 1526. augusztus 20-án még Temesvár falai alatt táborozott, míg a történelmi gyásznapon, Szegeden várakozott, ahonnan a csatavesztés hírére tokaji birtokára vonult. Mohács után az ország legütőképesebb katonai erejével Szapolyai János rendelkezett, aki a csatában fiatalon elesett király helyére nemzeti király megválasztását követelő nemesi mozgalom élére állott. A tájegység legkiválóbb uraival együtt a Szapolyai-párt oldalára állott kezdetben Temes vármegye főispánja, Perényi Péter is, aki kiterjedt birtokokkal rendelkezett a Bánságban és Magyarország északkeleti vármegyéiben. Egyébként Perényi Péter mostohája, Kanizsai Dorottya (1490–1532 után) temettette el saját költségén, a mohácsi csatatéren maradt halottakat.

Szapolyai János 1526. november 10-én, a székesfehérvári országgyűlésen királlyá választatta magát, a következő napon mindjárt a koronázásra is sor került. A kemény kézzel uralkodó I. János király megkísérelte a magyar állam talpraállítását, szétzilált politikai és társadalmi életének felélesztését, újrarendezését. Erős akarattal és szigorral uralkodott. Kétségbevonhatatlan belpolitikai sikereit azonban mindegyre beárnyékolták a külpolitikai kudarcok, nyílt vagy leplezett ellenakciók. A magyar trónra egy 1515-ben kötött dinasztikus egyezség értelmében igényt tartott ugyanis Habsburg Ferdinánd (1503–1564), Ausztria főhercege, a mohácsi csatamezőn odaveszett II. Lajos sógora és V. Károly német-római császár öccse is. Személye bizonyos fokig a Német Birodalomtól a török ellen remélhető segítséget jelképezte. Az ország kettészakadt. A királyi trónért folytatott küzdelem ádáz belháborút támasztott Magyarországon, amely teljes anarchiát fakasztva váltakozó intenzitással és sikerrel, több évtizeden át tartott. Zűrzavaros időszak köszöntött a Temesközre is. Habár az ellenkirályok egymással való összecsapásai nem érintették közvetlenül Temes vármegye területét, az ország peremén fekvő tájegység szüntelenül ki volt téve a portyázó török csapatok zaklatásainak, rajtaütéseinek.

Erdélyi vajdává a székesfehérvári országgyűlésen a hatalmaskodó, nyughatatlan, nagyra törő koronaőrt, Perényi Pétert választották, helyébe pedig az ingatag karakterűnek mondott Török Bálintot (1502–1550), az ország egyik leghatalmasabb főurát és legnagyobb birtokosát nevezték ki temesi ispánnak és temesvári várkapitánynak, aki ugyancsak a hitújítás élvonalbeli magyarországi istápolói és támogatói közé tartozott. Pár évvel később az általa birtokolt városok közül Pápa és Debrecen a reformáció fontos fészkeivé váltak, feleségét, Pemfflinger Katát (?–1551) – Pemfflinger Márk (?–1537) budai bíró és szász comes lányát – pedig a hitújítás melletti harcos kiállása miatt egyenesen „Leona Lutheriana" (lutheránus nőstényoroszlán) néven emlegették a kortársak. Házaikban megfordultak az új hit magvetői, megbuzgóbb terjesztői is. A nagyhírű Méliusz Juhász Pétert (1532–1572), Szegedi Kiss István (1505–1572) tanítványát, ragaszkodó tisztelet fűzte patrónusához, Török Bálinthoz, aki 1541-ben Buda bevételekor a hódítók fogságába esett, s egyik főtámaszát vesztette el benne a reformáció. A konstantinápolyi Héttoronyban raboskodott, de fogságában is hűségesen ragaszkodott a hitújítás elfogadott elveihez. Rabtársával, Majláth Istvánnal (?–1550) együtt „naponként oly szellemű elmélkedéseket hallgatott, s 1546-ban nejéhez írt levelében ezt kérve kéri, hogy engedje meg a birtokain levő egyházak reformálását". Az oszmánok szolgálatába szegődött rab, a kétes megbízatásokra vállalkozott Szarka Picu Ferenc, a korábbi szegedi pap működött prédikátorként Konstantinápolyban. Török Bálint szigetvári udvarában nevelkedett – sokak feltételezése szerint – Tinódi

Lantos Sebestyén (~1510–1556), a tudósító ének első és legnagyobb magyar művelője, aki az 1552-ben kibontakozó nagy oszmán offenzíva minden jelentősebb eseményét megörökítve *Az vég Temesvárban Losonczi István haláláról* című históriás énekében a Délvidék legjelentősebb erődítményének elestéről is beszámolt. Debrecenben Török Bálintné Pemfflinger Katalin volt a református vallás meghonosítója behozván a „civis városba" Méliusz Juhász Pétert, a hajdúsági kálvinisták későbbi első püspökét.

A Temesközben a vallási megújhodás főúri pártfogói közé zárkózott fel Csáki Ferenc, Katalin és László is. A magyar reformáció egyik legbuzgóbb pártfogója kétségtelenül a Szapolyai János által országos főkapitánnyá előléptetett, majd 1527-ben I. Ferdinánd pártjára átállt, a Maros és a Duna közén is nagy befolyással és hatalmas birtokokkal rendelkező gátlástalan, kétkulacsos politikus, Perényi Péter volt, aki messzemenően és nagylelkűen támogatta a reformáció tanait hirdető prédikátorokat, tollforgatókat, zsoltárszerzőket, bibliafordítókat és iskolamestereket. Perényi Péter kiterjedt birtokain a reformáció kezdeti korszakának számos kiváló igehirdetője és tanítója kapott biztonságos munkateret. Perényi az uradalmaihoz tartózó településeken több protestáns iskolát alapított. Hathatós anyagi támogatásával kerültek kinyomtatásra 1536-ban Krakkóban Gálszécsi István (?–~1550) *Kegyes énekekrül és keresztyéni hitrül rövid könyvecske* című zsoltárkönyve, valamint 1538-ban Benczédi Székely István (1505–1565): Az magyarul olvasó gyermekeknek szánt iskolai segédkönyve.

Sárospatakon Perényi Péter, Szapolyai Jánostól és I. Ferdinándtól is a várra és tartozékaira adománylevelet szerzett főúr, szolgálatában állt Sztárai Mihály (?–1575), aki Ferenc-rendi szerzetesből vált Luther követőjévé, s aki eredményes egyházszervezői és térítői, valamint sokoldalú irodalmi munkássága mellett egykori rendfőnökével, az ugyancsak lutheránussá lett Kopácsi Istvánnal (?–~1562) karöltve megszervezte a később nagyhírűvé vált református iskolát. Perényi pártfogását élvezte a „magyar Luther"-ként emlegetett nagyhatású reformátor, Dévai Bíró Mátyás (~1500–1645) is, aki 1539–40-ben a magas rangú várúr udvari papjaként szolgált, s aki 1538-ban ugyancsak Krakkóban jelentette meg legnevezetesebb munkáját, az *Orthographia Ungarica, azaz igaz írás módjáról való tudomány* című tankönyvét. Némely helytörténészek szerint a hányatatott sorsú, sok üldöztetésnek kitett Dévai Bíró Mátyás rövid ideig a Temesközben is működött volna. Azonban erre vonatkozóan nem tárt fel ez ideig biztos, megingathatatlan adatokat a történelemkutatás. Patrónusával, a magas állami méltóságokat viselő főnemessel azért különbözött össze, mert szóvá tette Perényi politikai és vallásos magatartásának következetlenségeit, „pártváltoztatását", kétszeri átállását Szapolyai híveinek köréből I. Ferdinánd oldalára, majd vissza, megrögzött ereklyekultuszát és az ostya úrvacsorán kívüli tiszteletét.

Nagy zűrzavar, mérhetetlen káosz uralkodott a 16. század első felében a két, majd Buda 1541-es török kézre kerülése, elfoglalása után három részre szakadt országban. Az elhúzódott polgárháború, a két ellenkirály ádáz küzdelme Magyarország birtoklásáért megosztotta, egymással szembenálló táborokba tagolta a Temesköz nemességét is. A helyzet ziláltságát, az erkölcsi értékrend megrendülését, s elfajulását jelzi többek között az erőviszonyok forgandósága, a személyes politikai és anyagi érdekek függvényében végrehajtott elvtelen pártváltoztatások, ismételt köpönyegcserék gyakorisága a Marostól délre fekvő területeken is. Midőn egyik párt sem volt képes orvosolni az ország bajait, s még csak halvány reménysugarát sem tudta felvillantani a javulásnak, a kétkulacsosság, a tévelygés, a következetlenség, a megbízhatatlanság egyáltalán nem minősült főbenjáró véteknek az arisztokrácia körében. A Dél-Magyarországon nagy befolyással bíró főurak – köztük Perényi Péter és Török Bálint is – hol János király, hol Ferdinánd szolgálatába szegődtek. Vallási téren azonban – mégha kezdetben tétovázón, hosszabbrövidebb megingásokkal, elbizonytalanodásokkal és visszalépésekkel is –, Perényi Péter is, Török Bálint is a wittenbergi eszmék, a hitújítás kitartó és céltudatos elkötelezettjének, támogatójának és gerjesztőjének bizonyult. Az I. Ferdinánd parancsából 1542-ben elfogott Perényi Péter, akit ítélet nélkül tartottak fogva éveken át Bécs, majd Bécsújhely börtönében, fogsága idején, a köszvénytől gyötörten, amikor „a betegségek és a bánat már szinte teljességgel felőrölték", összegyűjtötte az Ó- és Újszövetség párhuzamos történeteit, amelyekhez egy olasz festővel illusztrációkat is készíttetett. Fogsága időszakában és elhunytát követően második felesége, Ormosdi Székely Klára asszony pártfogolta a reformációt.

Az I. Ferdinánd és János király képviselői által Váradon 1538. február 24-én aláírt béke értelmében, mind a két uralkodó megtarthatta magyar királyi címét, és megőrizte az ország általa birtokolt területeit. Szapolyai ellenben kötelezte magát, hogy halála után az ország keleti része is Ferdinándot fogja elismerni királyának, s ha neki közben örököse születnék, az megelégszik a számára a Szepességben kialakítandó új „hercegséggel". Közös nádort választanak az ország egésze számára, a többi hivatalokat és főrangú méltóságokat mindegyik király tetszése és belátása szerint tölti be, illetve adományozza az általa birtokolt területen. Az egyezség nyomán a törökök által még meg nem hódított délkeleti vármegyék Szapolyai János jogara alá kerültek. Miután a Velencében született Lodovico Gritti (1480–1534), Magyarország kormányzója és Dóczy János Temes, vármegyei főnemes, főkincstartó, alnádor 1534. augusztus 11-én Erdélyben meggyilkoltatták a nagy népszerűségre szert tett Czibak Imre (?–1534) temesi főispánt, s temesvári főkapitányt, a váradi püspökség javainak haszonélvezőjét, a János királlyal atyafias rokonságban álló Petrovics Péter vette át a Temesköz kormányzását. A két cselszövő felbujtót a Czibak Imre meggyilkolása miatt felkelt erdélyi nemesek követelésére és nyomására, Májláth István (~–1550) fővezér, erdélyi vajda Medgyesen 1534. szeptember 29-én lefejeztette. Az országos ügyekben is tevékeny szerepet vállaló Petrovics Péter a Szapolyai-ház rendíthetetlen hívének bizonyult. János király 1540. július 22-én Szászsebesen bekövetkezett halála előtt Fráter György (1482–1551) váradi püspököt, királyi kincstartót, Török Bálintot és Petrovics Péter temesvári várkapitányt nevezte ki kiskorú fia, a csecsemő János Zsigmond (1540–1571) gyámjául, azzal a meghagyással, hogy a temesi gróf az 1540. július 7-én született gyermek törvényes családi örökségét is megvédelmezze. Az elhunyt király viasszal bevont holttestét Lippát és Temesvárt érintve szállították Székesfehérvárra, maradéktalanul teljesítvén Szapolyai János végakaratát. A király tetemét három napig Petrovics Péter és Fráter György szállásán, a Hunyadi János építette temesvári várkastély kápolnájában állították közszemlére, miközben a város templomaiban gyászistentiszteleteket celebráltak. Feltételezhetően protestáns rítusú szertartásokat, könyörgéseket is tartottak, mivel a temesi főispán korán elkötelezte magát az egyházreform törekvéseinek és elveinek. Petrovics Péter a temesi bandériumok és zsoldoscsapatok 5–6 ezer fős seregével Szegeden át Budára, s onnan Székesfehérvárra kísérte a holt király koporsóját. A szeptember végén lezajlott temetés után került sor az utód, János Zsigmond keresztelésére. A csecsemőt Fráter György és Petrovics Péter tartotta keresztvíz alá. A fegyverek árnyékában a Rákos mezején megtartott országgyűlésen a rendek a kisdedet „közakarattal" királlyá választották, azzal a kikötéssel, hogy nagykorúsága eléréséig Izabella királyné kormányozza gyámtársaival – Utyesenovics Martinuzzi György baráttal és Petrovics Péterrel – együtt az országot.

A terjeszkedő törökök 1541. augusztus 28-án csellel elfoglalták Budát. Az ország meghódított területét a Tiszáig török tartománnyá nyilvánították. A királynét arra kötelezték, hogy fiával és az udvarral Lippára költözzön, ahonnan Erdélyen, a Temesközön és a Tiszán túli részeken uralkodjon, évente Szent Mihály-napi adóként 10 ezer aranyat fizetve a portának. Szulejmán (1494–1566) szultán Jagello Izabella (1519–1559) királynénak adományozta – úgymond – Lippát, Solymost, Lugost és Karánsebest, míg *„Petrovics penig, kinek a hadi dologra kell vigyáznia, bírja Temesvárt szandzsákságul"*. A szultán kegyéből Petrovics

Temesvár és vidékének királyi helytartójává vált. A Marostól délre fekvő vármegyék a komor, rendkívül zavaros történelmi időszakban főképp Petrovics Péter szavára hallgattak. A szent koronát is magával vive, Izabella királyné a horvát-olasz származású Fráter Györggyel, a szerb eredetű Petrovics Péterrel és a kormány tagjaival 1541. szeptember 18-án érkezett meg „sok félelem és baj között" Lippa várába, ahol aztán nyolc hónapot töltött.

A két helytartó – Fráter György és Petrovics Péter – a rendek által megválasztott, s a törökök által elismert királyfi kijelölt gyámjai, egyáltalán nem rokonszenveztek egymással, örökösen feszült és ellenséges viszony állott fenn közöttük. Gyanakvó éberséggel figyelték, tartották szemmel egymás tetteit, politikai vállalkozásait, alkalmanként a nyílt ellenségeskedéstől, a fegyveres összecsapásoktól sem riadtak vissza. János király rokonaként Petrovics Péter temesi főispán több mint egy évtizeden át töretlenül kitartott Izabella, s a felcseperedő királyfi személye és ügye mellett. Tanácsára hívta össze a királyné 1550-ben az erdélyi országgyűlést, amelyen György barát kétszínűségét, s Ferdinánddal való összejátszását nyilvánosan leleplezte. Habár legendás ékesszólásával Fráter Györgynek sikerült lecsendesítenie a rendeket, s a 10 ezer forintnyi adónak a portára küldésével a szultán haragját is valamelyest enyhíteni tudta, a törökök nyomására és szorgalmazására az erdélyi főurak megfosztották a barátot kincstartói állásától, s Petrovics Péter temesvári főkapitányt nevezték ki helyébe. Bizalmukkal a rendek a temesi főispán hűségét kívánták elismerni és jutalmazni. Új állásában Petrovics Péter minden erőfeszítését arra összpontosította, hogy kiszabadítsa az ország keleti felét a mindenható Fráter György kezéből. Fegyver alá szólítva Temesvár, Lugos és Karánsebes román és szerb jobbágyait. Petrovics Péter megszállta György barát alvinci kastélyát, majd pedig seregeit Cserepovics Miklós hadnagy vezényletével a Ferdinánd birtokában levő Csanád várának elfoglalására indította, amelynek Martinuzzi sógora és egyik leghűségesebbe embere, Perusics Gáspár volt a parancsnoka. A szorongatott, több ostromot is visszavert várvédők megsegítésére Fráter György Varkocs Tamást (?–1576), váradi várkapitányt és bihari főispánt küldte, aki 1550 októberének végén szétverte az ostromlók seregét, majd elfoglalta Egrest, Csályát, Nagylakot és Oroszlámost – Petrovics birtokait –, s egész Temesvárig felprédálta és elpusztította a temesi főispán tulajdonát képező kastélyokat és uradalmakat. Gyermek- és ifjúkorában egyébként Varkocs Tamás Perényi Péter környezetében nevelkedett, s a főúr udvarában került az 1530-as években közelebbi kapcsolatba a reformációval, amelynek később buzgó hívévé szegődött. Egri várkapitánysága idején, 1544-ben támogatásával léptek fel a hitújítók Gyöngyösön és Heves megyében Fráter György 1551 kora tavaszán zsoldos csapatokat küldött Petrovics kiterjedt temesközi jószágainak feldúlására, sanyargatására. Petrovics Erdélybe betörni szándékozó hadait a csanádi őrség szétugrasztotta, visszafordulásra kényszerítette. Haragjában a temesi gróf 1551 májusának végén Csanád elfoglalására indult. Szentpéterig nyomult előre, ahol letáborozott. Az ország egyesítésén fáradozó püspök-helytartónak ügyes manőverezéssel sikerült elérnie, hogy a kétségbeesett királyné 1551. június l9-én aláírja önmaga és fia lemondását a magyar királyi címről. A Kolozsvárra összehívott országgyűlés I. Ferdinándot ismerte el az ország keleti része uralkodójaként is. A békekötést követően, amelynek feltételeiben a temesi főispán is belenyugodott, Petrovics átadta Ferdinánd biztosainak délvidéki birtokait: Temesvárt, Becsét, Becskereket, Lippát, Solymost, Lugost és Karánsebest. Kárpótlásként a munkácsi uradalmat kapta. Lippát Báthori András (?–1566), Lugost a spanyol Bernardo Villela de Aldana (?–1562), Karánsebest Serédy György (?–1557) szállta meg seregeivel, míg Temesvár az újonnan kinevezett temesi főispán, Losonczy István (?–1552), parancsnoksága alá került. Amikor királyi biztosként Báthori András tárnokmester Temesvárra érkezett, Petrovics Péter a vár kulcsainak átadásakor kijelentette, hogy csatlósa lesz s lovait naponta lekeféli annak, aki a várat és környékét három esztendőnél tovább képes lesz megvédelmezni a töröktől. A hatalomváltozásról, a politikai fejleményekről Petrovics tájékoztatta a portát, ellenlábasa, György barát pedig arról igyekezett meggyőzni a törököket, hogy egyedül a temesi főispán követett el árulást, elvégre csak az ő váraiba került királyi őrség. A szerbnek született Szokollu Mehmed (1505–1579) ruméliai beglerbég vezette oszmán hadak a kölcsönös vádaskodásokkal és áskálódásokkal nem sokat törődve, haladéktalanul elfoglalták Becsét, Becskereket, Csanádot és Lippát, s 1551 októberének második felében Temesvárt is ostromolni kezdték.

A mohácsi csatavesztés, Buda eleste, a kettős királyválasztás, valamint az országnak két, majd három részre tagolódása több vonatkozásban is elősegítette a reformáció terjedését a magyarság soraiban. A súlyos következményekkel járó „nemzeti katasztrófák" egyrészt kedvező külső körülményeket teremtettek a hitújítás eszméinek szétáradására, másrészt jelentős mértékben táplálták és fejlesztették a népben a belső, lelki készséget a reformáció befogadására. A két királyt sokkal égetőbb teendők kötötték le, mint a megingott vallási egység helyreállítása. Mivel párthíveik gyarapítása, a nagytekintélyű és vagyonú főurak megnyerése volt a legfőbb gondjuk, mindkét király diszkréten elnézte, ha a főnemesek némelyike a hitújítás hívévé és támogatójává szegődött. A hódító törökök által állandó fenyegetettségben tartott országban ínség, szorongató félelem és bizonytalanság uralkodott, amely a köznemeseket, a városi polgárokat és a jobbágyokat egyaránt sújtotta. Az ország siralmas helyzete, a folyamatosan romló életkörülmények gyökeres fordulatot idéztek elő a magyarság lelkivilágában. Az új hit terjesztői, a buzgó prédikátorok kérlelhetetlen szókimondással, a megcáfolhatatlan tények előszámlálásával bélyegezték meg a társadalmat mételyező bűnöket. Némelykor még nagyhatalmú pártfogóikat, az őket támogató főurakat sem kímélték. „Szigorú erkölcsi felfogásuk és feddhetetlen életpéldájuk éles ellentétben állott a régi egyház papjainak romlottságával. Az ő ajkukon *volt* igazsága és ereje mind a feddésnek, mind a vigasztalásnak – jellemezte tevékenységüket Révész Imre (1889–1967). – Volt pedig annál inkább, mert a *nép nyelvén* szólták az Igét. A legegyszerűbb magyar ember is megérezte annak a nagy jelentőségét, hogy Isten vele most a saját nyelvén beszél s érthető módon, *személyre szólóan* közli üdvözítő akaratát".

Az egyházreform kitartó támogatása, a protestantizmus ügyének hatékony előmozdítás és fölkarolása terén Perényi Péter magvetői örökségét a Délvidéken az ország keleti felének legbefolyásosabb főura, Petrovics Péter teljesítette ki, tetőzte be. Már 1531-től, lippai várparancsnokká történt kinevezése esztendejétől kezdve testestől-lelkestől a megújított hit követőjévé és terjesztőjévé szegődött. Heves vérmérsékletének engedve némelykor drasztikus, erőszakos eszközökhöz is folyamodott az új vallás elfogadtatásában. Lippán és környékén a kezdeti években olyan vehemenciával és féktelen megszállottsággal szerzett érvényt a reformáció törekvéseinek és tanainak, hogy az áttérni vonakodó katolikus papokat – állítólag – „megfosztotta javaiktól, tüzes vassal bélyeget sütetett az arcukra, s fejük bőrét a tonzúra helyén lenyúzatta". Prédikátorainak saját kezűleg is segített az elfoglalt templomok oltárainak lebontásában, szétverésében. A korszak bevett szokása szerint kegyetlenséggel torolta meg azokat az erőszakos intézkedéseket, amelyekkel Martinuzzi György váradi és Statitelo János (?–1542) gyulafehérvári püspökök megkísérelték megakadályozni a reformáció terjedését a Szapolyai fennhatósága alá tartozó országrészben. Miután 1541 végén Dél-Magyarország kormányzójává léptették elő, Petrovics még átfogóbb és eredményesebb tevékenységet fejtett és bontakoztatott ki a lutheri eszmék terjesztése érdekében. Magyarország egyetlen területén, a Petrovics Péter hatalma alatt levő részeken – a temesvári és a lippai vártartományban – élhetett, terjedhetett és szervezkedhetett zavartalanul a protestantizmus. A szerb származású Petrovics Péter „minden befolyását felhasználta a reformáció terjesztésére és megszilárdítására". A jezsuita Lakatos István (1620/1625–1706), csikkozmási római katolikus plébános írta, latin nyelven 1702-ben kiadott *Siculia delineata et descripta accuratius quam hactenus:*

nunc ad lucem data dedicataque (Az eddiginél nagyobb pontossággal lerajzolt és leírt Székelyföld...) címen kiadott művében Petrovics Péter hitfelekezeti pályaívéről: „Ő előbb katholikus volt, de később lutheránus, majd kálvinista, s végül ariánus, vagyis unitárius lett." Az ugyancsak a protestantizmus eszméiért lelkesülő Jaksics család, a Lipcsében tanult Jaksics János (?–†1543) halálával fiúágon magvaszakadván, 1543-ban Petrovics Péter lefoglalta a nemes família a koronára szállott nagylaki uradalmát, s a Maros jobb és bal oldalán fekvő településeken buzgón népszerűsíttette a reformált hitet. Arad vármegyében, a 16. század közepén immár hatvan református templomot tartottak számon. A Temesköz korlátlan ura, Petrovics Péter, hatalmas birtokai kegyuraként az új hit oldalára állította a Marostól délre elterülő régió falvainak s városainak döntő hányadát is. A vármegye katonai, közigazgatási és szellemi központjában, Temesvárott a 16. század derekán, – miként azt Szentkláray Jenő (1843–1925), a Béga-parti város és a Bánság jeles történetírója megállapította –, immár szilárd bázisra támaszkodott és épített a főuraktól támogatott reformáció, amely az 1540-es évek elejétől egyre diadalmasabban tört előre. Az új hit – amely Erdélyből meg a Szepességből hatolt be a Temesközbe, s amellyel az erdélyi hadjáratok során ismerkedett meg behatóban a délvidéki katonaság –, rendkívül fogékony hajlékra és biztonságos melegágyra lelt a tájegység legfőbb erődítményében. A Hunyadi-kastély kápolnájában Petrovics udvari papja, Siklósi Mihály – aki korábban Sátoraljaújhelyen volt katolikus plébános –, tartott rendszeresen protestáns istentiszteleteket. A protestánsok buzgó pártfogójának, akit a „legelső kálvinista főúrként" tartanak számon az egyháztörténészek, udvari lelkésze, Siklósi Mihály, – akinek egy a LIII. zsoltárból ihletődött éneke megőrződött Gönczy György énekeskönyvében –, példás céltudatossággal hirdette és terjesztette a reformáció tanait, „az igaz evangyéliomi tudományt" Temesváron és környékén. A Temesköz szívében tartózkodott 1549-ben Petrovics Péter orvosa, az olasz Francesco Stancaro (1501–1574) is, aki a Szentháromság-tagadók kiemelkedő alakjává vált Dél-Magyarországon, Erdélyben, majd 1558-tól Lengyelországban, ahol héber nyelvet tanított a krakkói egyetemen. A hazájából „eretnek nézetei" miatt emigrálni kényszerült orvos-teológus formailag Krisztus istenségét védte, de alapjában a szentháromság gyökereit támadta, kérdőjelezte meg. Nézetei szerint Krisztus csak emberi természete szerint lehet közvetítő. A könyörgés ténye pedig felfogása és állítása szerint nem egyeztethető össze az isteni természettel. „A zwinglianus christologiával valamennyire rokon tanítása – Stancarónak – némi részben a helvét iránynak törögette az útját." Francisco Stancaro egyik leveléből tudjuk: Petrovics Péter Temesvárott felsőbb iskolát akart létesíteni. Komolyan tervbe vette, hogy egyetemi rangú tanintézetet alapítson az Alsó Részek központjában. Más települések és tájegységek gyakorlatához igazodva Temesvárott is a vár szívében emelkedő Szent György-templomot, valamint a Nagy-Palánk városrészben épült Szent Katalin-templomot valószínűleg felváltva használták a hitújítók és a római katolikusok. A reformáció korai szakaszában különben sem beszélhetünk még éles és tudatos felekezeti elkülönülésről: a szertartásokban is erősen keveredtek a régi és az új elemek, sűrűn vegyültek a római, a wittenbergi illetve genfi rítus szerinti vallási gyakorlat mozzanatai. A temesi főispán, Petrovics Péter szervezte meg a szászokét követően a második evangélikus egyházmegyét Magyarországon. Az 1549-ben, majd 1550-ben Toronyban, a Jaksicsok ősi birtokán, összeült zsinaton Temesvár, Arad, Makó és Szeged reformált hitű papjai jelentek meg. Az egykori Csanád egyházmegye területén létrejött gyülekezetek egyházkerületté szerveződtek, tisztázták és rögzítették az egyházi igazgatás rendjét, s egyúttal – a szászokat megelőzve – szuperintendenst is választottak Gönczi Máté személyében, akit „az evangélium szerint megreformált egyház első magyar püspökeként" tart számon az egyháztörténet. Az első általános zsinaton 13 cikkelyből álló statútumot fogadtak el: a *„De officis, de moribus et habitu Ministrorum"* a lelkészek tisztét, életvitelét, erkölcsét, viseletét illetve ruházatát szabályozta. A második zsinaton a püspök hivatali hatáskörét körvonalazták és rögzítették. Többek között a főpap feladatául rótták az egyházak rendszeres látogatását, 19 pontban határozva meg a vizitációk lefolytatásának követendő szempontjait és kronológikus sorrendjét. A két zsinat végzései különben elvesztek, feltételezhetően az ismétlődő törökdúlások következtében kallódtak el, vagy semmisültek meg. A Toronyban hozott és elfogadott végzésekre Geleji Katona István (1589–1649), Pósaházi János (?–1686), Tolnai F. István (1630–1690) és Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) utalt egyháztudományi írásaiban. Torony mezőváros Arad és Makó között feküdt, a kora középkorban váras hely és római katolikus esperesi székhely volt, amely azonban 1561 után megsemmisült, teljesen elenyészett. Egyes történészek szerint, a településtől kölcsönözte és kapta a nevét a hajdani Torontál megye.

A Délvidékre, amelynek közel 30000 km^2-es területén 30 vár, 22 város és 900 falu volt, a 15. század második felében, Mátyás király (1443–1490) uralkodása idején 1200 rác harcossal betelepült Jaksicsok, eredetileg szerb ortodoxok lehettek, akik gyorsan meggazdagodtak, kiterjedt uradalmakra tettek szert, ugyanakkor a huszitizmus elkötelezett híveivé váltak. Kitartottak a kelyhesek mozgalma és hitelvei mellett a protestantizmus megjelenéséig, térnyeréséig. A vagyonos família tagjai, „különösen pedig Jaksics Péterné, Anna, majd utána azonos nevű lánya az új hit nagy pártfogói lettek". Weszprémi István (1723–1799), Debrecen tudós orvosa említette Bécsben 1798-ben *Pannoniae luctus* címen kiadott könyvében, hogy Jaksics Péter (?–†1518) özvegye, Jaksics Anna, külföldről, Nyugat-Európából hívott be teológusokat, hogy az evangélikus tant hirdessék és magyarázzák, főképp a Körösök és a Maros vidékén. Jaksics Annának a reformáció terjesztésében játszott szerepéről Pápai Páriz Ferenc is megemlékezett *Rudus redivivum* című 1684-ben Nagyszebenben megjelentetett munkájában: *„1529-dik esztendő tájban élt amaz emlékezetre méltó jó úri asszony Jaxit Péter özvegye, ki az ő jobbágyainak megtérítésekben mind alsó, mind felső Magyarországban igen buzgó vala. És mivel abban az időben még a tudós emberek igen ritkán valának, azoknak is számukat maga bőv költségével megszaporította. 1530-dik esztendő. Így szaporodván a patrónusok, szaporodni kezde az egyházi szolgáknak is számuk, mert a Wittenbergai akadémiában, mely akkor az evangelikusok vallásán egyedül vala híres, a tanuló ifjak egymást ott érvén, szüntelen tudománynyal, mint a méhek, megrakodva jőnek és térnek vala hazájukba vissza."*

A Jaksicsok pártfogoltjai közé tartozott a tudós orvos, későbbi sárospataki tanár és lelkész, Balsaráti Vitus János (1529–1575), aki Dombegyházán született, s apja a Jaksics család nagylaki kastélyának gondnoka volt. Az apa éppen családját látogatta meg Dombegyházán, amikor a faluba betörtek a törökök, feleségével együtt rabságba hurcolták, gyermeküket, a 3 hónapos Jánost egy török katona mentette ki a tűzvészből. A gyermek ezután Balsarat faluban egyik rokonánál nevelkedett, majd serdülő korában Jaksics Péter özvegye, Anna asszony vette pártfogásába, gondoskodott a gyermek iskoláztatásáról is. Az ifjú Balsaráti János 1547-ben tanárával, Kopácsi Istvánnal együtt Nagybányára, két év múlva pedig Patakra ment. Tanulmányaiban szép eredményeket ért el, Patakon latin és görög irodalmat is tanított kezdőknek. A Jaksics család továbbra is támogatta, az időközben meghalt Anna asszony helyébe a leánya lépett, ő küldte Wittenbergbe Melanchthonhoz (1497–1560), s minden költségét fedezte. Balsaráti Vitus János itt főleg filozófiát és teológiát tanult, 1554-ben bölcsészdoktor lett. Későbbi életéről annyit érdemes még megjegyeznünk, hogy Melanchthon tanácsára orvosi tanulmányokat kezdett folytatni, Bolognában és Padovában tanult, orvosi doktorátust is szerzett, sőt Rómában mintegy fél évig IV. Pál (1476–1559) pápa udvarában is működött orvosként, de amikor kitudódott, hogy a reformáció tanítását követi, távoznia kellett. Hazahívta 1560-ban Perényi Gábor (1531–1567) országbíró, akinek udvari orvosa lett, majd Patakon tanácsos és egyben az iskola felügyelője is, talán helyettes igazgató is, az idős Kopácsi István mellett. Sárospatakon prédikátorként is működött, s ott is halt meg 1575-ben.

Körültekintő egyházszervezőként, a hitújítók céltudatos patrónusaként Petrovics Péter, – akit némelyek „missziónáriuskodó várparancsnokként” emlegettek –, rátermett, felkészült protestáns prédikátorokat és iskolamestereket hívott és telepített a Délvidékre, a Habsburg- és Szapolyai-országrész közötti, örökösen vitatott területsávba. Közéjük tartozott, többek között, Lippai Kristóf, Basarági Vida János, Endrédi Zsigmond, Biai Gáspár, Abádi Benedek, Gergely decsi hitszónok valamint a kimagasló tehetségű Szegedi Kis István (1505–1572). A szegény árva fiúként felnövő Basarági Vida Jánost (?–1575) Jaksics Péter özvegye, Csáki Katalin, majd Kendi Antalné Jaksics Anna (1530–1561) taníttatta. Wittenberget és Olaszországot is megjárta. A prédikátorok és iskolamesterek számottevő hányada különben rangos külföldi egyetemeken – Krakkóban, Wittenbergben, Paduában stb. – végezte tanulmányait, s élethivatásának érezte és tekintette az új hitelvek és tanok terjesztését, széles körű megismertetését. Biai Gáspár 1542 augusztusában „Gaspar pastor Hungarus” néven iratkozott be a wittenbergi egyetemre, Lippai Kristóf 1543–1544-ben volt a wittenbergi egyetem hallgatója. Mivel megkülönböztetett gondot és figyelmet fordítottak az ifjúság képzésére, vallásos nevelésére protestáns iskolákat állítottak fel és működtettek Lippán, Csanádon, Szegeden, Gyulán, Békésen és Temesváron. A protestáns vallás mindazokon a helyeken, ahol szilárdabban megvetette a lábát, haladéktalanul iskolát is létesített. Lelkészi hivatalra általában csak olyanokat hívtak meg és alkalmaztak, akik korábban már valamelyik iskolában tanítottak. Tekintve, hogy a reformációt a papság kicseréléseként is értelmezték, a temesvári középfokú tanintézetben lelkészképzéssel is foglalkoztak. A Wittenbergben feltételezhetően Petrovics Péter költségén és támogatásával tanult Biai Gáspár 1544-ben már papként és tanítóként szolgált Temesváron, ahol megírta a Hofgreff-énekeskönyvben megőrződött, szerény költői tehetségre és fantáziára valló bibliai históriáját *Dávid királyról és Betzabea Uriasnak feleségéről.* Miként az a versfőkből egyértelműen kiderül – „*Kaspar Biainus fecit in civitate Temesvar*” – a verses elbeszélést Biai Gáspár Temesvárott vetette papírra. Temesváron tanított, s hirdette az evangéliumot Köleséri Kristóf is, aki 1544–45-ben ugyancsak a wittenbergi egyetemen tanult, s aki elűzése után, 1552-ben Váradra kerülve, egyértelműen a helvét irányú reformáció hívévé, szállascsinálójává szegődött.

Szegedi Kis István Petrovics Péter hathatós anyagi és erkölcsi támogatásával olyan rangos oktatási intézményt szervezett 1548 táján Temesvárott, „mely iskola leghíresebb volt akkor az egész részen”. Francisco Stancaronak Temesvárról a nagyszebeni városi tanácshoz 1549-ben küldött levelében azt állította, hogy Petrovics Péter iskolaalapítási és -fenntartási kezdeményezése – amely tetemes anyagi befektetést, hozzájárulást feltételezett – páratlannak, egyedülállónak számított Magyarországon. Becslések szerint a tanintézet működtetése évente több ezer aranydukátba került. A temesvári iskola, a „generale et publicum gymnasium” Melanchton oktatási-nevelési rendszerére, iskolaszervezési elveire és pedagógiai módszereire alapozva, amely a reformáció szellemében új tartalommal dúsította fel, töltötte meg a hét szabad művészet oktatásának középkori sémáját –, kezdte el munkáját. A tanulmányait Wittenbergben kiteljesítő temesvári iskolamester – akit munkájában Lippai Kristóf, Biai Gáspár és Szegedi Gergely segített – közvetlen személyes tapasztalatból ismerte ugyanis Philipp Melanchthon téziseit és törekvéseit, amelyeket maga is elfogadott és oktatói tevékenységében maradéktalanul követett és érvényesített. A képzés homlokterében Temesvárott a humanista műveltség, s a bibliaismeret elsajátíttatása állt. Az iskola elsődleges célja a hittérítés volt, evangélium terjesztésének szolgálatára alkalmas serdülők, ifjak képzése, alapos felkészítése. Megkülönböztetett hangsúlyt fektettek a Biblia nyelveinek – a hébernek, ógörögnek, latinnak – a megismertetésére, hogy a növendékek eredetiben olvashassák és tanulmányozhassák a Szentírást. Temesvárott is tanult 1549–1551-ben Sibolti Demeter (?–1589) reformátor, aki 1553–1557-ban Gyulán, a dúsgazdag Massai családnál nevelősködött, majd Massai István anyagi támogatásával Wittenbergban tanult, ahol 1561–62-ben a magyar bursa seniora volt. Csepregen, Sárváron és Bécsben 1566–1567-ben az ifjú Nádasdy Ferenc (1555–1604), a későbbi híres, törökverő „erős fekete bég” nevelésével, oktatásával foglalkozott. Gyulai, nagyszombati, győri és jókai lelkészként illetve galgóci, csepregi és semptei iskolamesterként szolgált a Tolnán nevelkedett Sibolti Demeter, akit Bornemissza Péter (1535–1584) halála után a Csallóköz-mátyusföldi protestáns egyházkerület püspökévé választottak. Két – korának jellegzetességeivel megírt – teológiai munkáját tartja számon az egyháztörténet: a Gyarmati Balassa Istvánnak (?–1621) ajánlott 104 levélből álló *Vigasztaló* könyvecskét és a kérdés-felelet formájában papírra vetett *Lelki hartz* címűt, amely 24 levélből áll. Rácz Károly (1842–1925) feltételezése szerint, valószínűleg ugyancsak a kiváló temesvári református főiskola növendéke volt Nagylaki Gyárfás, aki 1551-ben a wittenbergi egyetemre iratkozott be, valamint Szegedi Gergely (1511–1570), énekszerző, prédikátor is, aki Petrovics Péter költségén két évig tanult Wittenbergben. A reformáció bölcsőjének számító német városból, ahol Méliusz Juhász Péterrel (1532–1572) és Károli Gáspárral (~1529–1591) együtt tanult, 1557-ben latin nyelvű levelet írt patrónusának, Petrovics Péternek. Kassán, majd 1567 nyarától Debrecenben volt prédikátor a kálvinizmus egyik legnagyobb magyar úttörője. Kezdettől fogva a szakramentárius tanok hirdetőjeként tartották számon. A „civis városban” 1569-ben kiadott *Énekeskönyve*ben – amelynek a magyar református szellemi életre való hatása mindjárt Károlyi Gáspár bibliája után következett –, tíz zsoltárfordítását és négy eredeti szerzeményét közölte. Temesvárról egyébként már a 16. század elejétől kezdve számos ifjú látogatta a külföldi egyetemeket. A bécsi egyetemen tanult 1525-ben Temesvári Demeter, szerepelt egy hasonló nevű diák az 1534-es matricolákban is. A krakkói egyetem növendéke volt 1517-ben Temesvári János, 1531-ben Temesvári Demeter, 1533-ben Temesvári Mihály. A wittenbergi egyetemen végezte felsőfokú tanulmányait 1532-ben Temesvári Ferenc és 1538-ban Temesvári Demeter.

A 16. század legtekintélyesebb teológusa, „a helvét irányú dogmatika első magyarországi rendszerezője”, a hányatott életű és kalandos sorsú Szegedi Kis István, 1548-ban került Petrovics Péter hívására Temesvárra, ahol zavartalanul és ígéretesen virágzott immár a megreformált egyház élete. Dél-Magyarország úttörő reformátorai közül Szegedi Kis István az egyetlen, akinek egykorú hiteles életrajza, sőt képmása is fennmaradt tanítványa, s prédikátori állásában utóda, Skaricza Maté (1544–1591) jóvoltából. Életútjának ismertetésével nemcsak kiváló mesterének, s kedves apósának állított maradandó emléket, hanem *Szegedini Kis vita* című munkájával – amely a *Theologie sincerae loci communes de Deo et homini* (A becsületes teológiai közhelyei Istenről és az emberről) című Szegedi Kis-mű első, 1585. évi bázeli kiadásának „előszavaként” látott nyomdafestéket –, tulajdonképpen a magyarországi protestáns egyház-történetírás egyik első alapművét is létrehozta. Skaricza Máté munkáját a korai magyar reformációtörténet legfontosabb forrásának, valóságos enciklopédiájának tekintik a későbbi korok historikusai. Skaricza Máté írásából tudjuk, hogy Szegedi Kiss István Dél-Magyarország egyik legnagyobb településén, Szegeden látta meg a napvilágot 1505-ben. Családja kun eredetű volt. Felmenői a mohácsi vészt megelőző zavaros időkben a Kiskunságból menekültek a Tisza-parti városba, ahol sikerült felvétetniük magukat a hites polgárok sorába. Habár Szegedi Kis István szülei nem voltak gazdag emberek, fiúkat gondos nevelésben részesítették, iskoláztatták. A tanulni vágyó, szelíd természetű, mindig komoly dolgokkal foglalkozó gyermek tanulmányait szülővárosában, az alsóvárosi ferences kolostorban, majd a lippai és gyulai latin iskolákban végezte. Mivel szülei időközben elhunytak, kénytelen volt iskolamesteri állást vállalnia Gyulán. Harminc esztendős korában, 1535-ben iratkozott be a bécsi egyetemre. Két évvel később, 1537 tavaszától immár a krakkói egyetemen diákoskodott, ahol aztán öt esztendőn át tanult, gyarapította ismereteit. „*Teljes erővel adta magát a Biblia eredeti nyelveinek, a héber és görög nyelvnek*

tanulására, valamint a zene tudományának elsajátítására, melynek bizony a hazai iskolákban nagy hiányát érezte. Az az olthatatlan tudásvágy, mely Szegedinek keblében az igazság megismerése után folytonosan lángolt; az a vasszorgalom a folytonos tanulásban, mely őt jellemezte, csakhamar kiemelte őt az ismeretlenség homályából, s az egyetem legkitűnőbb növendékévé tette" – állapította meg életrajzírói egyike, Faragó Bálint (1851–1935). Miként a ráckevei református egyház protocollumában féljegyezték: *„a muzsikát, festést, poezist Krakkóban szépen tökéletesítette"*. Docensként 1540-től kezdve a klasszikus antik szerzőket értelmezte és magyarázta a lengyel királyok székvárosában, ahol abban az időszakban sűrű egymásutánban láttak nyomdafestéket a magyar reformáció úttörőinek –, Ozorai Imrének, Dévai Bíró Mátyásnak, Gálszécsi Istvánnak és társaiknak – énekgyűjteményei, kátéi, segédkönyvei stb. A magyar szellemi felpezsdülés Krakkót is elérő élénk és erős hullámverése a Tisza-parti szülővárosa ferences környezetéből indult Szegedi Kis Istvánra is minden bizonnyal megtermékenyítőleg hatott. Lelkét mélységesen fölkavarta, s megrázta a kor sorsdöntő magyar eseménye: Buda elveszte, török megszállása s Magyarország három részre szakadása 1541-ben. Csatlakozott a reformációhoz, teljes erejével és tehetségével annak szolgálatába szegődött. Hazatérte után már a lutheri tanok szellemében tanított a lippai és a gyulai iskolákban. Lippán özvegy Izabella királyné udvarához tartozó, a reformációval rokonszenvező, befolyásos főurak pártfogását élvezve „erősítette nagyoknak és kicsinyeknek szívében az igaz evangéliumi hitet". Pénzt gyűjtvén Wittenbergbe indult, hogy első kézből, közvetítés nélkül ismerje meg az egyház megújulásának, jobbításának teológiáját. Harmincnyolc éves korában, 1543-ban iratkozott be a wittenbergi egyetemre, ahol Luther Márton, Philipp Melanchthon s valószínűleg Caspar Cruciger (1504–1548) és Georg Major (1502–1574) előadásait hallgatta. Éveket töltött Wittenbergben, ahol doktorátust is szerezett. Luther kedvenc tanítványai közé tartózott.

Visszaérkeztéről értesülve, a Wittenbergből hazatért Szegedi Kis Istvánt délvidéki barátai meghívták 1545-ben Csanádra iskolamesternek. Nemcsak a köznép, hanem még a püspöki káptalan tagjai is kezdetben érdeklődéssel és szívesen hallgatták szónoklatait, valláselméleti fejtegetéseit. Mivel egyre nagyobb vehemenciával támadta a katolikus egyházat, s annak intézményrendszerét, a rektort bepanaszolták a csanádi püspökséget is kormányzó Martinuzzi György váradi püspöknek, királyi kincstartónak, a reformáció elszánt, erős és nagyhatalmú ellenségének, aki sógorát, Perusics Gáspárt, a csanádi vár parancsnokát utasította Szegedi Kis István felelősségre vonására. Mivel a magyar reformáció egyik legkimagaslóbb alakja bátran szembeszállt a korábban a hitújítás eszméivel ugyancsak rokonszenvező nagy hatalmú várkapitánnyal, az testileg is kíméletlenül bántalmazva kiűzte tanítói és lelkészi állásából. Alaposan megverette, megfosztatta pénzvagyonától, s – ami különösen fájt a hitújítónak – kétszáz értékes könyvét is elkoboztatta. „Az elszenvedett ütéseket és sebeit azonban – jegyzi meg Bucsay Mihály (1912–1988) egyháztörténész – kiválasztottsága, a Krisztussal való közössége bizonyítékainak tekintette". A szomorú eset után az Alföld különböző protestáns iskoláiban – Gyulán, Cegléden és Makón – működött rektorként és lelkészként. 1548-ban Cegléden nősült meg, egy Orsolya nevű leányt vett feleségül. Komoly reformátori és iskolamesteri tapasztalatok birtokában látott hozzá 1548-ban a temesvári iskola megszervezéséhez. Temesvárra történő meghívásáról, életrajzírója, Skaricza Máté a következőket jegyezte fel: *„...midőn egyszer esetleg Makóra átment, ott a Nagyságos Petrovics Péter, temesvári parancsnok követei, megértvén az ő hivatottságát, azonnal esengve hívták meg őt azon város iskolájának igazgatására, mely akkor legjelesebb volt azon a vidéken. Amit ő el is fogadott és ott nemcsak az ifjúságot tanította, hanem a népnek is prédikátora lett Lippai Kristóf hű tiszttársával együtt"*. Petrovics Péter különösen kedvelte a rátermett iskolamestert és tudós prédikátort, akit „Tömösváron laktában" egy szép rókamálos mentével is megajándékozott. Szegedi Kis Istvánt, aki „mind a világi, mind a vallásra tartozó tudományokban igen jártas, és olyan jó deák volt, hogy második Cicerónak lehetett volna nevezni", egy apostoli században illő, istenfélő, feddhetetlen erkölcsű, tisztességes magaviseletű férfiként jellemezte 1571-ben Paksi Cormaeus Mihály (?–1585).

Habár hitújítói tekintélye és hírneve évről évre növekedett, Szegedi Kis István hosszú időn át makacsul húzódozott és vonakodott attól, hogy pappá szenteltesse magát. Az Amerikába szakadt kiváló protestáns egyháztörténész, Unghváry Sándor, teológiai tanár nem tartja kizártnak, hogy a lutheránus egyház alkotmányának gyakorlati alkalmazása kapcsán szerzett negatív tapasztalatai tartották vissza hosszabb idő át a döntő lépés megtételétől. Lépten-nyomon látta s tapasztalhatta, hogy a földbirtokot szerzett, meggazdagodott új főpapok is miként helyezték saját önző érdekeiket a közösség érdeke fölé. Nem akart gyülekezeti szolgálatot vállalni, hogy ne legyen kiszolgáltatva az új főpapok mesterkedéseinek. Zavarhatta ezen felül az is, hogy az evangéliumi igék értelmezése és magyarázata az új, alárendelt papi rend monopóliumává vált, ami szögesen ellenkezett Luther eredeti elgondolásával. Luther Márton ugyanis azt vallotta, hogy a laikusnak kell először pappá válnia és azután szolgálhatja embertársait. Az egyetemes papság fogalma különben is sokkal inkább megfelelt az oszmán hódítók támadásainak, önkényének tartósan kitett Kelet-Közép-Európa egyházi szükségleteinek. Reformátor-társai kitartó rábeszélésére csak 1554-ben Laskón vetette alá magát Szegedi Kis István a kézrátétel útján történő lelkésszé szentelés szertartásának. Laskóban lett attól kezdve lelkész, majd a megszerveződött baranyai egyházkerület gyülekezetei még abban az esztendőben generális szuperintendessé választották. Ennek dacára élete végéig elsősorban pedagógusként és tudósként munkálkodott Tolnán, Laskón, Kálmáncsán és Ráckevén.

Temesvár Szegedi Kis István tevékenysége révén a protestantizmus jelentős szellemi és vallásos központjává rangosult. Mire a wittenbergi tanok megszilárdították állásaikat a törököktől fenyegetett Dél-Magyarországon, már nyomukba ért a reformáció második, helvét hulláma is. A nagy műveltségű Szegedi Kis István teológusként nagyon korán a protestantizmus svájci irányához csatlakozott, amely új *„istentiszteleti formák* bevezetésével és egy Rómával, de Lutherrel is polemizáló *úrvacsoratannal* lépett a magyar közvélemény elé". Zwingli Ulrich (1484–1531) és Kálvin János (1509–1564) tanai, tézisei gyors iramban hódították meg a Temesköz magyar lutheránusait is, habár mindkét országrészben a világi hatalom – I. Ferdinánd király, illetve Izabella királyné és Fráter György – tiltotta és kíméletlenül üldözte a „zwinglianus eretnekséget". Az országgyűlés épp Szegedi Kis István Temesvárra kerülésének esztendejében, 1548-ban fogadta el a „szakramentárusokat", vagyis a szentségtagadó, a templomi képeket összetörő és elégető reformátusokat halálbüntetéssel fenyegető törvényt. Szegedi Kis István feltételezhetően már Temesváron a Zwingli és Kálvin hitelveit egyeztető Bullinger Henrik (1504–1575) tanításaiból merítve, arra az egyértelmű következtetésre jutott, hogy Isten házát és az istentiszteletet nem a díszes ékítmények, nem a kegyszerek sokasága, s a külsőségekben tobzódó ceremónia teszi és avatja szentté, hanem Isten igéjének hirdetése, valamint a hívek személyes elmélyülése és lelki épülése. Patrónusát, Petrovics Pétert is sikerült megnyernie a szakramentarizmus, a svájci reformáció ügyének. *„Luther tudományának nagy kedvelője és előmozdítója volt, melyet Lippay Kristóf és Szegedi Kis István, Vitembergában* [Wittenberg] *tanult emberek által terjesztetett Temesváron, mind a templomban, mind az oda való oskolában"* – jellemezte Petrovics Pétert Budai Ferenc (1760–1802) több kiadást megért *Magyarország polgári historiájára való lexikon, a XV. század végéig* című könyvében. Közelről sem véletlen, hogy épp a Munkácsra áttelepült Petrovics Péter támogatásával és oltalma alatt ült össze 1552-ben a beregszászi zsinat, öntötte formába és fogadta el Magyarország első helvét szellemiségű hitvallását. Beregszászon aratta tulajdonképpen a reformáció svájci irányzata első kiemelkedő és visszhangos magyarországi győzelmét. A korszakos jelentőségű zsinat a svájci reformátorok értelmezése szerint határozott az úrvacsoratanról, a fülbegyónás elvetéséről meg az oltárok eltávolításáról a templomokból. A környék lelkészei által

elfogadott artikulusok mindenekelőtt Szegedi Kis István és Kálmáncsehi Sánta Márton (?–1557) tanításait és hitelveit visszhangozták. A helvét irány érvényesítésének nehéz éveiben Petrovics Péter nem csak pártfogója, erkölcsi és anyagi támogatója volt Kálmáncsehi Sánta Márton reformátori működésének, hanem – miként már említettük – tényleges munka- és segítőtársává is szegődött alkalmanként. Egy jezsuita forrás szerint az oltárok és a feszületek eltávolításában két kezével is segített a reformátornak. Gersei Pethő Gergely (~1570–1629) krónikaíró 1660-ban Bécsben kiadott *Rövid magyar krónikájá*ban a következő esetet jegyezte fel: „Petrovics Pétert egy feszület kép, kit maga is segít rontani, úgy üté agyon, hogy sokáig fetreng belé." Kolozsváron is a fajsúlyos politikus, Petrovics Péter távolíttatta el, hordatta ki 1556-ban a templomok oltárait, festményeit. A magyar reformáció történetében egyedülállónak számított az a szoros együttműködés, amely a gyulafehérvári kanonokból lett reformátor, Kálmáncsehi Sánta Márton és patrónusa, Petrovics Péter között fennállt.

Temesváron a svájci irányzatú és szellemű reformáció eszméit és gyakorlatát Szegedi Kis István és Petrovics Péter gyökereztette meg. A historikusok egybehangzóan Petrovics Pétert tartják Magyarország legelső kálvinista főurának. A kimondottan református egyházi élet és szervezet kiépítését és megszilárdítását a Temesköz legfontosabb településén megakadályozták a bekövetkezett történelmi események. Fráter György 1549 szeptemberében Nyírbátorban aláírta I. Ferdinánd megbízottaival a két Magyarország egyesítését célzó harmadik egyességet. A lemondani és távozni nem akaró Izabella királyné megsegítésére Petrovics Péter hadaival a Maros völgyén át Erdélybe nyomult. A szembenálló felek csatározásai, fegyveres ütközetei közel két évig elhúzódtak. Miután Giovanni Battista Castaldo (1493–1563) királyi katonai helytartó és Nádasdy Tamás (1498–1562) országbíró vezetésével mintegy 6–7000 fős császári had érkezett Erdélybe, Jagello Izabella a korona átadására kényszerült. A fenyegetéssel és ágyúszóval kicsikart egyezmény értelmében a királyné kötelezte magát, hogy Erdélyt és a tiszai részeket, a Szent Koronával együtt, átadja Ferdinándnak, amiért cserében a Habsburg-uralkodó kifizetett a várakért 140 ezer aranyat, Izabella hozománya fejében 100 ezer forintot, s a gyerek János Zsigmondnak atyai birtokain kívül átengedi öröklési joggal Sziléziában az oppelni, ratibori, sagani és prebusi hercegségeket, s eljegyzi vele egyik lányát is. Martinuzzi György Báthori Andrást küldte – akihez Losonczy István (?–1552) nógrádi főispán, Serédy György (?–1557), valamint spanyol és német csapataival Bernardo Villela de Aldana (?–1560), tábormester csatlakozott –, Temesvár és a délvidéki várak, uradalmak és hadiszerek átvételére. Fráter György már 1551. augusztus 19-én jelentette a királynak, hogy a dél-magyarországi véghelyek mind Ferdinánd fennhatósága alatt vannak. Petrovics Péter távozása után a király Losonczy Istvánt nevezte ki temesi főispánná, Temesvár és az alsó részek főkapitányává. Fráter György is, I. Ferdinánd is arra számított, hogy a közeli Arad és Zaránd vármegyékben gazdag birtokokkal rendelkező Losonczy fokozott buzgósággal fogja megvédeni a törökökkel szemben a gondjaira bízott fontos hadászati jelentőségű erődítményt. Losonczy István 155l augusztusának második felében foglalta el Temesváron az ispáni és várkapitányi széket, s a Hunyadiak hajdani várkastélyában helyezkedett el, rendezkedett be. Pár hét leforgása alatt sikerült 3570 főnyire felszaporítania a várőrség létszámát. Az oszmánok sorozatos támadásainak kivédésére, elhárítására készülő Losonczy hitbuzgó katolikusként, a régi hit védelmezőjeként az 1550. évi 12–16. törvénycikk értelmében eltávolíttatta a vár falai közül a megbízhatatlan elemeknek minősített protestánsokat, az ország romlásáért felelősnek tartott „eretnekeket". Szegedi Kiss István és a köréje szerveződött „egyházacska" – Szakály Ferenc (1942–1999) feltételezése szerint – már 1551 októberének közepén, Temesvár első ostromának kezdete előtt, elhagyta a veszélyeztetett várat, hogy Mezőtúron keressen menedéket. Következésképpen a protestánsok hírneves iskolája megszűnt, s a reformáció ígéretes virágzásnak indult dél-magyarországi intézményei is sorra kimúltak.

Skaricza Máté elbeszélésére alapozva, a történészek döntő hányada az újonnan kinevezett temesvári várkapitány, a bigott Losonczy István kizárólagos bűnének tartotta Szegedi Kis István és a temesvári protestánsok meghurcolását és elüldözését. Szakály Ferenc 1995-ben publikált *Mezőváros és reformáció* című könyvében a korabeli források beható tanulmányozása és elemzése nyomán viszont arra a következtetésre jutott, hogy a temesvári hitüldözés nem annyira a pankotai birtokáról a lutheránusokat erőszakkal eltávolító Losonczy, – akit Skaricza a „pápista párt legbuzgóbb oltalmazójának" nevezett –, hanem a Szolnokról és Erdélyből a Temesköz legfőbb erődítményébe vezényelt spanyol zsoldosok számlájára írandó. A I. Ferdinánd szolgálatába szegődött spanyol segélycsapatok 1551. augusztus l9-én vonultak be Bernardo Villela de Aldana tábormester vezénylete alatt a temesvári vár falai közé. A nagyra törő, becsvágyó spanyol zsoldostiszt a magyar várkapitány pozíciójára tört, Losonczy lejáratásával a vár élére kívánt kerülni. Ferdinándhoz írt levelében arról értesítette a királyt, hogy Losonczy semmilyen körülmény között sem akar Temesvár kapitánya maradni, hanem mezei seregek élén óhajt tovább szolgálni. 1551. szeptember 27-én kelt jelentésében pedig arról tájékoztatta I. Ferdinándot, hogy a török 150 ezer harcossal 15 ostrom- és 50 tábori ágyúval közelített Temesvárhoz, ahol személy szerint csak azért maradt, mert „se Losonczy, se más nem vállalta volna el a vár védelmét, ha ő nem marad". A várkapitány és az ármánykodó zsoldosvezér, a spanyol és a magyar katonák között meglehetősen feszült volt a viszony. A tárnokmester fivérének, Juan Villela de Aldana alcántarai lovagnak Spanyolországba küldött beszámolójából értesülhetünk a Temesvárott lezajlott eseményekről, a spanyolok és magyarok között kirobbant „fegyveres incidensről". A jelentésből többek között az is kiviláglik, hogy a protestánsok számottevő erőt képviseltek a 16. század közepén Dél-Magyarország szívében, ahol valamennyi templomot elfoglaltak, birtokukba vettek. „S kiderül ekkor, hogy mivel eme földet lutheránusok lakták – tudniillik szinte egész Magyarországot és Erdélyt megfertőzte ez az átkozott szekta –, a temesiek, s a rácok pedig a görög egyházhoz tartoznak, tehát gonosz métely keveredik egyikben is, másikban is, nem volt ama tájon sehol sem Oltáriszentség, se semmi hozzáfogható; minek okáért midőn megérkezett a Tábormester, bekvártélyozta hadinépét, elfoglalt egy templomot, s oda helyezte el az Oltáriszentséget, csakhogy másnapra kilopták onnan, ami miatt nagy nyugtalanság támadt, ám minden erőfeszítés hiábavaló volt, soha többé nem sikerült a nyomára bukkanni; a bánat, majd a buzgólkodás után súlyos viták kerekedtek, s olyannyira elmérgesedett a helyzet, hogy az egyik botrány alkalmával a spanyolok kénytelenek voltak fegyvert fogni, mivelhogy efféle dolgokban mind a helybeliek, mind a velük levő huszárok és magyar harcosok ellenük voltak, s rájuk is támadtak volna, ha nincs ott néhány katolikus magyar főúr, aki visszafogta seregét, miközben a Tábormester a saját embereit fékezte meg. Az ott lévő háromszáz spanyolnak bizony nem volt mit tennie, s úgy érezték, hogy semmiképpen sincsenek annyian, hogy az összes többi néppel megvívjanak – azok több mint ötezren voltak –, s legfőképpen nem afféle ok miatt; végül a Tábormester oly előre merészkedett, hogy nagy veszedelembe került; az említett urak segítségével azonban végül is sikerült lecsendesíteni a feleket, úgyhogy egyetlen halott sem volt" – adta elő a Temesvárott történteket beszámolójában a spanyol szerzetes. A magyarok – Szakály Ferenc feltételezése szerint – illetéktelen beavatkozásnak fogták fel az idegen zsoldosok akcióját, s „etnikai alapon", felekezeti különbség nélkül, egységesen léptek fel a spanyolokkal szemben. A törökök által fenyegetett vár falai között támadt kellemetlen „incidens" mindenképpen siettette Szegedi Kis István és protestáns hitsorsosai önkéntes eltávozását az oszmánok küszöbön álló ostromának kitett Temesvárról. A spanyolok Temesváron és a környékbeli várakban, városokban, településeken elkezdtek vadászni a protestánsokra és támogatóikra. Híveik, – az „összegyűlt egyházacska" tagjai – élén 1551. októberének közepén, Temesvár első ostromának megindulta előtt, hagyta el tehát Szegedi Kis István,

Decsi Gergely és Köleséri Kristóf a veszélyeztetett várat, hogy Lippán áthaladva, Mezőtúron, illetve a Szalonta melletti Köleséren keressenek és találjanak biztonságos menedéket. A Temesvárról ugyancsak távozni kényszerült Lippai Kristóf Lippán ragadt: 1554-ben „előkelő papként" részt vett az óvári zsinaton, amelyen 88 lelkész jelent meg. Egyébként a Temesvár falai közt élő szerbeket is, akik közül többen is lepaktáltak az oszmánokkal, kiűzték a vár falai közül, 30–40 kivételével, akikért szomszédaik kezességet vállaltak.

Temesvár elestét, oszmán kézre kerülését a mestere iránt elfogult Skaricza Máté a protestánsok kiűzetése következményének, isteni büntetésnek állította be és minősítette: Petrovics után „a várkapitányságban a teljesen ellenkező lelkületű és kizárólag katonás egyéniségű Losonczy István következett, aki mivel veleszületett lelki vadságán felül még a pápista párt legbuzgóbb oltalmazójának is akart látszani, Szegedit sok más igazhitűvel nemsokára elűzte innen. Ennek fenyegetései következtében pedig mintegy a háború veszélyei elől annál örömesebb távozott az itt összegyűlt egyházacska, mert már szállongott a hír, hogy a török, hazánknak ezen örökös ellensége, különösen ezen vár megszállására készül... Ez a nagyszerű és bátor katona, miután gyalázatosan elfogták, nem annyira az ellenséggel szemben tanúsított vakmerőségének és vadságának tartozott tulajdonítani az őt szemtől szemben fenyegető halált, mint inkább legbiztosabban az égből jövő bosszúállásnak."

Losonczy István kegyetlenségén, megátalkodott protestánsellenességén állt bosszút az ég és veszett el Skaricza Maté koncepciója szerint Temesvár, melynek végzetét az okozta, hogy kihívták maguk ellen Isten büntetését, a törököt. „Ez azt igazolja, várkatonaság tisztjei nem felekezeti ellentétből, hanem a védelem szervezésének és a zendülések elejét vevésének szándékával tisztították meg Temesvárt, Pankotát és egyéb helyeket Petrovics propagátoraitól, akik már ekkor kezdték a lakosságot diverzáns akcióikkal a Habsburg kormányzat ellen hangolni" – állapította meg a történész Őze Sándor, egyetemi docens.

Temesvárról eltávozván, Szegedi Kis István Mezőtúron és Békésen működött, mint iskolai rektor. Az 1551-es esztendő telének beállta s a török hadak időleges visszavonulta után a temesvári csúfos kudarcát nehezen felejtő tábormester, Bernardo de Aldana, a harcszünetben, a következő év első hónapjaiban csapatokat küldött ki újabb állomáshelyéről, Lippáról, az akkor már Békésen tanító Szegedi Kis István elfogására és elhurcolására. Losonczy Istvánnak már csak azért sem lehet közvetlen köze Szegedi Kis István további zaklatásához és durva inzultálásához, mert a spanyol zsoldosvezérrel olyan rossz viszonyba került, hogy azt később Temesvár védelme is komolyan megsínylette. Békésen Aldana spanyol zsoldosai elfogták, kirabolták; puszta életét is csak nehezen sikerült megmentenie „titkos úton átkelve a Körös folyón". Szökésében egyik katonának szegődött volt tanítványa segítette. Kislánya is meghalt. Magánélete különben is szomorúan alakult. Háromszor nősült, két felesége és hét gyermeke a *Morbus Hungaricus*nak nevezett pestisjárványok áldozata lett. Újabbkori életrajzírói szerint, Szegedi Kis Istvánnak mindössze egy fia maradt életben, aki a baseli egyetemen tanult és később a tanítvány, Szkaricza Máté mellett döntő szerepet játszott édesapja hatalmas irodalmi hagyatékának a kiadásában. Szegedi Kis művei nagy népszerűségnek örvendtek a hazai és külföldi teológusok és prédikátorok körében.

Működési területének a továbbiakban a vérbeli tanítóként és akadémikus tudású teológusként ismert Szegedi Kis István főként azokat a virágzó gyülekezeteket választotta, amelyeket Sztárai Mihály (?–1575) reformált meg korábban. Temesvár kényszerű elhagyása után kerek egy évtizeddel azzal vádolták meg, hogy a magyar végvárakban tett sűrű látogatásainak nem a hívek lelki gondozása a célja, hanem a kémkedés. A törökök elhurcolták a köztiszteletben álló lelkészt, és Kaposvárott, Pécsett és végül Szolnokon közel két évig fogva tartották. Magas válságdíjat remélve és követelve a bég magával cipelte, és keményen megbilincselve, szigorú őrizet alatt, az elszenvedett verések látható nyomaival, még prédikálni is engedte. A kiszabadítását célzó közbenjárások kudarcot vallottak, sorra eredménytelennek bizonyultak. Méliusz Juhász Péter (1532–1572) és más protestáns elöljárók, akik Erdély fejedelmének, János Zsigmondnak a megbízásából megkíséreltek Szegedi Kis István érdekében közbejárni, maguk is csak nehezen tudták elkerülni a bebörtönzést. A bég egyre feljebb emelte a válságdíjat, amelynek végösszege idővel kereken 1200 tallérra rúgott. „Szegedi Kis kiszabadítása akkor már az egész ország reformátusainak közös ügyévé vált. A magyar evangéliumi egyház belső egysége ennél a segélyakciónál nyilvánult meg első ízben – szögezte le 1985-ben megjelent *A protestantizmus története Magyarországon - 1526-1945* című könyvében Bucsay Mihály (1912–1988). – Mező Ferenc, egy ráckevei kereskedő, teljesítve haldokló felesége utolsó kívánságát, aki Szolnokon hallotta Szegedi Kist prédikálni, vette kezébe a gyűjtést, összesen 800 tallér jött össze. A hiányzó részt maga Mező adta. Szegedi Kis másfél évi fogság után kiszabadult. Ráckevén elfogadta a lelkészi állást. Itt még kilenc éven át buzgón folytatta tudományos munkáját is. Ugyaninnen látta el a dunai kerület püspöki teendőit".

Habár csak halálát követően, évtizedekkel Temesvárról történt kiűzetése után láttak nyomdafestéket, ragaszkodó és ügybuzgó tanítványa, Szkaricza Máté fáradozásainak és erőfeszítéseinek eredményeként Szegedi Kis István alapvető fontosságú dogmatikai művei, teológiai és vallásetikai fejtegetései, mégis – ha csak érintőlegesen is – szólnunk kell róluk, mert egyrészt hitelesen dokumentálják, hogy a helvét felfogást valló magyar prédikátor Bullinger, Theodore de Bèze (1519–1605), Wolfgang Musuculus (1497–1563), Peter Martyr Vermigli (1499–1562) és Philipp Melanchthon műveiből merítve alkotta meg hitelveinek eredeti szintézisét, másrészt pedig azt példázzák, hogy az egyházreform hatalmas hullámverésének legtávolabbi dél-keleti peremén, a török expanzió nyomasztó fenyegetettségében is sikerült olyan magas színvonalú vallásfilozófiai alkotásokat, a lelkészképzést szolgáló kézikönyveket kigyöngyözni, amelyekre a békében virágzó Angliában és Svájcban is felfigyeltek és sokra értékeltek. Szegedi Kis István oktatási célzattal összeállított „táblázatai", rendszerezett felosztásai, saját megfogalmazásainak és az idegen szerzőktől kölcsönvett elveknek és definícióknak gondosan összeválogatott és egybeszerkesztett gyűjteményei, amelyeknek csírái valószínűleg már temesvári tartózkodása idején beágyazódtak teológiai gondolkodásába, kiadókra és érdeklődő olvasókra talált Zürichben, Baselben, Genfben, Schaffhausenben, valamint Londonban is. Találóan szögezte le Révész Imre (1889–1967) alapvető fontosságú egyháztörténeti könyvében, hogy Szegedi Kis István volt „a legtudósabb magyar reformátor, aki svájci református szellemű műveivel európai hírre tett szert". Szegedi Kis István *Assertio vera de Trinitate* (Igaz értekezés a Szentháromságról) című művét a humanista reformátor, Theodore de Bèze – akinek munkái megtermékenyítőleg hatottak egyébként a józan tárgyilagosságot megtestesítő egykori temesvári prédikátorra és iskolamesterre –, adta ki 1573-ban Genfben. A *Theologiae sincerae loci communes de Deo et homine* (A becsületes teológia közhelyei Istenről és az emberről) első latin nyelvű kiadása 1585-ben Baselban látott napvilágot, hogy aztán ugyanott 1608-ban már sorrendben az ötödik kiadás hagyja el a nyomdát. A 16. és 17. századok fordulóján Szegedi Kis István *Speculum Romanorum ponficum* (A római pápák tükre) című opusa négy kiadást ért meg, és 1586-ban németre is lefordították. Tartalmas homiletikai útmutató volt a Biblia beható tanulmányozásához, összefüggéseinek megértéséhez és nyomon követéséhez a *Tabula analyticae* (Elemző táblázatok), amely Schaffhausenben jelent meg először, de 1593-ban Londonban újra kiadták, és 1610-ig még háromszor nyomtatták ki. A kimagasló talentumú magyar reformátor és egyháztudós *Questiones de verbis coenae Domini* (Kérdések az úrvacsora igéiről) című alkotása 1584-ben jelent meg Zürichben. Többen is hajlanak arra a feltételezésre, hogy Szegedi Kis István szerkesztette azt az 55 cikkből álló egyházi törvénykönyvet, amelyet az ország déli részén vezettek be, s főleg a

hódoltság területén érvényesítettek, s amely az „Isten igazul hirdetett igéjéből” vezette le a gyülekezeti élet legfontosabb kánonjait. Szegedi Kis István magatartásában és teológiai felfogásában sajátosan ötvöződött az ökumenikus szellem, a tolerancia nagyvonalúsága, valamint a római katolikus egyházzal szembeni éber bizalmatlanság, elszánt védekező alapállás. A vallásos élet néhány középkori elemét – így a gyermekágyból felépülő nő ünnepélyes első templomba menetelét „a jó rend kedvéért”, az evangéliumokban név szerint említett szentek ünnepnapjain tartott istentiszteleteket „történelmi múlt kedvéért”, a keresztszülők intézményét az „anabaptisták szektái kedvéért” –, a feltételezhetően Szegedi Kis által kidolgozott és rögzített egyházi paragrafusok „egy ideig még” megengedték és eltűrték. Szegedi Kis István – miként azt Unghváry Sándor *A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt a XVI. században* című tanulmánykötetében találóan megjegyezte – „egy szenvedélyes, pártoskodó, szűk látókörű korban nem habozott hangot adni annak a kiegyensúlyozott nézetnek, hogy a protestáns és katolikus hívők egymás testvérei és ellentéteik fenntartása kulturális és történelmi öngyilkosságra vezet. Még a sokak által olvasott és többször újranyomatott művében, a *Speculum romanorum pontificum*ban is, amely a pápák lelki és erkölcsi mulasztásaival foglalkozott, Szegedi Kis István nyilvánvaló szándéka az volt, hogy helyreállítsa a keresztyén egységet. Valamilyen egyházi föderalizmust javasolt erre a célra, amely nem a közös bűnre, hanem egyenlő felek közös erényeire épülne”.

Szegedi Kis István és a helvét felfogást követő reformátortársai az új tanok hirdetésének kezdettől fogva erőteljes hazafias színezetet is adtak. Térítő munkájuk eredményeként a kálvinizmus „magyar hit”-ként hatolt be, vert gyökeret a köztudatba. Isten különös ajándékának minősítették az új hitet, amelynek elfogadásával és követésével a magyarság megtisztulhat korábbi vallásos, társadalmi és politikai bűneitől, amely egyedül oltalmazhatja meg a pártokra szakadt, a törököktől végromlásra kárhoztatott országot. A reformációtól nemcsak lelke üdvösségét várta a 16. század Magyarországának lakossága, hanem a sok veszélynek kitett haza megmenekülését, sorsának jobbra fordulását is az új hittől remélte. I. Ferdinándnak és utódainak a katolikusoknak megkülönböztetetten kedvező, a római egyház újraszerveződését messzemenően támogató politikájával szembe helyezkedő, a magyar nemzeti párt sorait erősítő főurak nagyobb hányada Kálvin vallását követte. A szakramentarizmus tanainak követése pedig bizonyos idő után egyet jelentett a nemzeti elkötelezettséggel, a magyarság ügyének leplezetlen és nyílt fölvállalásával. Meghatározó szerepet kapott a kálvinizmus „magyar vallássá” válásában a szertartások és prédikációk nyelve is. A latin nyelvű misék szövegét a tanulatlan köznép nem értette, az evangélikus irányt pedig főként a szepességi cipszerek és az erdélyi szászok „német vallásának” tekintette az alföldi mezővárosok parasztpolgársága. Egyébként maga Luther Márton is mindenekelőtt a német nép megváltó prófétája kívánt lenni. Nem volt túlságosan jó véleménnyel Európa nem-német ajkú népeiről. Lekicsinylően írt és nyilatkozott hosszú időn át a magyarokról is, akik – úgymond – „azzal kérkednek, hogy ők Isten védelmezői, még litániáikban is arról énekelnek.” Luther Márton nem ismerte el, s nem méltányolta kellőképpen a magyarság szerepét és sok áldozatot követelő erőfeszítéseit a keresztyénség védelmében. A törököket ellenben jó ideig, hol a pápához fogható Antikrisztussal azonosította, hol meg „igaz és bizalomraméltó népnek” tartotta. Luther elmélete szerint a törökök isten haragját testesítették meg az elfajzott, bűnös Európával szemben, s mindazok, akik harcra keltek a muzulmánok ellen Isten akaratával szálltak és helyezkedtek szembe. Luther merev társadalompolitikai nézetei és teológiai felfogása, valamint a magyarokról írott füzetének fenntartásai, elfogult állításai és sértő következetlenségei, s nem utolsó sorban téves nézetei és kitételei a törökök ellen vívott háborúról együttesen képezték legfőbb eredőit és összetevőit annak, hogy Kelet-Közép-Európában a lutheranizmus csak a szászok és a cipszerek körében tudott szilárdabb gyökereket verni, komolyabban tért hódítani, hogy főként a magyarság számára a nemzetek fölötti egyetemességre törekvő helvét kálvinizmus sokallta vonzóbbnak és megfelelőbbnek bizonyult.

A Temesközben is a magyarság szárba szökkenő, a közvetlen vészhelyzetben gyorsan megszilárduló nemzeti érzése jelentős mértékben a protestantizmus helvét irányának felvételével harmonizált és azonosult. A biblia képezte a református vallás alapját: minden hittételét az ó- és újtestamentumi szövegekből vezették le a reformátorok. A nemzeti nyelv bevitele az istentiszteletbe gerjesztette a biblia részleges és teljes magyar nyelvű fordításainak, a zsoltárok és himnuszok átültetéseinek és átköltéseinek, az imádságos könyveknek és prédikáció-gyűjteményeknek sorozatos megjelentetését. A reformáció a hívek kezébe adta a bibliát, fülükbe zengte a szentírást, mindent el kellett azonban követnie annak érdekében is, hogy mindazt, amit hallanak és olvasnak a hívek, felfogják és megértsék, még pedig az új hit szellemében és kánonjai szerint. A reformációnak a nép felvilágosítását célzó törekvése hívta életre az első magyar nyelvű teológiai, egyházbölcseleti, történelmi, jogi és természettudományos műveket, kiadványokat, amelyek a Marostól délre fekvő tájegységen is nagy keresletnek és komoly megbecsülésnek örvendtek. Temesvárott, – a fényét, hatalmát és gazdagságát vesztett, szétszakított ország a törökök hódító hadjáratainak közvetlenül kitett régiója legfontosabb erődítményében –, a reformátusok evangéliumi közössége a magyarság összetartozásának, újbóli egymásra találásának alapsejtjét képezte. Csak a Rómával és Lutherrel egyaránt polemizáló új úrvacsoratannal fellépő kálvini reformáció értelmezte politikai, teológiai és erkölcsi szempontból a sok megpróbáltatásnak kitett országrész siralmas helyzetét, s nevezte egyértelműen nevén a romlás, az elkeserítő hanyatlás okait, összetevőit. A végveszélybe került Temesköznek az ország sorsa, a lakhelye, keresztyénsége és fizikai léte miatt mélységesen aggódó népe mindenképpen – Bucsay Mihály szavaival élve – *„új és erős reményre talált a reformációban, amikor azt tiszta formájában kezdte megismerni. A reformáció azt nyújtotta, ami különösen hiányzott az akkori körülmények között: az Istennel való kapcsolatot és üdvösségtudatot az állandó életveszélyben. Kibontakoztatta a hit erőit”.*

Az Alsó-Részek, a Maros, a Tisza, az Al-Duna és a Déli-Kárpátok karéjozta országrész és erősségei – Versec, Pancsova, Nagybecskerek, Becse, Csanád, Lippa stb. – 1551–1552-ben a terjeszkedő Oszmán Birodalom birtokába, fennhatósága alá került. Losonczy István várkapitány önfeláldozó küzdelme, ellenállása és martíromsága dacára, 1552. július 27-én Temesvár is elesett. A török hódoltság 164 siralmas esztendején át a Buda utáni legfontosabb vilajet-központként szolgált, amelyben alkalmanként a szultán kegyét és támogatását kereső protestáns főurak is megfordultak. A virágzó, tehetős és gazdag Temesköz pár évtized leforgása alatt teljesen elvadult és elnéptelenedett. Elmenekültek, szétszéledtek vagy fogságba estek a reformátusok, a lutheránusok, az unitáriusok, majd a magyar római katolikusok is, akik 1582-ben még segélykérő levelet küldtek a pápának. A kereszténységnek csupán néhány dalmát, bosnyák és szerb katolikus, valamint román, görög és rác ortodox család maradt hírmagjául, továbbéltetőjéül.

Az Eugen von Savoya vezette győzedelmes osztrák hadak, amelyek 1716 őszén kiűzték a törököket a tájegységről, egyetlen protestánst se találtak Temesváron és környékén.

GELLÉRT GYULA

AZ ÉRMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE REFORMÁCIÓJA

Érmellék reformációjának három korszaka volt:
1. A lutheri 1526 és 1546 között;
2. A zürichi helvét 1547 és 1557 között;
3. A genfi helvét (kálvini/református) 1557 és 1567 között.

A reformáció lutheri, helvét (zürichi és genfi) református irányzatait időben nem lehet pontosan elhatárolható módon behatárolni.

A lutheri reformáció az Érmelléken 1526 és 1546 között

1526 táján a reformáció áldott tana az érmelléki egyházvidékre is elérkezett és terjedni kezdett. „Az Ér és Berettyó mellékén 1530 körül a reformációt ismerték, Szegedi Kis István, a Réz és Meszes mentén reformált." [1]

A lutheri reformációt elősegítő körülmények hazánkban

A mohácsi vész (1526) után 10–15 év alatt a protestantizmus gyorsan elterjedt hazánkban. A gyülekezetek nagy része már 1540 körül Wittenbergben tanult lelkészekkel volt ellátva. A lakosságban megvolt az örömüzenet iránti befogadási készség. Ebben a küzdelmes, háborús korban a reformáció megteremti azt, amire éppen szükség van. Lelki kapcsolatot teremt a Szentháromság Istennel és a háromfelé szakadt országrészek között szenvedő néppel. Népünk a Szentíráson alapuló új tanokban felismerte a szabadság szellemét is. Ezért hihetetlen gyorsasággal karolta fel a társadalom minden rétege a protestantizmust.

A mohácsi vész előtt, de főleg utána beteljesedett Ámós próféta jövendölése: *„Ímé napok jőnek, azt mondja az Úr Isten, és éhséget bocsátok e földre; nem kenyér után való éhséget, sem víz után való szomjúságot, hanem az Úr igéjének hallása után."* (Ámós 8,11). A kegyelmes Isten azonban nemcsak éhséget és szomjúságot bocsátott hazánkra, hanem lánglelkű reformátorokat is adott, hogy a nagy lelki szükséget kielégítsék. Nagy szükség volt erre, mert a lelkek nemesítésére nem voltak megfelelő intézmények. Reformátoraink nemcsak szóval, írással is szolgálták Isten ügyét. Apostoli küldetésük volt. Reformátoraink hirdették, hogy a megváltó Ige a keresztyén nép megtartója. 1557-ben, a kolozsvári zsinaton Dávid Ferenc kijelentette: Tudjuk, hogy Isten Fia az ő egyházának őre, s ez az a vigasztalás, amely minket megtart. Ez a vallástétel híven jellemzi a reformáció korát.

A történelem viharaiban magyar reformátoraink megalkuvás nélkül állottak az evangélium ügye mellé. Hitükért mindenüket – életüket is – feláldozni kész férfiak voltak.

A mohácsi vészben nemzetünk 24 ezer vitézt veszített és elerőtlenedett. De e tragédiában a római katolikus egyház is meggyengült, mert nagyon nagy veszteség érte: püspöki székek, lelkészi állások maradtak üresen. Ez a külső körülmény is elősegítette némileg a reformáció elterjedését. *„...Ha Mohács után nem az evangéliumi prédikátor veszi föl a gondját az elárvult és kétségbeesett magyar lelkeknek, hát akkor ugyan ki veszi föl?..."* [2]

Népünk vágyott az örömüzenetre. Mindamellett, hogy a reformáció híveit szigorú törvények – az 1525. IV. t.c. és az 1533. LIV. t.c. – fej- és jószágvesztésre ítélték, az evangéliumi újulás ennek ellenére terjedt. Így volt ez az Érmelléken is. Reformátoraink igehirdetései és imádságai az édes anyanyelven igen nagy népszerűségnek örvendett.

Eleinte nálunk is, mint mindenütt a Partiumban, a Tiszántúlon a lutheri reformáció terjedt el, Kálvin reformátori tanai csak a 16. század második felére jutottak el hozzánk.

Magyar reformátoraink a Szentháromság Isten dicsőségét 1545-ben, az első erdődi zsinaton így hirdették: *„A nagy és jó Isten akarta az emberi gyülekezetek létrejöttét, hogy minden összejövésünkben Őt, az Ő egyszülött Fiával és Szentlelkével dicsőítsék; ezért, midőn mi is most Isten kegyelméből összegyűltünk, óhajtjuk, hogy amennyire tőlünk telik, mozdítsuk elő a világ előtt az Ő dicsőségét."* [3]

Érmellék lakosságának lutheri reformációja 1526 és 1546 között ment végbe.

A reformációt segítő főemberek szolgálata vidékünkön

(Patrónusok – Patroni Reformationis)

A 16. század második felében a legtöbb országos tisztséget: a nádori, országbírói, horvát, temesi, erdélyi bán, tárnoki, főlovászmesteri, koronaőri, pohárnoki, legtöbb főispáni méltóságokat protestáns főurak, nemes urak töltötték be, valamint a várak főkapitányi tisztségét is. E protestáns főuraknak megvolt mind a katonai, mind a politikai hatalmuk ahhoz, hogy védelmet nyújtsanak reformátorainknak, gyülekezeteinknek és egyházmegyénknek.

A cuius regio, eius (illius) religio/Akié a vidék földje (földbirtok), azé a vallás, valamint az egyetemes papság elve alapján, vidékünkön a reformációt védelmező nem lelkészi pártfogók a következők: Varkoch Tamás, Várad főkapitánya; Petrovics Péter, az „első kálvinista főúr", Temesvár főkapitánya, majd Erdély kormányzója lesz; ecsedi Báthory György erdélyi vajda. Ők védelmezték a reformáció ügyét, lelkészeit és híveit. Továbbá e vidék birtokosai a Zólyomiak, Drágfi Gáspár, aki feleségével együtt segíti a protestánsok első három zsinatának – a két erdődi 1545, 1555 és az óvári 1554 – megtartását. E főpártfogók soraiba tartoznak még a Csákyak, a Perényiek (Péter és fia, Gábor), a Lónyaiak, a Tiszántúl Török Bálint (Enyingi) és fia, János. Ők az elsők között protestánssá lett egyháztámogatók (mecénások).

Gálszécsi István és Benczédi Székely István énekeskönyvei 1536-ban és 1538-ban báró Perényi Péter segítségével jelentek meg. Drágfi Gáspár, Szatmár és Kraszna megye főispánja támogatásával történik Szatmár, Közép-Szolnok, Kraszna vármegyék és az Érmellék reformálása.

A reformációt segítő nagyasszonyaink szolgálata vidékünkön

1532-ben Komjáthi Benedek Szent Pál levelét fordította le, és úrnője, Perényi Gáborné született Székely Klára költségén Krakkóban kiadatta. Balassa Jánosné, született Sulyok Anna az egyház és az iskolák támogatója. Méliusz Juhász Péternek A mennyei jelenések könyvéről írt prédikációit Sulyok Anna nyomtatta ki. Báthory Kristóf fejedelem felesége, Bocskai Erzsébet – Bocskai István első református fejedelmünk testvére – sürgeti és támogatja a bibliafordítás bevégzését. Somlyai Báthory Anna (Drágfi Gáspárné, majd ecsedi Báthory Györgyné) fia volt az a Báthory István, kinek birtokán Vizsolyban kinyomtatták Károlyi Gáspár teljes bibliafordítását, az apokrifus iratokkal együtt.

A patrónusoknak sokszor döntő szerepük volt az egyház életében. *„A XVI. század közepe táján végbement – Kolozsvár reformációjával egy időben – a vidék hitújítása is. Bánffyhunyadon 1541-ben még Csáky Mihály a plébános, de 1561-ben Hunyadi Demeter papsága idején az egyházközség már áttért a református vallásra. 1566-ban Hunyadi és hívei az unitárius vallást választották ugyan, de nemsokára – az erős református Bánffy patrónusok befolyására is – az egyházközség végleg a református vallásban állapodott meg."* [4]

„A lutheránus Varkocs Tamás a reformáció feltétlen híve. 1556 őszén az előtte letett hűségeskü azt jelentette, hogy ezután Bihar vármegye földesurainak támogatniuk kell az egyház megújulását szorgalmazó

lelkipásztorokat, alattvalóinak meg kell engedniük, hogy Luther és a reformátorok tanításait kövessék, és az egyház átszervezését elfogadják." [5] Aki 1556. december 6-ig Varkocs kezébe nem tette le hűségesküjét Izabella királynőnek, azok javait elvették.

Egyháztörténelmet formáló reformátoraink Bihar megyében, az Érmelléken és a Berettyó-mentén

Dévai Bíró Mátyás. Bod Péter magyar Luthernek nevezi. Úttörő reformátori munkája, szolgálata kapcsolatban van Buda és Pest, a Tiszántúli térség, Nagyvárad, Érmellék, Debrecen és a Felvidék reformációjával.

Czibak Imre 1526. és 1534. között váradi katolikus püspök a reformáció híveit nem üldözte, sőt Bihar megyei birtokain Dévai többször is megfordult és reformált.

1543 nyarán Dévai fáradhatatlan missziója nyomán már az egész Tiszántúl elfogadja az evangélium tiszta tanítását és a szentségek (keresztség és úrvacsora) igaz használatát.

Ozorai Imre. A wittenbergi egyetemen szentelték fel a papságra. Innen hazatérve Biharországba, mint vándorprédikátor hirdette az evangéliumot. Prédikációiban szemléletesen és épületesen fejtette ki a kegyelemből hit általi megigazulás Szentíráson alapuló tanítását, mint ahogy azt magától Luthertől tanulta. Lutherhez hasonlóan, Ozorai sem akart az egyházból kiszakadni, még kevésbé új egyházat alapítani. A protestáns Ozorai sok más hittestvéréhez hasonlóan remélte, hogy a Tridentben összehívott zsinat (1545–1563) az egyházban a szükséges reformot elrendeli és ezzel egységét megmenti. Ellentétben Lutherrel határozottan kiáll a magyar jobbágyság emberi jogai mellett. Ehhez hasonlóan csak Erdősi Szilveszter János állt ki.

1546-ban jeles könyvet nyomtatott ki Krakkóban: „De Christo et Antichristo" Krisztusról és az Antikrisztusról magyar nyelven, mely által a keresztyén vallásnak terjedését és megerősödését nagyon elősegítette. Bűnbocsánatunkról e könyvben ezt írja: nem a mi érdemünkért, hanem egyedül az Úr Jézus Krisztusért bocsátja meg a mi Urunk bűneinket. Ozorai nem vetette meg a miseruhát viselő papokat, s a templomban az oltár és a gyertya használatát.

A lutheránusok elévülhetetlen érdemeket szereztek nemcsak Várad, de az egész Érmellék reformációjában is.

Köleséri Kristóf 1544. és 1545-ben a wittenbergi egyetemen tanul. A „tüzes lelkű reformátor" 1552-ben jött Váradra evangéliumot hirdetni. Igehirdetése megmozdította a város és környékének lakosságát. Varkocs Tamás főkapitány Kölesérit is segíti reformátori munkájában.

Czeglédi György. A reformátori szolgálat folytatására a Szentháromság Isten 1557-ben egy újabb Wittenbergben tanult (1553–1554) tudós teológust rendelt Biharországba, Czeglédi Györgyöt. Itt hamar a reformáció helvét irányához pártolt. Nagy tudományú és bátor lelkű férfiú, aki Várad és Érmellék reformálását diadalra viszi. Ott találjuk Erdély szerte mindenütt, ahol az evangéliumi igazságért harcolni kell: zsinatok, disputák, hitviták szónoka. Czeglédi hirdette az Írásnak az Írással való magyarázatát, s fontosnak tartotta az egyházatyák, a reformátorok, különösen Kálvinnak a műveit, bibliamagyarázatait, illetve ezek felhasználását az igehirdetésre való felkészülésben.

1557. június 13-án megtörtént Várad helvét irányú reformációja. *„Várad nagyon kemény küzdelmek árán lett a reformáció városa, de éppen ez jelenti minőségét, patináját, amit évszázadokon keresztül is igyekezett megőrizni."* [6]

Károlyi Péter is a wittenbergi egyetemen tanult. Czeglédi Györggyel és Sasvári Gergellyel együtt folytatják a reformáció nagy munkáját. A váradi iskolában tanár, a bihari egyházmegyében esperes, majd pedig az elhunyt Méliusz Juhász Péter helyébe a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke lesz. Nagyon sok teológiai művet írt és adott ki.

A reformáció áldásainak eredménye

Luther tanai már a 16. század első felében elterjedtek Szatmár, Szilágy és Bihar vármegyében. Érmellék és Berettyó-mente egyike a legkorábban reformálódott területeknek. 1529-ben megalkotódik a lutheri–melachtoni egyházszervezet. Ez a szervezeti rendeződés (superintendencia, tractusok, vizitációk) került bevezetésre Erdélyben és a Partiumban.

1530 körül az Érmelléken tehát már ismerik a lutheri reformációt. A lutheri irányzat hatott e vidék lakosságára. Íme érmelléki gyülekezeteink reformációjának ideje: Albis 1530 körül; Érbogyoszló Albissal együtt 1530 körül reformáltatott; Bihardiószegen 1540-ben úgyszintén ismeretes volt a reformáció; Érmihályfalván (Nagymihályfalván) 1542-ben ismerték a reformációt; Hegyközszentmiklós (Mező, vagy Magyarszentmiklós) 1535 körül reformáltatott; Kiskereki 1530 körül; Margitta a Berettyó-mentének központja 1545 körül fogadta be a reformációt; Szentjobb 1535 körül ismerte a reformációt; Székelyhíd 1532-ben reformálódott.[7] Érmellék többi gyülekezete és Berettyómente eklézsiái később a helvét (zürichi–genfi) teológiai irányzatok korában reformáltattak.

1544–1556 között a brassói iskola tagjai között érmelléki diákok is vannak.[8]

A két erdődi (1545, 1555) és az óvári (1554) zsinat végzései még Luther tanításainak szellemében történtek. Sok tekintetben megegyezett az Ágostai Hitvallással, de már kezdett határozottan a helvéciai irányok (zürichi és genfi) felé menni. Az első erdődi zsinat (1545. szeptember 20.) 12 cikkelyből álló hitvallása – többek között – a hitből származó vallástételt juttatja kifejezésre. Két sákramentumot ismer el: a keresztséget és az úrvacsorát. Leszögezi, hogy az egyház feje Krisztus.

1545-ben maga Fráter György kincstárnok *„panaszolta, hogy csoda módon terjed Tiszántúl a reformáció".* [9]

Békés vármegyében *„már 1540 táján ez a mi vidékünk egészen reformálódott, csak egy helység, csak egy földesúr is a katólika vallásban nem maradván meg".*[10]

Általában állítható, hogy a 16. század első felében egész Szatmár megyében s még inkább az Erdőd közeli vidéket képező kisebb nagybányai egyházmegye egyházaiban a reformáció teljesen bevégeztetett tény volt.[11]

Szatmár megye reformáltatására nézve annyit egész általánosságban biztosan állíthatunk, hogy az 1543 és 1545 között teljesen bevégzett tény volt, mit az 1545-ben tartott legelső magyar protestáns zsinat összehívása is igazol.[12]

A 16. században az érmelléki traktusba (seniorátusba) egyházmegyébe 21 gyülekezet tartozott, a 17. században pedig már 36 – feltételezhető, hogy e századbeliek már a 16. században megvoltak.

A bihardiószegi, illetve érmelléki protestáns traktus/seniorátus megalakulásának ideje 1540 és 1547 közé tehető.

A reformáció első pár évtizede – mint a többi szomszédos egyházmegyékben az alakulás, szervezkedés és a hitelvi kérdések megállapításának korszaka volt.

A 16. század második felében az Érmelléki Egyházmegye is az Erdélyi Fejedelemség fennhatósága alatt élt. *„Izabella özvegy királyné mindhalálig megmaradt a római katolikus egyház hívének; ez a hűsége azonban nem akadályozta meg abban, hogy szentesítse azokat az országgyűlési határozatokat, amelyek előbb a lutheránusoknak, majd a reformátusoknak is vallásszabadságot biztosítottak. Személye gátul szolgált minden vallási türelmetlenségnek."*[13]

Az Erdélyi Fejedelemségben és a Részekben is 1550-ben a tordai országgyűlésen bevett, törvényesen elismert, elfogadott felekezet lett a lutheránus/evangélikus, és 1564. június 4–11. között pedig a református.

1557-től Bihar vármegyében és az Érmelléken a katolicizmus hatalmi eszközökkel való fenntartása megszűnt. A környékbeli római katolikus papok sorba behódoltak a reformációnak.

Az Érmelléki Egyházmegye kezdeti lutheránus irányzatát felváltotta a zürichi helvét, majd pedig a genfi kálvini/református irányzat. Az Érmelléki Egyházmegye reformációjának folyamata nem vallásváltás volt, hanem a lelkekben végbement evangélium szerinti megújulás.

A zürichi helvét reformáció az Érmelléken 1547-től 1557-ig, a helvét hitvallásnak szabad vallásgyakorlatáig

A lutheri reformációval párhuzamosan a zürichi helvét tanítások is elterjedtek egész Magyarországon.

Luthernek az úrvacsoráról szóló tanítása miatt a magyar reformáció elfordult Wittenbergtől. Ugyanakkor Luther halála után, amikor Wittenbergben a szélsőséges teológusok magukhoz ragadták a vezetést a felekezet közötti békére törekvő Melanchtontól és a Kálvinnal rokonszenvező magyar diákokat kizárták az egyetemről, ez a magyar reformációt Kálvin és Bullinger felé irányította.

Bullinger és Kálvin 1549 és 1551 között az úgynevezett Zürichi Egyezségben (Consensus Tigurinus) összhangba hozta az úrvacsorára vonatkozó kétféle teológiai tanítást. Ezután Bullinger elkészíti a II. Helvét Hitvallást, melyet 1567-ben a magyar reformátorok és lelkészek a debreceni zsinaton elfogadtak.

Nemzeti és vallási küzdelmeinkben népünk Jézus Krisztusban a megváltót, az egyedüli üdvözítőt látta: *„És nincsen senkiben másban idvesség: mert nem is adatott emberek között az ég alatt más név, mely által kellene nekünk megtartatnunk."* (Ap. Csel 4,12).

A 16. század 50-es éveiben, 1547–1557 között a Tiszántúli magyarság elfogadta a reformáció helvét zürichi teológiai irányzatát (Zwingli-Bullinger).

Érmelléki egyházmegyénk Nagyvárad és Debrecen lelkiszellemi hatásában és vonzásában a „kezdettől fogva létezik" [14] – szögezi le Zoványi Jenő egyháztörténészünk.

A Debreceni Egyházmegye 1548-ban alakult, a magyarországi Bihari Egyházmegye 1552-ben, a Hajdúvidéki Egyházmegye szintén 1552-ben.[15]

Várad reformációja 1557. június 13-án ment végbe.

Zabardi Mátyás katolikus püspök-főispán halála után (1556. augusztus) Petrovics Péter és Kálmáncsehi Sánta Márton vezetésével a lelkészek kifogás nélkül nyíltan a helvét irány mellé szegődtek, mivel *„nem üldözés, hanem pártolás járt ki vele és érte a hatalom részéről, ami különben azt is mutatja, hogy a belső meggyőződés sem tiltakozott az újabb állásfoglalás ellen".*[16]

Fráter György, mint váradi kanonok és aradi prépost 1552 júliusában azt írja a sakramentáriusokról, hogy a Váradi Egyházmegye (dioecesis) területén *„a már meggyökerezett lutheránusoké mellett is napról napra tovább terjed és immár sokan vannak meggyőződve annak igazságáról".*[17]

A genfi (kálvini/református) helvét reformáció az Érmelléken 1557-től és 1567-ig, a kálvini reformáció győzelméig, illetve a református egyház első alkotmányozó zsinatáig

A 16. század 60-as éveiben Érmellék lakossága elfogadta a kálvini tanításokat. A kálvini reformáció gyors elterjedésének főbb okai:

– a wittenbergi egyetemen Luther németül adott elő, ezt magyar teológusaink nem értették, ezért Svájcba, Genfbe mentek, ahol még megmaradt a latin nyelv egyetemes jellege;

– mindenekelőtt Kálvin úrvacsorai tana hatott protestáns lelkész-elődeinkre és híveinkre;

– a lelkészek után mentek a patrónusok – a fő-, a közép- és végül a kisnemesség, kiknek zöme teljesen lelkészeinek hatása alatt állott, éppen úgy, mint ahogy a jobbágyokat meg ők irányították;

– a helvét egyházkormányzat a lelkész és a világiak együttműködésével történt. Ez az egyházkormányzati rendszer az önkormányzatra épített Consistorium. A gyülekezetnek önrendelkezést biztosított. Ez azt jelentette, hogy minden egyháztagnak szava legyen az egyház kormányzásában, és ugyanakkor biztosította az Ecclesia semper est reformanda elvét, az egyház folyamatos megújulását.

– az ellenállási jogról (ius resistendi) Kálvin – ellentétben Lutherrel – azt tanította, hogy az alkotmányos ellenállás a zsarnokság ellen Isten szuverenitásán nyugszik.

A középkori bihari egyházvidék területén, a 16. század 60-as éveiben három református traktus alakult, éspedig a debreceni, a váradi és a bihardiószegi, vagy más néven az érmelléki. [18]

Az érmelléki protestáns egyházmegye 1555 és 1565 között átalakul református egyházmegyévé. Egyházmegyénk határa – mint a többi traktusnál – sohasem volt teljesen lezárt. Az egyházvidék peremrészén levő gyülekezetek át-át álltak a szomszédos egyházmegyéhez (pl. a piskolti eklézsia).

„Bihar vármegye református eklézsiái már a 16. század második felében négy tractust (egyházmegyét) alkottak, illetve négy egyházmegyének voltak tagjai. A két legnagyobb tractus a Bihari és az Érmelléki volt..." [19] – a másik két traktus a Debreceni és a Zarándi.

1559-re egészen elterjedt a kálvini teológiai irányzat a Tiszántúl, első sorban Petrovics Péternek, Kálmácsehi Sánta Mártonnak és Méliusz Juhász Péternek a tevékenysége következtében.

Kálmácsehi Sánta Márton 1557-ben a Debrecen–Várad–Szatmár vidéki és a többi Tiszántúli egyházmegyék közös zsinata – Petrovics Péter, Erdély kormányzójának segítségével – létrehozzák a helvétirányú superintendenciát/a Tiszántúli (Transtibiscana) Református Egyházkerületet. Ennek egyik alkotó egyházmegyéje a Diószegi, illetve az Érmelléki.

Kálmáncsehi Zwingli tanítása szerint értelmezte az úrvacsora sákramentumát. Azt tanította, hogy Krisztus teste és vére sem átlényegülés (transubstantiatio) sem másképpen nincs jelen az úrvacsora szentségében...

Méliusz Juhász Péter (1536–1572. december 15.). Wittenbergben tanul és magisteri címmel jön haza. Az evangéliumi hit terjesztését és a megújított egyház szervezését erősíti, erőteljesen kibontakoztatja. 1558-ban megkezdi debreceni lelkészi szolgálatát és a Szentháromság Isten segítségével emberfeletti reformátori munkát folytat. 1561-ben – 25 éves korában – püspökké választják az 1557-ben létrehozott Tiszántúli Református Egyházkerületben, melyet összesen 14 egyházmegye alkotott.

1562-ben munkatársaival együtt kiadják a Debreceni-Egervölgyi Hitvallást. Ez az egész helvét irányú tanrendszerrel kimerítően foglalkozó hitvallás még magába foglal igazgatási és szertartási utasításokat is. Méliusz vallotta, hogy az úrvacsora nemcsak vallásos emlékünnepély, hanem a Krisztussal való lelki táplálkozás. *„A magyarság ... már az 1560. év végére óriási többségben a református tan pártjára kelt."* [20]

Méliusz munkája az 1567-es debreceni zsinatra összeállított latin és magyar hitvallás, valamint a híres „Articuli maiores"/ Nagyobb cikkek név alatt ismeretes törvénykönyv/közigazgatási szabályzat. Több teológiai és igehirdetést tartalmazó könyve mellett az 1570-es csengeri hitvallás is az ő műve.

1567-re az egész Érmellék és Berettyó-mente a kálvini református vallást gyakorolja.

Az 1567. február 24. és 26. között tartott debreceni zsinaton a tiszántúli egyházmegyék egyike az Érmelléki Traktus. E zsinat munkájának egyháztörténeti értékelését így foglaljuk össze: Ott alkották meg a magyar reformátusság egyházalkotmányát... Az elfogadott kánonok viszont melyek Articuli maiores, azaz Nagyobb Cikkek néven Melius tiszántúli püspök tollából születtek, később a többi generális zsinaton is elfogadásra találtak. Ott nyilvánították hivatalos hitvallásnak a II. Helvét Hitvallást és a Heidelbergi Kátét.[21]

A II. Helvét Hitvallás elfogadásával a hazai reformátusság végérvényesen elkötelezi magát a kálvini–bullingeri/helvét reformáció szellemiségéhez. Így elvált egymástól a két protestáns – lutheránus és református – felekezet, de folytatódott a hitbéli megerősödés, az evangélium szerinti folyamatos építés. És tovább szerveződött érmelléki egyházmegyénk.

A következő évben, 1568-ban a tordai országgyűlés Európában először törvénybe iktatta a négy bevetett vallás (recepta religio) – református, evangélikus, katolikus és unitárius – szabad gyakorlatát. Ez a reformáció legdemokratikusabb vonása.

1567 végéről seniorkollégiumunk névsora a következő: Méliusz Juhász Péter (Debrecen), Czeglédi György (Várad) és Thúri Pál (Bihardiószeg). A debreceni zsinaton (1567) a Nagyobb Cikkeket az érmelléki seniorság képviselője, Thúri Pál írta alá.

1568-ban a szikszói (Abaúj vármegye), valamint a Gyulafehérvári (1568.) és 1569-ben a váradi zsinati végzéseket Méliusz és Czeglédi mellett Thúri Pál senior is aláírta.[22]

Thúri Pál nagyon buzgó Kálvin-követő református lelkész volt, aki még az érmelléki esperessége előtt a Tiszáninnen – Perényi Péter birtokán (Sajószentpéteren – Borsod megye) ostya helyett kenyérrel szolgálta ki az úrvacsorát. [23]

1569-ben a Váradi dispután – melyen jelen van Méliusz és Dávid Ferenc – az érmelléki lelkészek közül az „albesi" (albisi), vajdai, szentimrei, gyapolyi (ma: Mihai Bravu) és nagylétai lelkészek vannak feljegyezve.[24]

A szentháromság vallók a csengeri zsinaton (1570. július 26.) megfogalmazták álláspontjukat egy 11 cikkelyből álló hitvallásban és az unitáriusokkal (antitrinitáriusokkal) folytatott küzdelmet ezennel lezártnak tekintették. A végzések közül kiemelkedő, hogy a szertartásról megállapítja, a mi Isten igéjével megegyezik az megmaradhat.

Protestáns egyházmegyének a diószegi, illetve érmelléki református traktussá / seniorátussá, egyházmegyévé való átalakulásának ideje 1555 és 1565 közzé tehető.

A Diószegi Egyházmegyéről (Tractus Diosegiensis), illetve Érmelléki Egyházmegyéről (Tractus Érmellekiensis) Molnár János a 19. század végi bihardiószegi lelkész előbb idézett könyvében azt írja, hogy 1586-ban „a diószegi egyházmegye" már létezik. (46.o.)

Sohasem volt vallásosabb népünk, mint a 16. században. Sohasem hatotta át őket az Istenbe vetett hit és bizalom úgy, mint ebben a korszakban. A 16. század végére az ország 80–90 százaléka protestánssá lett.

A magyar reformáció a parasztság, jobbágyság és polgárság teljes bevonásával történt. *„A történelem folyamán első ízben valamennyi társadalmi osztály egyenjogú részese lett az egyház életének. Ez a magyarázata annak, hogy a 16. század végén a magyar lakosság 90 százaléka protestáns volt."* [25]

Jegyzetek:

1 Dr. Barcsa János: *A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület történelme,* Debrecen, 1906, I. köt. 15. o.
2 Révész Imre: *„Tegnap és ma és örökké...",* Debrecen, 1944, 110. o.
3 Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései,* Budapest, 1882, 9. o.
4 Sebestyén Kálmán: *A Kolozs-Kalotai (Kalotaszegi) Református Egyházmegye népoktatásának adattára a XV. századtól 1900-ig*, Budapest, 1993, 5. o.
5 Mátyás Attila: *A Nagyváradi Evangélikus Egyház története,* Nagyvárad, 2012, 17. o.
6 Csűry István: *Négyszázötven éves a nagyváradi reformáció,* Református Kalendárium a 2007. esztendőre, Nagyvárad, 170. o.
7 Dr. Barcsa János: *A Tiszántúli Ev.Ref. Egyházkerület történelme,* Debrecen, 1906, I. Köt. VIII. fejezet, 112-271 o
8 Mátyás Pál: *Adatok a Királyföld protestáns egyházainak történetéhez a XVI. században.* Református Egyház, 1967 (XIX) 59–63 o.
9 Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig,* Budapest, 1922, 176. o.
10 Kiss Bálint: *A Békés-Bánáti Református Egyházmegye története* (1836), Békéscsaba, Szeged, 1992, 77. o.
11 Soltész János: *A Nagybányai Református Egyházmegye története,* Nagybánya, MDDDDII, 15. o.
12 Kiss Kálmán: *A Szatmári Református Egyházmegye története,* Kecskemét, 1878, 77. o.
13 Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon 1557-1660,* Nagyvárad, 1992, 58. o.
14 Zoványi Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon,* Budapest, 1977, 181. o.
15 Ötvös László művei ezen egyházmegyék történetéről.
16 Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig,* Budapest, 1922, 305. o.
17 Zoványi Jenő: i. m. 293. o.
18 Miklós Ödön: *A Szatmárvidéki superintendencia történelmének körvonalai.* In: Egyháztörténet 1–2. füzet, Budapest, 1943. 7. o.
19 Dr. Major Huba: *A Bihari Református Egyházmegye kezdetei,* Nagyvárad, 2010, 72. o.
20 Dr. Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet,* I. kötet, 1520-tájától 1608-ig, Debrecen, 1938, 115. o.
21 Csohány János: *A Tiszántúli Református Egyházkerület múltja,* Debrecen, 1991, 9.o.
22 Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései,* Budapest, 1882
23 Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig,* Budapest, 1922. 416–419. o.
24 Molnár János: *A Bihardiószegi Ref. Egyház múltja és jelene,* Nagyvárad, 1885, 44.o.
25 Unghváry Sándor: *A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt a 16. században,* Budapest, 1994, 238. o.

KUPÁN ÁRPÁD

AZ EGYHÁZÉPÍTŐ ÉS SZERVEZŐ SULYOK ISTVÁN PÜSPÖK ÁLDOZATOS TEVÉKENYSÉGE

A Nagyvárad című lap 1888. október 5-én tájékoztatta olvasóit, hogy a Domby Lajos távozásával megüresedett egyik nagyváradi lelkészi állásra 18 pályázat érkezett, s ebből az egyházközség vezetői ötöt fogadtak el: Surányi Gyula szilágynagyfalui, Tóth Sándor gombai, Rácz Károly szapáryfalvi, Lévai Mihály berettyószentmártoni lelkészekét és Sulyok István szegedi segédlelkészét.

Egy héttel a választás előtt a Nagyvárad címlapján közölt egy írást A református papválasztásról (levél a szerkesztőhöz) címmel. A – b. Szignóval publikált cikkből idézünk: *„...Olyan papra van szüksége a nagyváradi egyháznak, ki ne tekintse egyházunkat lépcsőnek, melyen át zsírosabb eklézsiába juthat, hanem végállomásnak, melyhez őt családi érdekek is kötik. (...) A nagyváradi református egyház igen szerény, szinte szegény viszonyok között él, s e viszonyra nem hat erősítően az, ha az ifjú papok csupán arra használják fel, hogy ez olyan kísérleti állomás legyen. Ettől a bajtól akarja megóvni az egyházat néhány olyan fogadatlan prókátor, aki nyíltan kimondja, hogy Tóth Sándor úr máris Kecskemét felé tekint, s az ő számára Nagyvárad csak azért jó, mert innen mindig elsőrangú egyházba viszik a papot. (...) Tiszteletes Sulyok István segédlelkész úrról igen sok szépet mondott el a Szabadság szerdai számában Füredi László úr. Az elmondott jótulajdonságokat kétségbe vonni nem szabad, éljünk azonban egy hasonlattal, a papjelölt legyen a menyasszony, az egyház a vőlegény. Füredi László úr elment Szegedre leányt nézni, s lobbanékony szerelmével úgy megszerette az ifjú papot, hogy hazajőve nemcsak szóban, hanem nyomtatásban is hirdeti, hogy Sulyok István lesz a legjobb kálvinista pap. (...)*

Egy másik párt Surányi Gyula nevét hangoztatja, akit a galambszelídségű s ihletett ajkú Révész Bálint püspök választott segédlelkészévé, ki hangulatteljes költeményeivel s a családok legigazabb vigaszát képező imádságos könyvével beigazolta, hogy hivatására képesítve van. (...) Egyházmegyében viselt hivatalai bizonyítják, hogy lelkésztársai között kimagasló helyet foglal el. Egyházának ügyét rendbe hozta, rendbe tartja, s Nagyváradon őt nem a magasabb fizetés, hanem gyermekeinek neveltetése hozza.

De akár ő, akár más lesz a nagyváradi református lelkész, legyen a választás méltóságos, legyen a falaink között egyetértés, mert csak így leszünk erősek, s élhetünk meg a világ egyetemében."

1888. október 28-án az alábbi rövid hírt közölte a Nagyvárad: *„Ma délelőtt az istentisztelet végeztével lesz a református lelkészválasztás az olaszi református templomban."* A választás eredményéről szintén lakonikus tömörséggel számolt be a Nagyvárad október 30-i számában a következőképpen: *„A református választás a hívek roppant közönye mellett vasárnap délelőtt tartatott meg. A szinte 800 szavazó közül alig 300 jelent meg a szavazásnál, s ezek nagy része meg sem várta, míg reá kerül a sor, eltávozott, így összesen 245 szavazatot adtak be. Ebből Sulyok szegedi segédlelkész 129, Nagy Sándor (helyesen Tóth Sándor) 69, Surányi Gyula 46, Rácz 1 szavazatott kapott. E szerint a szegedi református káplán* (sic!) *13 szótöbbséggel nagyváradi pappá megválasztatott."*

Azért idéztük ilyen részletesen Sulyok István nagyváradi lelkészválasztásának történetét a korabeli, Nagyvárad legolvasottabb napilapjában megjelent cikkek alapján, hogy érzékeltessük mennyire nem volt ez diadalmenet a fiatal segédlelkész számára. A *Nagyvárad* látszólag semlegességre törekedett, de a sorok között, sőt itt-ott nyíltan is érzékeltette olvasóival, hogy nem Sulyok István mellett áll, s még megválasztásakor is igyekezett elbagatellizálni győzelmét. Mert valóban győzelem volt ez, hisz a szavazatok több mint a felét kapta, míg a másik három vetélytársa a szavazatok kisebbik felén osztozott. A választás valódi nyertese azonban elsősorban a nagyváradi, később pedig a bihari, partiumi reformátusság volt, mert Sulyok István személyében olyan lelkészt kapott, aki további életét, tehetségét, nagyszerű adottságait az ő szolgálatába állította és igazi vezérévé vált népének, egyházának.

A *Nagyváradban,* mint szegedi segédlelkészként emlegetett Sulyok István egyébként tősgyökeres bihari volt, a Váradhoz közeli Komádiban született 1859. december 15-én egyszerű földműves családban. Pályázata idején igaz, hogy „csak" segédlelkész volt, de igen jó felkészültséggel és gyakorlati tapasztalatokkal bírt. Gimnáziumi tanulmányait a nagyhírű debreceni kollégiumban végezte, és az ottani teológián folytatta felkészülését nagy szorgalommal és sikerrel. Olyannyira, hogy amikor elvégezte a teológiát, a kollégiumba hívják meg latin-magyar tanárnak. 1884–1885-ben a skóciai Edinburghi Egyetemen gyarapítja tudását. Itt született első szakirodalmi műve, János Apostol Mennyei Jelenésekről írott angol nyelvű kommentárja.

Nagyváradon a népesebb, de szegényebb nagyvárad-újvárosi egyházközség parókus lelkésze lett, lelkésztársa az idősebb és tapasztaltabb nagyvárad-olaszi egyházközségben szolgáló Csák Máté, aki sokat segítette a beilleszkedésben. Már megválasztásának évében családot alapít, feleségül veszi Varga Máriát, két leánygyermekük született, Gizella és Ilona.

Az új lelkészt hamar megszereti gyülekezete magas szárnyalású, gondolatgazdag, szívhezszóló és közérthető prédikációiért, közösségépítő és egyházgyarapító tevékenységéért. A széles látókörű, fáradhatatlanul tevékenykedő, hatalmas munkabírású Sulyok Istvánt lelkésztársai 1893. szeptember 21-én a bihari egyházmegye főjegyzőjévé választják. 1897-ben a vidékről Váradra járó diáklányok számára megszervezte a református leányinternátust, amelyből később létrehozta a református tanítónőképzőt. Bekapcsolódik Nagyvárad város közéletébe is, a Szigligeti Társaság, Nagyvárad rangos irodalmi egylete meghívta tagjai sorába, ezzel ismerve el egyházi-vallásos és világi tárgyú publikációinak értékes voltát.

1901-ben létrehozza a protestáns Jótékony Egyesületet, gyülekezete szegény családjainak megsegítésére. 1903. januárjában választották meg Sulyok Istvánt a bihari református egyházmegye esperesévé. Esperesi beiktatása 1903. március 25-én volt az egyházmegye közgyűlésén, amelyet a vármegyeháza nagytermében tartottak. A közgyűlésen Szemes László elnökölt, s beszámolt arról az időszakról, mely alatt helyettes esperesként működött. Bejelentette: „Az esperesi szék be van töltve. Érdemes, kiváló embert ért a kitűntetés, kinek tehetsége előtt megnyílik s örömmel adja át neki a kormányzati széket."

„Az új esperes esküjének letétele után magasan szárnyaló, tartalmas székfoglaló beszédében a maga elé tűzött három irányelvet fejtette ki: belmisszió, a lelkészek és tanítók anyagi helyzetének javítása, az egyházi adóügy és adósság rendezése. Az elmondott nem annyira székfoglaló, hanem a protestantizmus irányelveit magába foglaló beszéd lelkes hatást keltett." – írta a Nagyváradi Napló 1903. március 27. számában. A tudósításból az is kiderült, hogy itt és ekkor határozták el az új esperes javaslatára a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület megalakítását és a protestáns tanítónőképző intézet felállítását.

1903-ban megalakult Sulyok István esperes vezetésével a tanítóképző intézet létrehozását előkészítő bizottság, melyhez csatlakozott a nagyszalontai és az érmelléki egyházmegye is,- s így már három egyházmegye képviselői foglalkoztak a terv megvalósításával, a szükséges anyagi fedezet előteremtésével, az épület építési programjának kidolgozásával, a tanszékek megszervezésével.

1904 őszén Jakab Mór okleveles építész vezetésével megkezdődött a modern kétemeletes tanítónőképző építése a Jakab Mihály és Nagysándor utca sarkán – és mindössze egy év alatt fel is épült. 1905. szeptember 8-án megtartották az ünnepélyes felavatást és az első iskolai év megnyitóját. Sulyok István esperes ünnepi beszédében kiemelte a Ritoók Zsigmond érdemeit. „...Legyen áldott emléke annak a férfiúnak, aki az intézet gondolatát fölvetette, akinek tragikus sorsa, hogy ezt a mi örömnapunkat nem érte meg. Úgy járt, mint Mózes próféta. Ő is megláthatta a hajlék fundamentumának megvetését, a falak emelkedését, lelki szemeivel betekintett a jövőbe, de küszöbének átléphetése előtt eltűnt a Nébó hegy szakadékai között..." A továbbiakban így folytatta beszédét: „Isten kegyelméből a célt elérve, Nagyvárad szívében szerényen, de önérzettel emelkedik leánynevelő intézetünk s a tanítónőképzőnk. Nem rivális intézmény, de minden időben hivatásos tényező kíván lenni abban a hatalmas munkában, amely elsősorban e nemes város és vármegye, közvetve pedig hazánk és egyházunk tanügyének színvonalát minél magasabbra emelni."

Az iskolaalapítás, az egyházmegye ügyeinek irányítása, a lelkészi feladatok végzése mellett már 1903-tól tagja volt a Nagyvárad város törvényhatóságú bizottságának. Lakatos Lajos: *Nagyvárad múltja és jelenéből* című könyvében felsorolja akkori (1904-beli) világi funkcióit: a törvényhatósági bizottságban tagja volt a központi választmánynak, a közegészségügyi, iparoktatási, temető-felügyelői, vámellenőrző bizottságoknak és börtönvizsgáló, erdei kihágás albizottságoknak. Ezenkívül a Szigligeti Társaság választmányi tagja és a nagyváradi Hitelbank igazgató elnöke is volt. Egyházi jellegű társadalmi szervezete volt a Protestáns jótékonysági egyesület, amelynek alelnöke volt, s 1906-ban ő hozta létre és vezette a Református kört. Ezekről azt írja a korabeli méltatója, hogy *„mindegyik egy-egy gránitkő az egyház épületében, egy-egy szikla, a hit egy-egy bástyája, melynek védelme alatt az egyház bátran és sikeresen vívhatta meg harcát az őt ért külső és belső támadásokkal szemben."*

A világháború kitörését megelőzően, mintegy záróakkordként az addig végzett békés építő munkájának, 1914. április 17-én ünnepelte a bihari református egyházmegye közgyűlése Sulyok István 25 esztendős nagyváradi lelkészi jubileumát. A *Nagyváradi Napló* 1914. április 18-i száma így írt az ünnepélyről: *„Sulyok Istvánt, az igazi lévitát ünnepelték... Sulyok Istvánban az öntudatos, erős polgárt, világosság bajnokát, a haladás fáklyavivőjét csodáljuk.*

Sulyok István, a nagyváradi polgár, azért dolgozott, mert érezte, hogy a humánum szolgálatának szent kötelességét teljesíti."

Az első világháború éveiben végzett szolgálatáról a *Bihar megye kultúrtörténete és öreg diákjainak emlékkönyve* című, Fehér Dezső szerkesztette reprezentatív albumban ez olvasható: *„Sulyok István a rettenetes háború éveiben, mint az Úr igaz szolgája, mindenütt ott volt, ahol az ő buzdítására és vigasztalására szükség volt. Megáldotta a hadba vonulókat, megnyugtatta az árvákat, segítette az elesetteket, felemelte a csüggedőket, dolgozott éjt-nappallá téve, hogy egyházközsége és egyházmegyéje minden rázkódtatás nélkül élje át a siralom szomorú éveit.*

Aztán elnémult minden, a háború megszűnt és Nagyvárad az új Nagyrománia határai közé jutott. És ekkor, e viharos időkben egy fennkölt szellemű ember emelkedett ki, egy arc elevenedett meg, egy szelíd, de mégis energikus, kék szempár jelent meg a lélek káoszában, akire szomjasan függesztették tekintetüket az árván maradt hívek. Egyedül tőle várták, hogy tudásával és tapasztalattal párosult élet-bölcsességgel kivezesse a csüggedt lelkeket egy útra, mely az új helyzetben az életet és jövőt mutatja meg. És Sulyok Istvánt 1921-ben 200 ezer református lélek választotta püspökké, megalapozva a Királyhágómelléki új egyházkerületet."

A Királyhágómelléki Egyházkerület létrehozásában, a területén élő magyar reformátusok összefogásában, irányításában kétségtelenül Sulyok Istvánnak meghatározó szerepe volt. Az egyházkerület fenntartása, állami elismertetése, működtetése viszont állandó küzdelmet igényelt, s mindig a megszüntetés, a törvényen kívül helyezés veszélye fenyegette. A román nemzeti államnak nem volt érdeke, hogy a határmenti megyékben élő magyar reformátusság egységes vezetés alatt álljon, sőt, mindvégig különféle módszerekkel igyekezett ezt megakadályozni.

Ma már több alapvető történeti munka áll az érdeklődők rendelkezésére, amelyekben korabeli dokumentumok alapján megismerhető az a küzdelem, amely a Királyhágómelléki Református Egyházkerület létrehozásáért, állami elismertetéséért és megtartásáért folyt 1920-tól 1941. december 31-ig, a hivatalos megszűnésig. Legutóbb 2007-ben jelent meg Debrecenben az események egyik főszereplőjének, Sulyok István nagyváradi lelkésztársának, Csernák Bélának évtizedekig kéziratban fekvő saját forrásgyűjteménye, saját emlékeivel és magyarázó jegyzeteivel kiegészítve. A kiadvány címe: Adatok a Királyhágómelléki (Nagyváradi) Református Egyházkerület történetéhez.

1921. augusztus 16-án Nagyváradon a felsorolt hét egyházmegye (békés-bánáti, bihari, érmelléki, máramaros-ugocsai, nagybányai, nagyszalontai és szatmári) képviselői értekezletet tartottak, amely átalakult kerületi közgyűléssé, és a 2-es számú határozatában kimondta: „Közgyűlésünk a »Tiszántúli református egyházkerülettől« Romániához csatolt területén lévő egyházmegyék véleménynyilvánítása alapján az Egyházi Törvény I. Törvénycikkelye 60. paragrafusában foglalt rendelkezésnek megfelelően »Királyhágómelléki református egyházkerület« elnevezéssel új egyházkerületet alapít, és az E.T.I.t.c. 62. paragrafusának f. Pontja értelmében elrendeli püspöknek, egyházkerületi főgondnoknak, 3 lelkészi, 3 világi tanácsbírónak, 1 lelkészi, 1 világi főjegyzőnek, 1 lelkészi, 1 világi jegyzőnek a presbitériumok általi választását."

1921. október 3-án felbontották a presbitériumok által leadott szavazatokat. Az eredmény a következő volt: a püspökre leadott szavazatokról Sulyok István 113, Soltész Elemér 72, Szabolcska Mihály 12 szavazatot kapott. A főgondnoki tisztség szavazásánál 194 érvényes szavazatból 193-at Domahidy Elemér kapott, Tisza Kálmán pedig egyet.

A megválasztott püspököt a *Reformátusok Lapjában* így méltatták: *„A Királyhágómelléki Református Egyházkerület kebelébe tartozó gyülekezet többségének akarata Sulyok Istvánt, a Bihari Református Egyházmegye esperesét választotta meg püspökké. A legnagyobb megtiszteltetés ez, ami református lelkészt érhet (...)"*

1925. június 12-én a Királyhágómelléki Református Egyházkerület közgyűlése elhatározta, hogy a püspöki és főgondnoki állás betöltésére választást tartanak, és annak eredményét közlik a kultuszminiszterrel. Az augusztus 30-án megtartott választás eredményét szeptember 18-án tették közzé. A 199 érvényes szavazatból Sulyok István 134-et, Szabolcska Mihály 63-at, Szél György egy szavazatot kapott. 1925. december 1-jén a másodjára is meggyőző szavazattöbbséggel megválasztott Sulyok István püspök és Csernák Béla egyházkerületi főjegyző személyesen adta át Bukarestben a kultuszminiszternek a püspökválasztás jegyzőkönyvének hiteles román fordítását.

1935-ben született meg a kezdeményezés egy új, többfunkciós református palota megépítésére. Az újvárosi kéttornyú református templom közelében megvásárolták az erre a célra kiszemelt telket, lebontották a rajta lévő épületeket, s pályázatot írtak ki a református középület megtervezésére. Miután a pályázat nyertese, Elkán Károly műépítész elkészítette a terveket, alig egy év alatt felépült a palota, amely otthona lett a püspöki hivatalnak, a hozzátartozó osztályoknak, ezért nevezték püspöki palotának. Az új épület helyet adott a református közművelődésnek is, mivel nagy díszterme 520 ülőhelyes befogadóképességű volt és nagy színpadát korszerű megvilágítással szerelték fel, így református kultúrotthon is lett. Az épület harmadik, nem elhanyagolható szerepe az iparos tanoncotthon befogadása és működtetése volt. Sulyok István püspök ezzel a kérdéssel kapcsolatban így nyilatkozott: „Nagyvárad magyarságának és a református egyháznak sok-sok idő óta egyik fenntartó oszlopa az iparosság, és ezért is rakták le az új palotában az iparostanonc otthon alapját." Az is elmondta, ha sikerül megszerezni az állami engedélyt, s összegyűjteni az anyagi alapot, ipari tanonciskolát állít fel a református egyház és felépítik a szükséges műhelyeket is a palota szomszédságában. Addig is a falvakról bekerülő iparostanoncoknak megfelelő otthont biztosítanak, ahol megfelelő vallásos nevelést kapnak, megtanulják a civilizált viselkedést, műveltségre tesznek szert, a szakmák elsajátítása mellett.

A palota ünnepélyes megnyitása 1937. február 3-án volt, amikor a díszteremben a Lorántffy Zsuzsanna Jótékony Egyesület megtartotta hagyományos kultúrműsorral egybekötött bálját. A legemlékezetesebbek és legfennköltebb ünnepséget a Református Kultúrpalotában 1938. október 23-án tartották, és ez az intézmény megálmodójának és legfőbb megvalósítójának, Sulyok István püspök ötvenéves lelkészi jubileumának megünneplése volt. Nem térhetünk ki ennek a szép és megható ünnepségnek minden mozzanatára. A díszülés befejeztével a résztvevők levonultak a palota földszinti csarnokába, ahol az újvárosi református énekkar éneke után, Csernák Béla egyházkerületi főjegyző beszéde közben, lehullt a lepel arról a márvány emléktábláról, amelyet Szabó József váradi szobrászművész készített Sulyok István portréjával, az alábbi szöveggel: *Sulyok István püspök nagyváradi áldozatos lelkészi szolgálatának 50-ik évfordulójára 1888-1938.* Csernák Béla beszédének befejező részét idézzük: „Ha ma az emberi lelkek nem hirdetnék fennszóval mindazt, amit az 50 év múltjából számba vehetünk: a kövek kiáltanának, a lefolyt félszázad alatt emelt hajlékok, iskolák, imaházak, a tudománynak, az istenfélelemnek, az emberszeretetnek azok a hajlékai, amelyeknek létrehozásában első munkás elnöklelkészünk volt. Ezek közül a hajlékok közül a legfiatalabb ez a díszes palota, amelynek kövei közé illesztettük be ezt a márványtáblát, amelyen megörökítettük elnöklelkészünk orcájának vonásait, hogy ez az emléktábla azoknak, akik ide belépnek, beláthatatlan időkön át beszéljen arról, aki élte tömjénjének javát, az Úr oltárán égette el. Az oltár tüze pedig csak lobogjon tovább és lássuk körülötte forgolódni az Úr kiváltságos szolgáját eljövendő esztendők hosszú során át."

1940. szeptember 6-án Nagyvárad Magyarországhoz való visszatérésének ünnepén Sulyok István, a 81 éves református püspök, megrendítő hatású beszédet mondott a Szent László téren Horthy Miklós kormányzó fogadására összegyűlt hatalmas tömeg előtt.

1940. október 16-án Sulyok István püspököt, kormányzói döntés alapján, az Országgyűlés felsőházának örökös tagjává nevezték ki.

1941. február 8-án a magyarországi református zsinat úgy döntött, hogy a Királyhágómelléki Református Egyházkerület visszatér a Tiszántúli Egyházkerület kebelébe. „A közgyűlés köszönetet mond a Püspök úrnak, Krisztus pátriárka korban álló jó vitéznek, hogy a nehéz időkben éberen őrködött, töretlen erővel munkálkodott, bátran harcolt egyházunkért, intézményeinkért." A közgyűlésen jelentette be a püspök, hogy nyugdíjba vonul.

Határozatba foglalták Sulyok István püspök és dr. Thury Kálmán főgondnok érdemeit azzal, hogy mindketten életük végéig megtarthatják jogosan megszerzett és nagy megbecsülésnek örvendő címüket. Előbb az újvárosi parókia földszinti lakásába költözött, majd egyik leányával Budapesten telepedett le. Ott hunyt el 1944. szeptemberében, s a Farkasréti temetőbe helyezték végső nyugalomba. 1971-ben exhumálták és visszahozták szeretett városába, azóta a Rulikowski temetőben nyugszik.

Emlékét kegyelettel ápolják a halála után újból visszaállított Királyhágómelléki Református Egyházkerületben. Nevét több intézmény, sőt még utcanév is őrzi, ami a mai Nagyváradon ritka kegynek számít.

DUKRÉT GÉZA

A BIBLIA NYOMÁBAN

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság egy 18 tagú csapata kiránduláson vett részt a Reformáció 500. évfordulója alkalmából. Első utunk Debrecenbe vezetett, ahol meglátogattuk a Református Nagytemplomot, valamint a Református Kollégium kiállításait.

A **Református Nagytemplom** Debrecen legjellegzetesebb épülete, 1500 m²-es alapterületével az ország legnagyobb református temploma. A Magyarországi Református Egyház jelképe, miatta nevezik Debrecent gyakran „kálvinista Rómának". 1805 és 1824 között épült, klasszicista stílusban, a Kossuth tér és a Kálvin tér közt áll, a belvárosban. Tervezője Péchy Mihály. Kossuth széke a mai napig megtekinthető a templomban, amely több kiállításnak ad helyet a jobb oldali toronyban, ahol lifttel fel lehet menni a tetőtérbe, a IX. emeleten pedig a csodálatos kilátóba. A templom tornyaiban két hatalmas méretű harang lakik: közülük a Rákóczi-harang, a nyugati (szemből nézve bal) toronyban függ, Magyarország legnagyobb református harangja. Súlya 3800 kg. Az ötödik legnagyobb harang Magyarországon. A megyében pedig a legnagyobb.

Református Nagytemplom, Debrecen

Innen átmentünk a templom mögött lévő **Református Kollégiumba.** 1538 óta áll a mostani helyén. Falai között kezdettől fogva a legalacsonyabb foktól, az óvodától, a legmagasabb szintig, az egyetemig folyt az oktatói és a nevelői munka. A reformáció, belső lényegéből fakadóan, létszükségletnek tekintette az iskolákat, s hangsúlyozta a törvényes hatóság ez irányú kötelességét: *„Az akadémiákat és iskolákat, melyek az ige veteményeskertei, az ország közjövedelméből gondozzák"* – írja az 1562-ben Méliusz Juhász Péter és Szegedi Gergely által szerkesztett Debreceni Hitvallás. Melius 1558-ban érkezett Debrecenbe. Befolyása egyre fokozódott az egyházi és iskolai életben, prédikációiban gyakran ostorozta azokat, akik a szekularizált egyházi javakat nem „az oskolák és tanítók szükségére" adják. Méliusz Juhász Péter 1566-ban Váradon János Zsigmondtól házat kapott birtokul, hogy az ideköltözött Hoffhalter nyomdáját „egyháza érdekében minél inkább igénybe vehesse". Az 1567-es debreceni zsinat XL. és LXV. kánonjaiban már behatóan és részletesen foglalkozott az iskolaüggyel. A zsinat mindenekelőtt megjelölte az iskolák célját: *„az iskolákból is előállíthatja az Úr a lelkipásztorokat, tanítókat, az egyház oktatóit..."* Diákjai, tanulmányaik végeztével, vagy sokszor évekig tartó külföldi tanulmányútjuk után visszatérve, a falvakban és mezővárosokban kamatoztatták szellemi kincseiket. Munkájuk nyomán falusi iskolák százai létesültek. Magyar nyomdák keltek életre, templomokkal népesült be a magyar alföld, és magyar nyelven szólalt meg Isten Igéje.

Múzeumának állandó kiállításai

Kálvinista Róma, Keresztyén Respublika, Magyar Genf, Miért éppen Debrecen? A kiállítás arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért éppen Debrecen válhatott a magyar reformátusság egyik legfontosabb (egyes korszakokban egyetlen) támaszává. A legnehezebb időkben Debrecennek és Kollégiumának volt köszönhető, hogy a történelmi Magyarország 1200 református egyházközségének népe nem maradt lelki és szellemi vezető nélkül. Debrecen történelmi szerepét joggal hasonlították Kálvin városáéhoz. A „magyar Genf" főként nyomdája és iskolája által vált véleményformáló hatalommá.

Az ország iskolája, Iskolatörténeti kiállítás. A városi jegyzőkönyvek „a mi iskolánknak", azaz „Schola Nostrá"-nak nevezték a Kollégiumot, amelynek még iskolai törvényei is a főbíró aláírásával jelentek meg... Debrecen a maga 2000 főnél is több diákjából évi 60–70 rektort küldött 584 partikulájába, fiókiskolájába, az ország legtávolibb részeibe is, így valóban országos feladatot teljesített.

Nemzeti emlékhely, Oratórium. A Kollégiumot közel ötszáz év alatt történelmünk nagyjainak egész sora látogatta, köztük erdélyi fejedelmek, Habsburg uralkodók, a reformkor szellemi vezetői, Széchenyi és társai. A Kollégium falai között – a Kollégium imatermében, az Oratóriumban – tartotta a magyar országgyűlés képviselőháza üléseit 1849. január 9-étől 1849. május 31-éig.

Nagykönyvtár. A hatszázezer kötetes Egyházkerületi Nagykönyvtár nem véletlenül szerepel a Világ legszebb könyvtárai című kötetben. A legrégebbi ismert köteteik a bennük olvasható feljegyzések szerint az 1600-as évek második felében már a Kollégiumban voltak. Az első jegyzékszerű könyvtári katalógus 1706-ból való, ezután kisebb szünetekkel folyamatosan nyomon követhetjük a könyvtár gyarapodását egészen napjainkig. Ma közel 560 ezer dokumentum és 200 különböző folyóirat között válogathat a beiratkozott olvasó. Sajnos ezt nem tudtuk megnézni, mert éppen filmeztek benne.

Egyházművészeti kiállítás. A bölcsőtől a koporsóig tartó út református szertartásait templomi tárgyak, és rendeltetésüket is megvilágító filmek elevenítik meg. Nagyon szépek az itt elhelyezett kazettás mennyezetek.

Kirándulásunk következő állomása **Sárospatak** volt. Miskolctól kb. 70 kilométerre északkeletre fekszik, az Eperjes–Tokaji-hegység lábánál, a Bodrog mentén, a híres Tokaji Borvidék területén. Előző megbeszélés alapján már várt minket dr. Kiss Endre József, ny. lelkipásztor, a Református Kollégium könyvtárának volt igazgatója, a Kazinczy Ferenc Társaság titkára. Tagja egyesületünknek. Számos látnivalóval várt minket a város.

A **sárospataki vár** vagy más néven **Rákóczi-vár**, a magyarországi késő reneszánsz építészet legértékesebb alkotása, Sárospatak legjelentősebb műemléke. A mai várkastélyt és a hozzákapcsolódó város erődítéseit eredeti alakjukban 1534 és 1542 között Perényi Péter építtette. 1605-ben Bocskai hatalmába került, majd 1608-ban Lorántffy Mihály lányai vették örökségükként

A sárospataki Rákóczi-vár

birtokukba az uradalmat. 1616-ban Lorántffy Zsuzsanna hozományaként lett Patak Rákóczi-birtok. Férjével, I. Rákóczi Györggyel együtt jelentős építkezésbe kezdett: 1617–18-ban a várkastély keleti szárnyára emeletet húztak, 1628-ban elkészült az új bástya, s megerősítették a templom északi falát is. 1642-től a kastély déli szárnyára is emeletet építettek, 1647-ben pedig elkészült a Lorántffy-loggia. 1656-ban a Vörös-toronyra ágyúállással új szintet emeltek magas gúlatetővel, sarkain négy őrtornyocskával. 1670-ben Patakon robbant ki a Wesselényi-összeesküvés felkelése, melynek leverése után császári katonaság szállta meg a várat. 1683-ban Thököly kurucai felszabadították a várost, de 1685-ben a császáriak ostrommal ismét elfoglalták. 1694-ben II. Rákóczi Ferenc feleségével ide költözött, majd 1697-ben rövid időre Tokaji Ferenc felkelőinek kezére került az erősség. 1702-ben a császáriak a külső várat felrobbantották és a Vörös-torony egyes részeit megrongálták. 1703-ban foglalták el Patakot Rákóczi kurucai, és ekkor leégett a fényes várkastély. A vezérlő fejedelem 1708-ban ide hívatta össze az országgyűlést. A Rákóczi-szabadságharc leverése után osztrák–német eredetű birtokosok tulajdona lett, akik a várkastélyt a 18–19. században erősen átépítették. Itt társaságunk a Rákócziak dicső múltjával ismerkedett meg.

A **Sárospataki Református Kollégium** az ország egyik legrégebben fennálló oktatási intézménye. 1531-ben, a reformáció szellemében alapította Perényi Péter. I. Rákóczi György törvényeket hozott létre, amelyek szabályozták az iskola életét. Lorántffy Zsuzsanna férje utolsó akaratának tekintette a kollégiummal való fokozott törődést. Patakra költözött, s felügyelte a várban és az iskolában folyó munkálatokat. Elhívta Comenius Amos Jánost, a híres magyar származású cseh-morva pedagógust, aki – saját szavaival élve – mindent vállalt *„ennek a Rákóczi-Atheneumnak a jobbá tétele”* érdekében. A Kollégium diákjaiból kerültek ki a szabadságharc legkeményebb irányítói. Az iskola továbbá híres volt a magas műveltségű tanárairól, és azok európai szintű tanításáról. Az évszázadok során hazánk számos nagy alakja töltötte itt diákéveit, az ország legnevesebb iskolái között számon tartott Sárospataki Kollégiumban.

A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára közel 400 ezer kötetes könyvanyagát kézirat- és folyóirattár, térképtár, kottatár, iskolai értesítők és gyászjelentés-gyűjtemény, filmtár, hanglemeztár és az elektronikus dokumentumok gyűjteményei egészítik ki, amelyekkel együtt az állománya jóval meghaladja a félmillió könyvtári egységet. A raktározás gondját az 1986-ban Makovecz Imre tervei szerint épült Repositorium épülete segít megoldani. A nyomtatott anyag első sorban teológiai, bölcseleti, történeti, néprajzi, társadalomtudományi, nyelvészeti kötetekkel gyarapszik, de a számos hagyatéki könyvtárnak köszönhetően tekintélyes a szépirodalmi anyagainak a száma. Az egykori Jogakadémia könyvtára mai jogi szakirodalommal bővül és jelentős az orvosi könyvek gyűjteménye. A könyvállományban 7 kódexet, 18 kódex-töredéket vagy kódexbe kötött könyvet, 33 ősnyomtatványt, s 1430 régi magyar könyvet őriznek, közöttük számos ritkasággal, unikummal. A rongált nyomtatványok restaurálásával saját műhelyük foglalkozik. A kollégiumi könyvtár története egyidős az iskolával. Feltehetően az 1520-as esztendők második felében, a lutheránus iskola indulásával kezdődött ez a történet, ami szerint a református iskola 1531-től indult, 1549-től kollégium, 1566-tól pedig már kálvinista lelkészképző akadémia.

A **Fejedelmi könyvtárat** azért emlegethetjük, mert 1658 után a kollégiumi könyvállomány kiegészült a Rákóczi-család könyvtárával. Abban az időben, amikor Medgyesi Pál udvari lelkipásztor ezt a gyűjteményt a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség leghíresebb könyvtárának mondja, kétségkívül a nemzeti könyvtár szerepét töltötte be. A könyvtár virágkoraként emlegethetjük ezt az időszakot, hiszen a fenntartói a fejedelmi család tagjai, akiknek szívügyük a könyvgyűjtés, de a könyvkiadás ugyan úgy és mint legjelentősebb támogatói, akartak, s tudtak áldozni rá. Már azelőtt is évente támogatták az iskolai könyvtárat pénzzel és könyvekkel, hogy (III.) Rákóczi Zsigmond a Kollégiumra hagyta volna ezt a gyűjteményt, amivel az iskolának európai szintű könyvtára lett. Korábban apja, I. Rákóczi György külön termet építtetett a kollégiumi könyveknek. Nem véletlen az, hogy Sárospatakot a tanulni vágyó nemes ifjak látogatták első sorban. A külföldi egyetemeket járó diákok pedig megteremtették azt a századokon át érvényesülő modellt, amely szerint megbízatásra vagy személyes felajánlásként, hazatérve könyveket hoztak régi iskolájuknak. A könyvtár az utolsó erdélyi fejedelem, II. Rákóczi Ferenc oltalomlevelének köszönheti az újraindulását és könyvállománya nagy részének a visszaszolgáltatását 1705-ben, az ellenreformációs üldözések első hulláma után. A 19. századi Nagykollégium klasszicista teremkönyvtárba 1834-ben szállították át a könyveket. Nagy részük mára az 1986-ban épült Repositorium épületében került elhelyezésre.

A Kollégium **Tudományos Gyűjteményének** része napjainkban a Nagykönyvtár, a Levéltár, az Adattár és a Múzeum intézményeivel együtt. A kutatók mind a négy intézményben egyszerre is kutathatnak, ha szükséges.

Az elmúlt századok alatt a Kollégium a város életének meghatározó tényezőjévé vált. A magyar írók tollán – mint a klasszikus műveltség fellegvárát – *„Bodrog-parti Athénnek”* nevezik; Csokonai a *„Múzsák székhelyének”* mondja, s később, az angol nyelven megszerezhető és érvényesíthető diplomájának köszönhetően érdemli ki a „magyar Cambridge” elnevezést. Büszkén mondhatjuk mi is, hogy 2004 óta, amikor először voltunk Sárospatakon, az általunk kiadott könyvek is megtalálhatók a Nagykönyvtár állományában. Este meglátogatott minket Kiss Endre József, hozta az új könyveket és egy kaniszter finom bort, amelyet vacsora után a társaság elfogyasztott, a bentlakás parkjában.

Szombaton reggel átmentünk Sátoraljaújhelyre, ahol a Kazinczy Múzeumnál már várt minket annak nyugalmazott igazgatója, dr. Fehér József, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke. Ő is tagja egyesületünknek. Átadott egy sor új könyvet, mi is az általunk kiadottakból.

Első utunk a szlovákiai **Borsiba** vezetett. Itt található a Rákóczi-vár. A Bodrog jobb partján álló várkastély történelmi emlékhely, hiszen itt született II. Rákóczi Ferenc, a hagyomány szerint az emeleti sarokszobában, ahol látható bölcsőjének a másolata is. A 16–17. században épült reneszánsz várkastély mocsaras területen állt, vizesárok vette körül. A 19. században romossá vált. Az 1940-es évek elején helyreállították, benne helyezték el Zemplén vármegye múzeumát, amit 1945 után elszállítottak a szlovákok. Az 1990-es években kezdődött meg a romossá vált épület helyreállítása. Ebben nagy szerepe volt Hajdú Jenőnek, az itteni Rákóczi Ferenc Egyesület elnökének. Az Ő meghívására 2002-ben jártunk először Borsiban. 2004. március

Borsi, Rákóczi szobra előtt

28-án nagy ünnepséget szerveztünk itt a fejedelem születésnapja alkalmából. Váradról több mint negyven lorántffys diákot hoztam ide. 2006. március 25-én felavattuk, a Magyar Szent Korona Szövetség tagságával, az általuk rendbetett emlékszobát, amelyben a nagy fejedelem született. Előadást tartottam a kultúrházban: II. Rákóczi Ferenc kapcsolata a Partiummal és Erdéllyel címen. 2010. április 10-én, Hajdú Jenő elnök felkérésére, Sátoraljaújhely polgármesterével együtt emléktáblát avattam fel a várkastély bejáratában.

Már várt minket a várkastély előtt régi ismerősünk, Kázmér István gondnok. Megkoszorúztuk a nagyságos fejedelem szobrát, majd elénekeltük a magyar és a székely Himnuszt. Miután közös fényképet készítettünk, meglátogattuk a fejedelem emlékszobáját.

Következő állomásunk **Széphalom** volt, a 2008-ban elkészült Magyar Nyelv Múzeumának impozáns épülete. Először meglátogattuk Kazinczy Ferenc Mauzóleumát. A mauzóleumot újrafestették, a festményeket, képeket restaurálták. E hatalmas munka Fehér József érdeme. Ezután elmentünk Kazinczy sírjához, amelyet szintén felújítottak. Dovin Irma és alulírott koszorúzott és utána elénekeltük a Himnuszt. Visszamentünk a múzeumba, ahol a társaság megnézte a különböző tárlatokat.

Délután 4 órakor **Göncre** értünk. Először megnéztük a református templomot. Oldalánál található az első Károlyi Gáspár-szobor. 1890-ben avatták fel a templomkertben található Károlyi-szobrot, amely zarándokhelye lett a magyar nyelv szerelmeseinek. A templomkert túloldalán áll a Károlyi Gáspár Múzeum és Bibliakiállítás. 1590-ben itt készült el Károlyi Gáspár református prédikátor jóvoltából az első teljes magyar bibliafordítás. A földszinten található a helytörténeti terem. Múltban és jelenben a református gyülekezet és a város számára a reformátori örökség, Károlyi Gáspár a bibliafordító prédikátor emléke, maga a Szentírás, formáló és megtartó erőként hatott, és munkál

Széphalom, koszorúzás Kazinczy Ferenc sírjánál

ma is. Gönc városának helytörténetét bemutató teremben, a bejárattal szemben áll a bibliafordító Károlyi Gáspár szobra, Deák Árpád alkotása.

Károlyi Gáspár az 1580-as években megszervezi a magyar protestánsok régi vágyának megvalósulását, a teljes Biblia magyar nyelvre fordítását és kiadását. A reformáció egyik alaptétele a „sola scriptura" (egyedül az írás) elve, e szerint az élet egyedüli zsinórmértéke a Biblia, melynek ismerete minden hívő számára kötelező. Ehhez azonban nemzeti nyelvű fordítások kellenek, nekünk azonban mindaddig csak részfordításaink voltak (Pesti Gábor, Heltai János, Sylvester János, Tövisi Mátyás, Eszéki Szigeti Imre). Károlyi munkaközösséget szervezett a környékbeli prédikátorokból és iskolamesterekből, akik segítőtársai voltak a fordításban. Valószínűleg részekre osztották a Szentírást és mindenkinek magának kellett megbirkóznia a rá osztott bibliai fejezetekkel. A fordítás az 1580-as évek vége felé készül el, ekkor a nyomdai munkák előtt Károlyi nézi át és látja el a fejezeteket címekkel és lapszéli jegyzetekkel. A kész mű kinyomtatásához igénybe veszi Mágóchy Gáspár és András, később Rákóczi Zsigmond anyagi és erkölcsi támogatását. A Biblia nyomtatására Vizsolyban került sor, ahol Rákóczi átengedte a nyomda részére a házát. A nyomdász, Mantskovits Bálint 1589-ben kezdett neki a nyomtatásnak négy sajtóval, német és lengyel papírral és több nyomdászsegéddel. Mihelyt Károlyi elkészült a korrektúrával, a gönci diákok – köztük Szenczi Molnár Albert – vitték azt a nyomdába. Az utómunkálatok és a nyomtatás körülbelül három

Gönc, Károlyi Gáspár szobra

évet vett igénybe. A Vizsolyi Biblia (amiből ma az egész világon 57 példány létezik, ebből Magyarországon 24 található) 1590-ben készült el. 2412 lapot tartalmaz, súlya 5 kg.

A Biblia magyar fordítását azóta számtalanszor kiadták, szövegét javították, de a Károlyi Biblia hatása a magyar irodalom- és művelődéstörténetre, az irodalmi nyelv alakulására felmérhetetlen. Éppen ezért különösen fontos, hogy a Károlyi Biblia keletkezésének városában Biblia-kiállításon mutassák be az idelátogatóknak a Biblia történetét a kódextől a számítógépig, ezért jött létre a Múzeum Biblia-terme, ahol nemcsak kronológiai sorrendben, hanem különböző nyelvek szerint is csoportosítva vannak a Biblia-fordítások – köztük természetesen a magyar Biblia-fordítások is.

Utolsó állomásunk **Vizsoly,** a Református Betlehem volt. Már várt minket Kovács Zsolt Levente lelkipásztor, akivel, egy hónappal ezelőtt Váradon találkoztunk. Első utunk a 13. századi templomba vezetett, ahol megismerhettük a település és a templom történetét: A Hernád-menti falut, Vizsolyt, amely az Árpád-korban a „királyné németjei" ispánságának központja volt, manapság kevesebb, mint ezren lakják. Első írásos említése 1215-ből származik, mely ekkor már a templom jelentőségét is jelző Egyházasvizsoly névvel illeti. Valószínűleg II. Géza király lapította, mint királynéi ispánsági birtokot Eufrozina királyné javára. A német telepesek elmagyarosodtak és a reformáció korára, 1575-ben Mágóchy Gáspár református földesúr birtokába került, aki igehirdetőként a bibliatudós lelkipásztort, Czeglédi Jánost állította a vizsolyi prédikálószék szolgálatába.

A vizsolyi templom

A település főútja mentén emelkedik a kőfallal övezett Árpád-kori eredetű református templom. A félköríves, alacsony, román stílusú, 13. századi szentély szélesebb szentély négyezeti részben folytatódik, gótikus tetőzettel, de a félköríves ablakok alapján eredetileg egyértelműen román stílusú volt. Majd az ennél jóval magasabb hajótér tömege tűnik fel. A templomhajó déli oldalán egy befalazott gótikus ajtónyílás látható, eszerint maga a hajó gótikus bővítmény. A nyugati homlokzathoz hozzáépítve – kevéssel a gótikus hajó tetőgerince fölé – magasodik a vaskos templomtorony. A 14. századi torony alatt nyílik a templom mai bejárata. A hajó síkmennyezete új. A 13. századtól a 16. század elejéig folyamatosan díszítették a templomot falképekkel, feliratokkal. Eredetileg mind a külső, mind a belső fal festve volt. A szentély freskói nagyrészt 13. századiak. A kisebb hajószakasz festése 1400 körül készült, a nagyobb hajószakaszt a 15. század első felében festették ki. A ma látható középkori faliképek (freskórészletek) a több mint hat évtized alatt, három fázisban folyó restaurálás során, a vakolat alól kerültek elő. Az apszis képei Krisztus születésével kapcsolatos jeleneteket ábrázolnak. A szentély falain Krisztus mennybemenetele, a Szent Kereszt megtalálása, Szent György harca a sárkánnyal látható. A

SZENT
BIBLIA
AZ AZ
ISTENNEC ÔES WY
TESTAMENTVMANAC
PROPHETA'C ES APOSTOLOC
ſktól meg iratott ſzent könyuei.
MAGYAR NYELWRE FORDITTA
tott egéſzlen és wiſzonzon, Az Iſtennec Magyar
orſzágban való Anya ſzent Egyhází-
nac epítéſére.
LVC. XVI. vol. 29.
Vagyon Moſeſnek és Prophétáinak, hallgaſſák azokat, etc.
VISOLBAN.
NYOMTATTATOTT MANTSKOVIT BALINT ALTAL.
M.D.V.C. Béketh adhoy hozzanc az napiak.

diadalív hajó felé néző oldalán három sorban sorakoznak a falképek. Belépve a templomi térbe, az egyszerű karzat alatt tekinthető meg az 1590-ben itt, Vizsolyban nyomtatott első magyar nyelvű teljes Biblia egyik eredeti példánya.

Ezután megnéztük Vizsoly 16. századi nyomdáját, Mantskovits Bálint Nyomtatástörténeti Múzeumát. A terem falain körben tablók ismertetik a vizsolyi könyvnyomtatást, annak előzményeit, utóéletét. A vizsolyi Biblia a kor legnagyobb nyomdai teljesítménye.

A Vizsolyi Biblia elkészítéséhez szükséges papírt Lengyelországból hozták, amiért jó minőségű Tokaj-hegyaljai borral fizettek. Másfél év alatt 800 példányt nyomtattak belőle, ebből 57 darab maradt fent világszerte. Egy Vizsolyi Biblia 6 kg és 2.412 oldalt tartalmaz. A nagy munka 1589. február 18-án kezdődött és 1590. július 20-án fejeződött be. Ezt bizonyítva hirdeti a Vizsolyi Biblia utolsó lapja, melyen nyelvtani pontossággal ez áll: *„Visolban kezdettetett böyt elsőszombaton, az az 18. napián böyt elő hauának 1589. esztendőben. Es el vegeztetett Istennec kegyelmességéből, 20 napián szent Iacab hauának, Christus Wrunk születése után ennyi esztendőben 1590. Kiből diczértesséc az Wrunk áldandó szent Neue mind öröckön öröcké, Amen."*

A teremben a korabeli nyomda legfontosabb kellékei láthatók, rekonstrukció formájában. Fából készült sajtó, amelyen a könyveket nyomtatták és a szedőszekrény, amelyben a nyomdabetűket tárolták. Hogy minél hitelesebb legyen, közülünk beöltöztették nyomdász ruhába Voiticsek Árpádot – aki maga is nyomdász – és kipróbálták a nyomdát, kinyomtatva egy ívet.

A vizsolyi látogatóközpont nyomtatástörténeti múzeumában

E rendkívüli látványok nyomán fáradtan, de rendkívül feltöltődve indultunk haza. Tudtuk, e hatalmas mennyiségű információ feldolgozásához hosszú idő szükséges. Rengeteget tanultunk. A Reformáció kezdetei és a Biblia nyomában jártunk.

DR. VAJDA SÁNDOR

PERECSÉNYI NAGY LÁSZLÓ ÍRÓ, KÖLTŐ MUNKÁSSÁGA A NEMZETI ÖNTUDAT MEGERŐSÍTÉSÉÉRT

Perecsényi Nagy László névváltozatai: Peretsényi Nagy László; néhol Nagy László, máshol Perecsényit írnak (Márki Sándor, Abafi Lajos, Csergő Tamás).

1768-ban született Váradon ősi nemesi családban. Nemesi oklevelüket 1608. augusztus 4-én kapta a család Báthory Gábor fejedelemtől. Birtokaik Kraszna vármegyében (Perecseny), Szőllősön és Zilah környékén voltak találhatók, amelyeket adományos címen birtokoltak, de azok a 18. század folyamán idegen kézbe kerültek, és amikor Nagy Péter (László apja) Váradra költözött, a vagyonból már semmi sem maradt. Szinnyei József a Magyar írók élete és munkái köteteiben Perecsényi Nagy László születésének időpontjául 1771-et jelöli meg, de a pontos adatot megtaláljuk, ha fellapozzuk az író egyik értekezését: Arad Vármegye Írói és Tudósai 1818. esztendeig 1460-tól (Tudományos Gyűjtemények, 1818. április 12.), ahol magáról azt írja, hogy: *„Ötven Esztendős korát Arad Vármegyei Esküdt lévén elérte”,* tehát matematikailag, ha 1881-ban volt 50 éves, akkor 1768-ban született.

kerülhettek nyilvánosság elé. Az írók önmaguknak tett vallomási húzódnak meg ezekben, de ha közérdekűek, akkor a tudománytörténet lapjaira kívánkoznak. Perecsényi Nagy László naplójából Márki Sándor közölt részleteket az Egyetemes Philológiai Közlönyben. Szeverényi Sándor írja egyik tanulmányában: „Elmondása szerint a napló Horváth Lipót világosi plébános szívességéből jutott hozzá (Márki 1889; 570). Mintegy negyven évvel később Csergő Tamás is szeretett volna a naplóhoz hozzájutni, ám ahogy írja: Úgy látszik, elkallódott és a jelenlegi világosi plébános semmit sem tud róla (Csergő 1927; 8)”. Pávai Gyula 2002. december 8-án Borosjenőn az emléktáblaavatási beszédében a naplóval kapcsolatban a következőket mondta: *„Másik fontos műve* [Perecsényinek] *kéziratos naplója, amely 1803-tól 1820-ig közel 2000 bejegyzést tartalmaz. A napló kalandos körülmények között került Borosjenőből Butyinba, s az ottani görög katolikus lelkész adományozta Márki Sándornak, aki, miután bő kivonatot közölt belőle az Egyetemes Filológiai Közlöny két számában (1889. 6-7. füzet), átadta a Kölcsey Egyesületnek. Onnan*

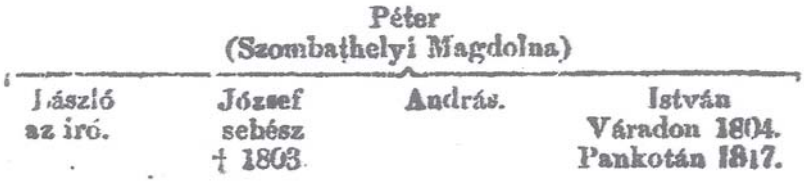

Apja, Nagy Péter, anyja Szombathelyi Magdolna (Szinnyei József Szombathelyi-nek írja, de az író Orodias című munkájának a 176. oldalán is Magdalena Szombathy olvasható). A családfa szerint (Nagy Iván: Magyarország családai, 8. kötet 71. oldal, 1861) még három fiatalabb testvére is volt. András nagyon fiatalon elhunyt, a költő az Orodias művének II. kötet XXII. elégiájában emlékezik meg róla. József 1770-ben született, sebészként praktizált, 1803. január 7.-én halt meg 33 éves korában. A legfiatalabb testvére, István 1772-ben született ugyancsak Váradon, a váradi káptalannál volt inspektor, majd Pankotán kamarai tiszt.

Perecsényi Nagy László tanulmányai szülővárosában, Váradon kezdte a római katolikus iskolában, majd 1780-ban a királyi katolikus főgimnáziumban folytatta, ahol kitűnő tanulóként négy év tananyagát három év alatt végezte el. Az 1784–85-ös tanévet Székesfehérváron végezte, itt kezdett el verseket is írni. 1786–87-ben a Pozsonyi Akadémián első éves bölcsészeti hallgató. Tanulmányait megszakítja és Nagyváradra utazik, ahol Vay László báró mellett kap állást, a báró szinte fiaként tiszteli és szereti íródeákját. Ifjú éveiben megfordult még Bécs, Pest, Pozsony, Győr városaiban is tudását bővíteni.

1795-ben bárói patrónusának köszönhetően jegyzői állást kap az Arad vármegyei Galsán. 1803-ban választják Arad megye esküdtjének. Családi életéről keveset tudunk, de valószínűleg 1794-ben házasodott meg, egyetlen Magdolna nevű leányát (Lénit) 1813-ban adta férjhez.

1803. május 7-én költözik Almásra, mint Arad vármegye esküdtje. Ebben az évben kezdi írni naplóját magyar és latin nyelven, és azt egészen 1820. elejéig vezette. A naplók vagy naplószerű feljegyzések nagy része a naplóvezetők életének alig ismert részletére világítanak rá, és sok esetben soha nem

került a Kultúrpalotába majd az Arad Megyei Könyvtárba, ahol 1962-ben Ficzai Dénes még dolgozott belőle, 1976-ban is látta még, aztán a Napló eltűnt. Akárcsak még nagyon sok magyar nyelvű kézirat vagy könyv.” A napló is bizonyítja, hogy ő volt Arad vármegye első tudósítója az akkor megjelenő újságnak, a pesti Kultsár István lapjának, a Hazai és Külföldi Tudósítások-nak, így azt is mondhatnánk, az első megyei tudósítónk, vagyis, az aradi újságírók őse.

Az 1803-as év, amellett, hogy Almásra költözik, nagy családi bánatot is hoz, ugyanis január 7-én Várad-Olasziban meghalt orvos öccse, József és nem sokkal később a szülei is követik. Almáson szerény, egyszerű hajlékában (amelynek ablakait is maga javította ki), csendben telnek napjai, de a szolgálati munkája mellett jelentős irodalmi tevékenységet is folytatott, nagyon sok levelet és alkalmi verset írt, de itt fejezi be fő művét, az Orodias-t, amely 355 lapon 45 elégiát, 24 epigrammát és 26 magyar költeményt (lantolagot), egy dalt és nyolc magyar

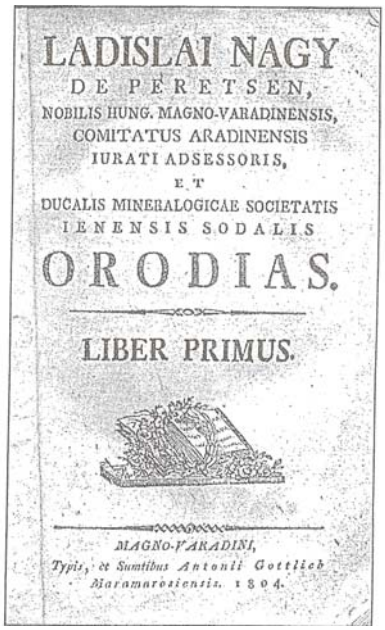
LADISLAI NAGY
DE PERETSEN,
NOBILIS HUNG. MAGNO-VARADINENSIS,
COMITATUS ARADINENSIS
IURATI ADSESSORIS,
ET
DUCALIS MINERALOGICAE SOCIETATIS
IENENSIS SODALIS
ORODIAS.
LIBER PRIMUS.
MAGNO-VARADINI,
Typis, et Sumtibus Antonii Gottlieb
Maramarosiensis. 1804.

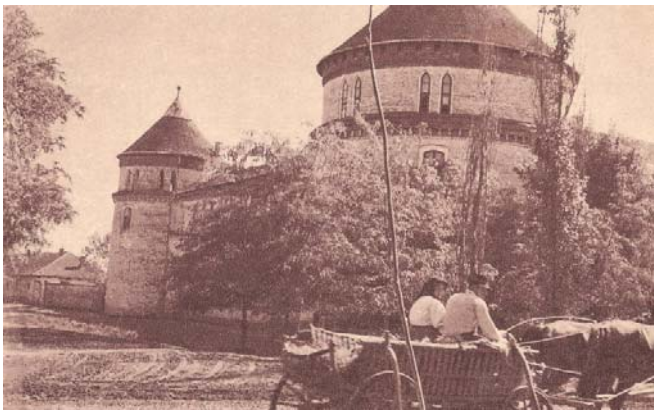

nyelvű elégiát, vagy ahogy ő nevezi, alagyat tartalmaz. A kötetre jellemző, hogy a szerző mindegyik versben megdicsér vagy felköszönt valakit Arad nevezetes vezetői közül. Fáradságáért, tudós munkájáért – mint keserűen panaszolja – semmi jutalomban nem részesült, sőt ezt a könyvét is ingyen osztogatta szét. Elismerésben csak Bohus Jánostól részesült, aki a szerző érdemeire való tekintettel elengedte a tizedet azon 45 akó fehérbor után, amelyet az író galsai szőlejében szüretelt. Perecsényi Nagy László abban keresett elégtételt, hogy munkáit elküldte a Jénai Tudós Társaságnak, Dobsa Ferenc bihari táblabíró és Tertina Mihály ajánlásával, a Társaság 1804. május 4-én tagjává választotta.

1807-ben nagy munkába fog, megkezdi az anyag gyűjtését Arad megye monográfiájához. Ebben az évben előléptették először jegyzőnek, majd 1818. október 1-től szolgabírónak és az alispán Borosjenőbe nevezi ki, ahova 63 szekér rakománnyal érkezik meg. Nagy János szolgabíró, aki a házigazdája is volt, még az év novemberében elhunyt. Írásaiban, leveleiben gyakran panaszkodik, hogy nincs elég pénze a könyvkiadás saját költségén történik, akadtak ugyan jótevői, akik munkáinak kiadásában némileg támogatták, de ezzel költségeinek fele sem térült meg. Márki szerint az író rendezett anyagi viszonyok között élt, „úri házat vitt". Naplója szerint felesége, mint szorgos háziasszony 1810 októberében 250 forinthoz jutott káposzta eladásából. 1813. szeptember 4-én adta férjhez egyetlen leányát, Magdolnát, Staurócky Sándor butyini jegyzőhöz. A házasságból egy unoka született, akit Lászlónak kereszteltek. Az író 1820-ban befejezi naplóját, így életének utolsó éveiről keveset tudunk. Nagyon termékeny költő-író volt, több mint 100 nyomtatvány maradt utána. Amikor 1818 végén Michek Antal megindította az első aradi nyomdát, első kiadványa Perecsényi Nagy írása volt, és a nyomda 1825-ig 25 kiadványt jelentetett meg az írótól.

1826-ban agyvérzésben szenved, féloldala megbénul, de szellemének éberségét élete fogytáig megtartotta és dolgozatait továbbra is küldte a Tudományos Gyűjteménynek. Később már csak tollba mondja a mondanivalóját, ágyban fekvő beteg lesz, és 1827. május 18-án elhunyt (Szinnyei szerint június elején). Az akkor hírlapok csak év végén, decemberben írtak megemlékezést róla. A Hazai s Külföldi Tudósítások lap, amelynek munkatársa volt s számos előfizetőt is szerzett, a következőket írta: *„Hazánknak tudósai, ámbár életökben a magok pályájokon nevezetesek, megesik gyakran, hogy holtok után hamar feledékenységbe jutnak".*

Perecsényi Nagy László munkásságára jellemző, hogy a német és latin nyelvek közt igyekezett utat törni a magyar nyelv számára is. Nagyon lelkesen, akár anyagi áldozatokkal is segítette a műveltség és a tudomány népszerűsítését, a nemzeti öntudat megerősítését is, főleg magyar nyelven. Nagyon sokoldalú, színes egyéniség volt, sokféle témával foglalkozott, köztük: történelemmel, a magyarok eredetével, a magyar nyelv kialakulásával, földrajzzal, érem- és címertannal, meteorológiával, hidroterápiával, régészettel, topográfiával, mechanikával stb. tehát nyugodtan nevezhetjük polihisztornak is. Tudományosan foglalkozott a szőlőtermesztéssel, és amikor egy mokrai szüreten találkozott Tessedik Sámuellel, a híres gazdasági íróval, bemutatta neki az Arad megyei szőlőfajokról írt dolgozatát, amelyben 57 féle szőlőnek a magyar és latin elnevezését jelöli. Értekezést közölt a beszélt és irodalmi nyelv közötti különbségről. A korabeli tudósok elismerését érdemelte ki Homérosz és Tibullus fordításaival. Perecsényi a magyarok eredetével, a magyar nyelv kialakulásával is foglalkozott, többek között *„Mester szavak a mellyek a magyar etsetezés vagy estely a stylistikában előfordulnak"* (Arad, 1822). Mint nyelvújító, több új szót is alkotott, pl.: elnapolás, okmány, érdemjel, körlevél, küldöttség, szórend, viszály, ecsetelés, estély. Voltak erőszakos magyarosításai is, pl.: amazon = ám asszony, Észtorszag = Esthonyos, Bacchus = bakhús, Osiris = Ó sírj; az asztrológust vagy csillagászt égésznek fordítja. 1808. július 6-án jelent meg Grammatikai elevek című munkája, amelyet több tudósnak, köztük Kazinczy Ferencnek is elküldött. Perecsényi szóalkotásai nem nyerték meg minden irodalmár tetszését, Kazinczy Ferenc is nehezen tudta elfogadni nyelvújítási munkáit. Ez tűnik ki egy 1815. augusztus 15-én írt leveléből is: *„A Mezengye szép végzetű szó, de Perecsényié. Én különben soha nem nézem, kié, ám a Vanza korányа is tetszik. De ha Perecsényitől kell vennem valamit, megszáll a rettegés. Ne feledd megírni, mi az a Perecsényi Mezengye; úgy emlékszem, hogy az ekloga."* Megjegyzem, hogy a Mezengy első önálló kötete, pásztori versek, 1801-ben nyomtatták Pesten a Landerer nyomdában. A szerző a kötetet mácsai Csernovics Jánosnak ajánlja és az első szózatban a világosi Bohus-kastélyt dicséri. 1816. április 27-én Pesten megjelent nyomtatásban a tizennegyedik könyve, a Gallias, amely hősköltemény az 1812–14 évi francia háborúról. Ebben a művében énekli meg Simonyi huszárezredes hősiességeit, akivel személyesen is alkalma volt találkozni. 1816. szeptember 8-án Szűz Mária dicsőségére történelmi életrajzokat kezdett írni, 51 nevezetes magyar nőről: Heroineis, azaz a nemzetes fejérnépnek szép neméből magokat tetteikkel különböztető asszony-embereknek élettárja címen.

Számos cikke jelent meg különböző folyóiratokban és újságokban, így a Magyar Kurírban latin és magyar alkalmi költeményeket írt, a Kultsár által szerkesztett Hazai s Külföldi Tudósítások-nak kezdettől, 1806-tól állandó munkatársa volt. A Tudományos Gyűjteményben több tanulmánya is megjelent, köztük Arad vármegyében lévő ó és új váraknak statistikai ismerete (1817); Arad vármegye régiségeihez számlálható halmokról (1819); Javallat a cselédek és alattvalóknak neveléséről és oktatásáról (1820); Arad városának jelen való állapottyáról készült foglalatos esmertetés (1821), Újabb felfedezett hydrofóbia, víziszony gyógyítása (1823); Időjárás prognosztikonja (1824); Időjárás jövendölése az 1824-dik esztendőre. A Felső-Magyarországi Minervában, 1825-ben érdekes írásai jelentek meg: Arad vármegyei ritkaságok; Két nevezetes hazafioknak Nagy Laki Jaksich Gergelynek és Szabó Názáreusnak napkeleti Tatár országban volt utazásokról; valamint Erdélyi ritkaság vagy is Várhely mellett Farkadin b. Nopcsa jószágában talált mosaik padimentom leírása.

Perecsényi Nagy László nagyon sokat olvasott szakkönyveket, felkészültsége, műveltsége kiemelkedően magas volt kortársaihoz képest. Több mint 500 kötetes könyvtárral rendelkezett, annak ellenére, hogy vidéki hivatalnok volt. Foglalkoztatja az őstörténet, a magyar nemzet kialakulása, a honfoglalás. Ezekkel a fogalmakkal találkozunk az 1800-ban Landerer által kinyomtatott művében: Léta magyar Vitéz Zamira Pannoniai kis-asszonynak a földön és tengereken történt viszontagságai is. Nagy hatással volt rá a finnugor rokonsági elmélet, ebből a témakörből jelent meg legismertebb munkája 1802-ben: Szakadár Esthonnyai magyar fejedelem bujdosása is. Irodalomtörténészek véleménye szerint a hat részes eposznak irodalmi értéke csekély, de amiért mégis érdemes tanulmányozni, az a Sajnovicsból és Dugonicsból táplálkozó finnugor nyelvrokonság eszméjének népszerűsítése. Őstörténeti tárgyú szépirodalmi munkái között még megemlíthetjük az Orithia magyar amazon története-t, amely 1804-ben

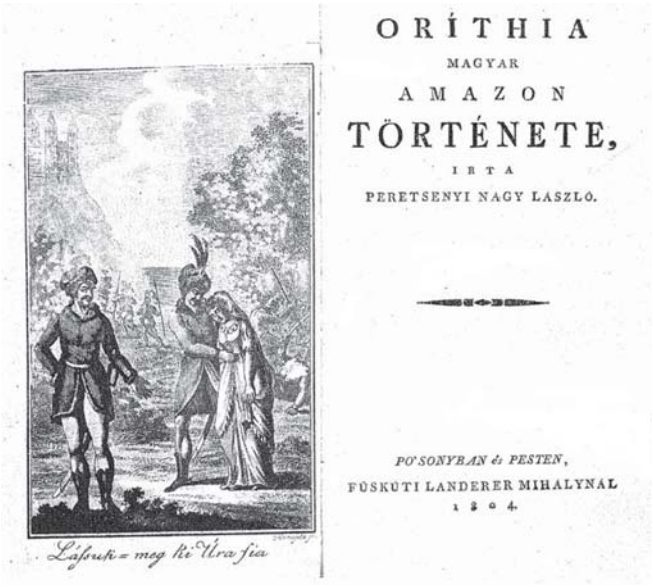
ORÍTHIA
MAGYAR
AMAZON
TÖRTÉNETE,
IRTA
PERETSENYI NAGY LÁSZLÓ.

PO'SONYBAN és PESTEN,
FÜSKÚTI LANDERER MIHALYNÁL
1804.

Láfrutk = meg ki Úra fia

jelent meg és az író célja, hogy a fiatalságot jó erkölcsre mértékletes józan életre nevelje, s a korosabb s bölcsebb olvasót „holmi leleményekkel gyönyörködtetni". A másik fontos célja *„A Honny nyelvet [...] tiszta ki-fejezéssel s néhutt régi el-avult és mostani feljött, kívántató szavakkal öregbíteni"*. Életének utolsó évében, 1827-ben jelent meg a „Magyar Amazonoknak története" című műve, amely szintén a magyarok őstörténetét érinti, s ezt a munkáját a hölgyeknek ajánlja.

Perecsényi Nagy László rengeteget tanult és dolgozott, tudását igyekezett megosztani másokkal is. Esténként a családja szórakozása az volt, hogy felolvastak Dugonics, Gvadányi, és maga Perecsényi írásaiból. Felesége, akiről – mint családjáról általában – keveset ír a költő, nagyon szerény és művelt hölgy volt, aki jobban ismerve a német nyelvet, mint a férje, segített neki a fordításoknál. Nagyon kiterjedt levelezést folytatott, és számos alkalmi verset írt, főleg latinul. Támogatottsága, elismertsége nem volt arányban munkásságával, de „szűkebb hazájában, Arad és a szomszédos vármegyékben tisztelték" (Szeverényi). A helytörténeti kutatásai során elsőnek megírta Arad vármegye monográfiáját, valamint „a régi Orod vagy is a mostani Aradnak dolgai" című munkáját, amelyet Váradon nyomtattak 1814-ben, Arad városa 400 forintot fizetett a szerzőnek, ami jelentős tiszteletdíj volt abban az időben. Nagy kitüntetésnek vette (a Jénai Minerológiai Társaság tagsága mellett), hogy gr. Széchényi Ferenc, a Nemzeti Könyvtár alapítója leküldte számára Galsára a könyvtár katalógusának másolatát, valamint az Institutum Nationale három épülettervét. Nagy siker és elismerés volt Perecsényi számára, hogy 1819-ben az aradi színházban bemutatták Az öthalmi tor című darabját, amelyben a szerző Vak Béla feleségének bosszúját írja le azokon, akik a királyt még gyermekkorában megvakították.

Perecsényi Nagy László életével és munkásságával az utóbbi időben meglehetősen keveset foglalkoztak, de kiemelhetjük Szeverényi Sándor tanulmányát, amelyet 2002-ben publikált az íróról. Tartalmas és szép emlékbeszédet tartott az íróról Pávai Gyula, a Kölcsey Egyesület néhai elnöke 2002. december 8-án, amikor emléktáblát avattunk a költőnek a református templomban.

Sírját megpróbáltuk felkutatni a borosjenői régi temetőben, de sikertelenül, ugyanis a régi temetőt 1894-ben megszüntették, és ha a hozzátartozók a földi maradványokat nem vitték át az új helyre, a régit teljesen elhanyagolták. Már 1934-ben Sorbán Kornél esperes A borosjenői római kath. plébánia története című könyvében az 53. oldalon írja: *„Ezen temetőben nyugszanak a maga idején igen termékeny írónak és verskölönek, Perecsényi Nagy László szolgabírónak hamvai is. 1827. évi május hó 18.-án halt itt meg 60 éves korában. Sírját hiába keresnőnk, ma már nem található".*

Az aradi Kölcsey Egyesület és a borosjenői EMKE fiókszervezete 2002-ben avatta fel emléktábláját, amelyet jelentős évfordulókon és ünnepeken megkoszorúzunk. Az élénk és állandó érdeklődés nemzeti múltunk iránt, a közlési vágy, hogy ismereteit megossza másokkal is, segítette elő az olyan embertípus kialakulását, amilyen Perecsényi is volt. A növekvő nagy igény egyrészt önmaga, másrészt a szélesebb tömegek művelésére, késztette Perecsényit a meglepően nagy mennyiségű mű megírására. Kiadott és kéziratban maradt munkáit tekintve csodálattal kell adóznunk munkabírását és munkatempóját illetőleg egyaránt.

Forrásanyag:

Ambrus Lajos: *Ménesi kadarka.* Arad-Hegyalja, 2009. október 5.
Csergő Tamás: *Perecsényi Nagy László élettörténete és irodalmi munkássága.* Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, 1927.
Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái.* 4. kötet. Budapest, 1942.
Kanozsay Margit: *Perecsényi Nagy László régészeti dolgozataiból.* Régészeti Dolgozatok az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Régészeti Intézetéből. Budapest, 1962.
Kazinczy Ferenc: *Levelezései* I–XXI, Budapest, 1890–1911.
Márki Sándor: *Perecsényi Nagy László naplója*. Magyar Philiógiai Közlöny XXIII., 1899. 570–594.
Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* 8. kötet. Pest, 1861.
Pávai Gyula: *Emlékbeszéd Borosjenőn 2002. december 8-án az emléktábla avatása alkalmából.*
Perecsényi Nagy László: *Mesterszavak, a mellyek a magyar etsetezés, vagy estely a stylisztikában elő fordulnak.* Arad, 1822.
Perecsényi Nagy László: *Orodias,* Nagyvárad, 1804.
Perecsényi Nagy László: *Vetekedés a közös szitthahonos és ehhez tartozó feleket köztt az ő minden tuladjonságok iránt,* Nagyvárad, 1820.
Szeverényi Sándor: *Perecsényi Nagy László.* Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely, 2002.
Szilágyi Aladár: *Históriás szőlődombok között.* Erdélyi Riport, 2016. április 27.
Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* Budapest, 1891–1914.
Tóth Sándor Attila: *A deákos nemesi életforma és a neolatin verskultusz;* Perecsényi Nagy László Orodias című kötetének kortársaihoz szóló versei. Ötvös József Főiskola Kiadó, Baja, 2007.

HALÁSZ PÉTER

SZÁZ ESZTENDEJE SZÜLETETT BIHARDIÓSZEGEN MIKECS LÁSZLÓ, A CSÁNGÓK KUTATÓJA

*Mikecs László*t úgy tartja számon az utókor, hogy történész, irodalmár, művészettörténész, néprajzkutató és nyelvész is volt, Kósa László találó meghatározása szerint pedig *„a legnemesebb értelemben vett magyarságtudományt művelte”*.[1] A tudományos élet elsősorban a *Kárpátokon túli magyarság,* különösképpen a *csángók* egyik legavatottabb kutatójaként tartja számon. Bihar vármegye székelyhídi járásában, a kora-Árpádkor óta magyarok által lakott érmelléki tájon, Bihardiószegen született, s 1917. szeptember 27-én innen indult arra a fényesen kezdődő, ám tragikus végű életpályára, amely a magyarságtudomány legjelentősebb személyiségei közé vezette őt. Ősei évszázadok óta éltek ezen a tájon, s a parasztcsaládok sorából édesapja lépett elsőként tanítói pályára. A gyermek Mikecset anyai nagyszülei Diószegen nevelték, itt érte a trianoni tragédia, csak hat esztendős korában követte az akkor már Csonka-Magyarországon élő szüleit. Az elemi iskolát Cegléden, a középiskolát is itt, valamint Aszódon végezte, ott is érettségizett.[2] Aztán a nemcsak kitűnően

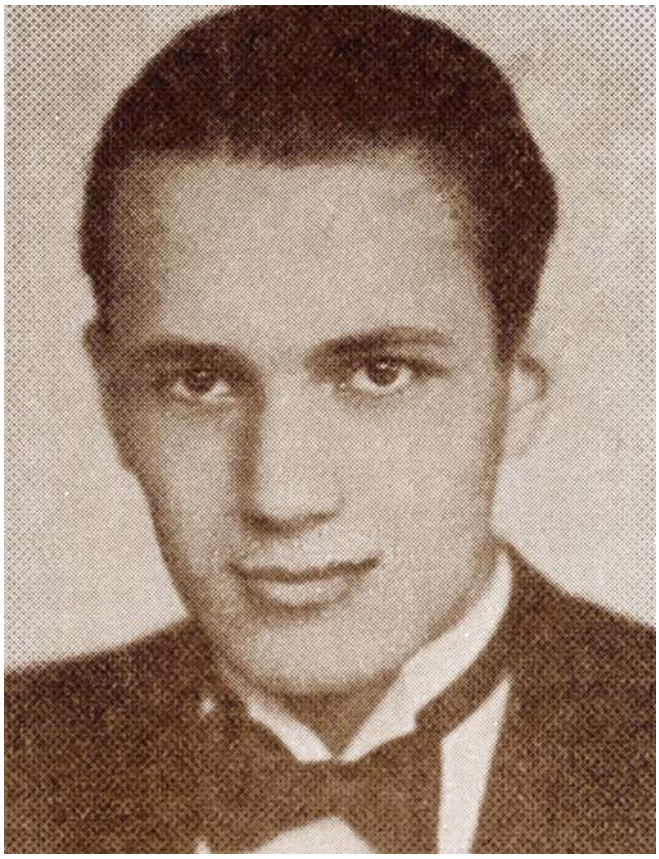

Mikecs László érettségi képe

Nemcsak jól tanuló, hanem jó atléta, tehetséges hegedűs, és szépirodalmi szárnyait is bontogató diák beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-német szakára, fél év múlva pedig az Eötvös-kollégiumba is fölvették. Ez az intézmény tovább csiszolta a „kedves megjelenésű, szeretetre méltó, megnyerő és fegyelmezett természetű ifjú” személyiségét.[3] A kollégium szellemének és saját érdeklődésének megfelelően, tevékenyen tájékozódott a különböző szellemi irányzatokban, de leginkább a tanárai – elsősorban a történész *Mályusz Elemér* és a nyelvész *Pais Dezső* – gyakoroltak nagy hatást tudományos arculatának kialakulására. Az Eötvös-kollégiumban az önképzéshez hozzátartoztak a külföldi tanulmányutak is, ezért Mikecs 1939-ben saját költségén ismét a Kárpátokon túli Ó-Romániával ismerkedett. Egy hónapot töltött *Nicolae Iorga* Vălenii de Munte-n szervezett szabadegyetemén, eljutott a moldvai csángó településekre is, mert már akkor elhatározta, hogy könyvet ír róluk. Ezeket a tapasztalatait a *Románok* című, két kiadást is megért könyvecskéjében tette közzé 1940-ben. Jó stílusú, logikus gondolatmenetű könyv ez, fölismerései pontosak, bár optimizmusát az eltelt idő jórészt megcáfolta, pesszimizmusát pedig igazolta, maradtak benne bőséggel olyan gondolatok, amik ma is megállják a helyüket.

Mikecs Lászlót 1942-ben kinevezték a kolozsvári gyakorlógimnázium „próbaszolgálatos” tanárának, s rövid élete végéig ez az intézmény volt a munkahelye. Tanári munkája mellett írta tudományos műveit: két nagyobb tanulmányt a Kárpátokon túli magyarságról,[4] továbbá néhány kisebb cikket és recenziót. Mindkét tanulmány a Termés című Kolozsváron kiadott társadalomtudományi folyóiratban[5] jelent meg a tavaszi és a nyári számban, s a magyar[6] és a két szomszédnép[7] – a szlovák és a román – „önszemléletét” vizsgálja. Hálás témakör volt ez akkoriban, hiszen mi magyarok már többé-kevésbé túl voltunk a nemzetté válás folyamatának ezen a legtöbbször elkerülhetetlen buktatóin, ami óhatatlanul bekövetkezik minden idegen hatás alól kikerült közösségnél, de – amint tudjuk – többször is visszatérhet, mint a váltóláz. Helyesen ismerte fel a – hogy finomak legyünk – „mítoszteremtő történelemírás” közös ismérveit. *„A tünet* – írja – *igen ismerős, analógiájáért nem kell messzire mennünk. Szomszédaink, a románok, a szlovákok ugyanúgy állandósították heves romantikus nacionalista érzelmeiket, szemléletüket s ugyanígy ismételgették dicső voltukat.* A *turanizmus, avagy az állandó dicsőség így testvérjelensége a román dákóromanizmusnak és a szlovák Szvatopluk-Cirillo-Methodizmusnak.”*[8] Csakhogy a dolog gyakorlatát tekintve jelentős különbség van a kétféle jelenség között. Erre is rámutat Mikecs, amikor kifejti, hogy „az *ős- és rokonságkutató lázban bár kiterjedt rokonságot kerítettünk magunk köré, gyakorlatban magunkra maradtunk. Erőnket mitsem gyarapította, hogy a finnekkel vagy zürjénekkel, vagy különböző türk népekkel éreztük magunkat együvé tartozónak. Nemzetiségeinknek, szomszédnépeinknek öntudatát ellenben egyszerre kimondhatatlanul gyarapította az a felismerés, hogy százmilliós európai nemzeti közösségekhez, a szláv vagy latin népközösségekhez tartoznak.* A románság és a szlovákság kétes értékű őshazakeresései során praktikusabban gondolkodott, mint a magyarság, ők a „közös eredet”-ből szívott erőt más népek leigázására, idegen országok területeinek elfoglalására használták fel, mi pedig legföljebb a ránk zúduló sorscsapások elviseléséhez várhattunk lelki támogatást ezektől az ideáktól.

Világos felismerései mellett Mikecs többször is elveszti a realitás biztonsági övét, s összekeveri jóra törekvő álmait a nemzet valóságos lehetőségeivel, amin – a háború kellős közepén, Erdélyben élve – nem is csodálkozhatunk. Olykor ki nem érlelt ötletek hálójába keveredik, ahonnan eljut az elméletben jól mutató politikai elképzelések világába, amit – nyilván nem a saját kútfejéből merítve – történelmi bajaink megoldásának hisz. Érzi a helyzet megoldatlanságát, sőt talán megoldhatatlanságát, de mert nem akarja megadóan feltartani a kezét, a *remény*hez fordul. Tapasztalatai alapján érzi a megbékélt együttélés lehetetlenségét, de annak a reményének ad hangot, hogy *„a bennünk lévő szociális erőtöbblet biztosan győzedelmeskedik szomszédaink nacionalista*

erőtöbbletén." S még naivul hozzáteszi: „*Ez a magyar szociálizmus példa lesz minden itt élő népnek.*" Ezt a fajta „szocializmust" azonban – hogy is mondjam? –, sajnos volt módunk megtapasztalni és megszenvedni!

Eddig bemutatott írásai Mikecs nemzetpolitikai szemléletét tükrözik. Nevét azonban elsősorban mégis az a műve őrizte meg a halhatatlanságnak, amit még az Eötvös-kollégiumban kezdett el, ami végül is – a kiadó javaslatára – a *Csángók* címet kapta, bár foglalkozik valamennyi, Kárpátokon túli magyar közösséggel. Ám azok a magyar népcsoportok, amelyeket Havaselvére, az egykori Kunországba, Olténiába és Munténiába vetett különböző időkben a történelem. Az ő hírük, emlékük Mikecs idejében már inkább csak a helynevekben, a gyérszámú krónikákban, oklevelekben élt, de hát a történész azért történész, hogy ezekből rekonstruálja azt az állapotot, amikor – nevezetesen a X. században – a Duna jelentette a magyar–bolgár határt. Mikecs bemutatja a folyamatot, ahogy a honfoglaló magyarság a Kárpát-medence benépesítése után túlcsordult a Kárpátok gerincén, s megtöltötte népességgel a korábban lakatlan gyepüket: Szörény földjét, valamint a Havasalföld északkeleti csücskén lévő későbbi Săcueni megyét – a források Săcueni Micnek, Kis-Székelyföldnek is nevezik –, amit aztán 1845-ben felosztottak, s helynevei Buzău és Prahova megyében is tanúskodnak valamikori magyar lakosságáról. Mégpedig oly módon, hogy „*néhányuk teljes bizonyossággal a legrégibb magyar katonai szervezetre, a gyepűrendszerre utal, mint a Les, Kapus, Szemes, Vámos, amik (...) a magyar gyepűövezet legkarakterisztikusabb nevei.*"[9] Újrafogalmazta a Kárpát-gerincnek, mint az „ezeréves határ"-nak a történelmi szerepét. Megállapította, hogy „*már a régi magyarság ismeretében sem lett volna szabad megállnia a magyar gyepűk kutatójának a Kárpátoknál.*" Mert a hegygerinceknek, miként a váraknak is, csak a XIII. századi tatárjárástól lett szerepük az ellenség feltartóztatásában, korábban a síkságokon, a völgyekben védekeztek.

A legnagyobb figyelemmel mégis a legtöbb adatot megőrző moldvai magyarság felé fordult Mikecs monumentális történelmi tanulmányában. Vérbeli tudósként mindenekelőtt tisztázza tárgyának lényegét: *kik a csángók*? Meg is felel rá: „*csángók azok a falvakban lakó magyarok, akik az összefüggő székely népsziget szomszédságában, vagy közelében, népünk legkeletibb szélein, határainkon belül és kívül, idegenek, szászok, de főleg románok között élnek.*"[10] A mindenfajta csángó témában alapműként számon tartott könyv bemutatja a Kárpátokon túl élő, csángóknak nevezett magyarokat. Ismerteti a származásukra vonatkozó fontosabb elméleteket, számba veszi odakerülésük okait, mint az Árpád-házi királyok által védelmi célokból végrehajtott telepítéseket, a vallásüldözéseket, a gazdasági és politikai okokból történő menekülést. Bemutatja a kivándorlás külső okait: a csábítóan jó moldvai földeket, az oláh vajdák és bojárok csalogatását; valamint a belsőket: az erdélyi éhínségeket, a dögvészt, a nyomort, az osztrák hatalom ellenséges föllépését. Felvázolja a Kárpátokon túli magyarság sorsának alakulását a középkorban és az újkorban, közli a létszámukra vonatkozó statisztikai adatokat, és kitér a XIX. századi és a századfordulói úgynevezett „székely kivándorlás"-ra, aminek következményeként a székely a regáti, de főleg a bukaresti románság „szolganépe" lett. A könyv utolsó fejezete pedig főként arról szól, hogy a Kárpát-medencei Magyarország hogyan gondolkodott a Kárpátokon túl élő magyarokról és mit tett értük? Pontosabban: mit nem tett – teszem hozzá. Megdöbbentő, hogy ez a zseniális, 25 esztendős fiatalember mindössze háromesztendőnyi tájékozódás után ilyen tökéletesen megismerte, megértette és megfogalmazta nemcsak a csángók múltját és jelenét, nemcsak a csángókérdés lényegét, de a csángók sorsának nemzetpolitikai tanulságait is. Mégpedig úgy, hogy a könyv megjelenése óta eltelt több mint 70 esztendő gyűjtése, kutatása és történése érdemben szinte semmit sem változtatott a csángók történelméből levonható megállapításainak érvényességén.

Ez a hihetetlen lényegre-töréssel és lényeglátással megáldott ifjú, mindent megérzett és mindent megértett, amit a csángók sorsa a XX. – s tegyük hozzá immár, hogy a XXI. – századi magyarságnak üzent. Mert üzennek ezek a ma is sokak által lenézett, vagy elfeledett csángók nekünk, mai magyaroknak! Azt üzenik, hogy ők a „*középkori nagyságunk ma is élő, valóságos bizonyítékai, amikor még Európa fiatal népe, a magyar terjedt, duzzadt, ömlött előre, kelet felé, a kínálkozó utakon...*" Azt üzenik, hogy a moldvai magyar „*néptöredékek kultúrája és nyelve olyan archaizmusokat őrzött meg, amelyek régiességük okán fokozottan értékesek a nemzeti műveltség szempontjából.*" És még azt is üzenik, hogy miként „*Erdély magyarsága nem érthető meg az ott lakó más népek ismerete nélkül*", ugyanúgy az erdélyi magyarság sorsának jövőbeli alakulása sem képzelhető el a moldvai csángómagyarok múltjának és sorsának megismerése nélkül.

Ekkor azonban már nem sok volt hátra ifjú életéből. Pedig mennyi terve lett volna még, mennyi feladatot tűzött maga elé. Ám a végzet másként akarta: 1944 szeptemberében többek között gróf Bánffy Miklós személyes közbenjárására, Kolozsvár akkori parancsnoka, Dálnoki Veress Lajos, hogy megkímélje a várost az ostromtól, harc nélkül kivonta csapatait. Ezzel a Kincses Város megmenekült, de a civil lakosság nem.[11] Októberben több más magyarral együtt Mikecs sem engedelmeskedett a katonaság kiürítési parancsának, továbbra is Kolozsváron maradt, s néhány baloldali értelmiségivel a demokratikus átalakulásra készültek, hogy – mint Szabó T. Attila fogalmazta 1945-ben megjelent nekrológjában – „*egy leomló, avult világ romjain gondolatban építgette az új, emberibb szocializmusba torkolló jövőt.*"[12] A város szovjetek általi elfoglalása után, október 15-én a Vörös Hadsereg katonái „*házról házra, utcáról utcára járva több ezer civilt összeszedtek, s Mikecs Lászlóval együtt hadifogságba vitték őket.*" „Az újabb kutatások megerősítették, hogy „*az elhurcolások tömeges voltához főként a bukaresti román katonai főparancsnokság azon jelentése járult hozzá, amely arra figyelmeztette a 2. Ukrán Front vezérkarát, hogy a Magyar Királyi Honvédség visszavonulásakor, helyben mozgósítva, nagyszámú magyar katonakorú férfit hagyott hátra Észak-Erdélyben diverziós és partizántevékenység kifejtésére.*"[13] Az etnikai tisztogatás hatékonysága érdekében a „*legveszélyesebb fasiszta elemek*" névsorát a románok át is adták az oroszoknak. Így lett „a baloldali gondolkodású", a „demokratikus átalakulásra készülő" Mikecs Lászlóból – mint sok más társából is – „legveszélyesebb magyar fasiszta". A bevonuló szovjet csapatok 1944. szeptember – októberében legalább húszezer civil férfit fogtak el és hurcoltak el kényszermunkára a Szovjetunióba, részben a Vörös Hadsereg Torda környéki csatában elszenvedett veszteségeinek megtorlásként, továbbá az Észak-Erdélyben foglyul ejtett honvédek kis száma miatt, mivel a hiányzó hadifogolylétszámot katonaként feltüntetett civilekkel pótolták. Csak Kolozsváron ötezer magyart ejtettek foglyul.[14] Mikecs László az Azovi-tenger melletti Taganrogba került, ahol 1944. december 4-én[15], vérhasban és tüdőgyulladásban elpusztult.[16] Belső-Magyarországon élő családja sokáig nem tudta, mi van vele, csak 1945 őszén, majdnem egy évvel elhurcolása után kapnak hírt haláláról. A vele együtt fogságba esett unokatestvére, hozta haza a halott zsebéből kimentett igazolványát, felesége és kislánya fényképével. Sógora, Jékely Zoltán ezt írta róla naplójában: „*Ennyi maradt ebből a rendkívüli, nagyrahivatott emberből!* (...) *Utolsó szavai ezek voltak: Rosszak az emberek! – s ezt ő kellett mondja, aki annyira hitt az emberségben, a jövőben, az életben.*" [17]

Nem véletlenül hangoztattam korábban Mikecs diószegiségét! Fő műve, a *Csángók* Előszavát így zárja: *Diószegi szőlőhegy, 1941 nyárelő.* Fontosnak tartotta tehát, hogy szülőfaluját, ahol könyve kéziratát befejezte, ebben a formába is megörökítse. A faluhoz elsősorban a patriarchai jogokat gyakorló nagyapja emlékén keresztül kötődött, akivel sokat beszélgetett, és akit nagyon szeretett. Örökölt földjén népfőiskolát, nyomdát, kiadót tervezett, de ebből szinte semmi sem valósult meg.[18] Mégis, szülőfaluja büszkén gondolhat neves szülöttére, akinek születése századik évfordulójára talán valami emlékjel is kerül majd. Mert szegény Mikecs Lászlónak élete során és szörnyűséges halála után, bizony

alig volt része elismerésben, méltatásban. Csak a poéta rokonság siratta, búcsúztatta lírai versekben, de mintha ők is csak a halála után döbbentek volna rá, milyen értékes, nem mindennapi ember volt Mikecs László?

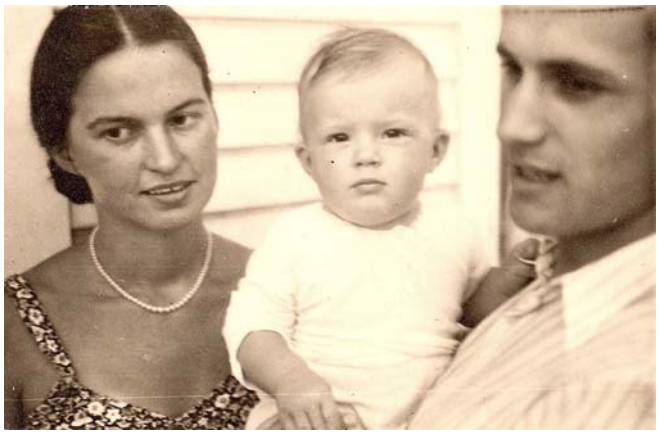

Feleségével és kislányával, 1943. augusztus 3.

Sógora, Jékely Zoltán megrázóan érzékelteti ezt a kései felismerést *Hagyaték* című versében, leírva a folyamatot, ahogy *háború vérözönével* eltűnt rokont először *bizonyosan* visszavárják, de aztán, ahogy *szürkén múlik a hétre hét, rendre elfogy szemükből a könny...*

Bezzeg most már tiszteltük hagyatékát!
Noli tangere![19]... Féltőn és hiún
zártuk el dolgait, könyvét, a tékát,
mely lőn tilalmas, titkos múzeum.

Befogtuk fekhelyét, aztán a székét,
már évek múltak el, míg jött a hír:
keresztútjának rég elérte végét,
poklába zárta már a messzi sír...

Élőhalottnak hittük eddig. Most, hogy
holt híre jött, megelevenedett!

- - - - - - - - - - - - - - - - - - -

Mikecs László nem hagyott olyan mély nyomot a múltját és kulturális értékeit ma is elsősorban szájról-szájra terjedő hagyományában őrző moldvai csángómagyarok között, mint a velük sokkal mélyebben, nagyobb felületen érintkező Domokos Pál Péter, vagy a lassan hozzá hasonló tisztes kort megélő Kallós Zoltán. De amit fél évtizednyi – alkotással telt –életében létrehozott az megkerülhetetlenné teszi őt a kelet-európai nemzetek kapcsolataival, és a moldvai magyarok történetével, művelődéstörténetével foglalkozó kutatók számára. Ahogy apósa, Áprily Lajos búcsúzott tőle, Taganrogra emlékezve:

Mondják, hatalmas császár[20] halt meg ott.
Te tán csak puszta szám voltál, halott.
S mégis, te vagy Taganrog holtja, rab,
te minden császároknál rangosabb.

Jegyzetek:

1 Kósa László: *Mikecs László emlékezete.* Ethnographia 1969. LXXX. 239–240.
2 Nagy Varga Vera: *Cegléden is járt iskolába Mikecs László.* A Ceglédi Turini Százas Küldöttség Múzeumbarátok Köre értesítője. Cegléd 1988.
3 Kósa László: *Mikecs László élete és munkássága.* In.: Mikecs László: Csángók. Optimum Kiadó. 1989. IV.
4 Mikecs László: *A Kárpátokon túli magyarság.* Deér László–Gáldi László (szerk.): Magyarok és románok. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve I. Budapest, 1943. 441–507.; valamint Mikecs László: *A moldvai katolikusok 1646-47. évi összeírása.* Erdélyi Tudományos Füzetek 171. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 1944.
5 *Termés* (1942–1944). A Kolozsváron negyedévente megjelenő nemzedéki folyóirat a reformértelmiség és a népi írók gondolatait közvetítette.
6 Mikecs László: *A magyar önszemlélet változása.* Termés 1943. Nyár 69–80.
7 Mikecs László: *Romantikus önszemlélet a szomszédságunkban.* Termés 1943. Tavasz 76–102.
8 Mikecs László: *A magyar önszemlélet változása.* Termés 1943. Nyár 74.
9 Mikecs László: *Csángók.* Optimum Kiadó 1989. 86.
10 Mikecs László: i. m. 1989. 11.
11 Vallasek Júlia: *Mikecs László (1917-1944)* Holmi 2003. 7. 894.
12 Szabó T. Attila: *Mikecs László.* Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek III. Kriterion. 1972. 515.
13 Kósa i. m. 1989. XVII.
14 Murádin János Kristóf: *Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban (1944-1953)* Élet és tudomány 2016. május 27.
15 Más forrás szerint december 2-án halt meg. Szabó T. Attila: i.m. 1972. 516.
16 Kósa László: i. m. 1989. XVII.
17 Péterfy Sarolta: Sétatér/Zsoli Kolozsvériensis – *Jékely Zoltán kolozsvári évei naplója és levelezése alapján.* Holmi 2003. 7. 896.
18 Kósa László i. m. 1989. II.
19 Noli me tangere: ne érints engem (lat.) A feltámadt Krisztus figyelmeztetése a lábát átkarolni akaró Mária Magdolnához (Jn. 20,14-18).
20 I. Miklós cár 1825-ben halt meg Taganrogban. Talán rá utalt a költő?

DÁNIELISZ ENDRE

ARANY JÁNOS SZALONTAI ÉVTIZEDEI

„Szülőhelyem Szalonta,
Nem szült engem szalonba,
Ezért vágyom naponta
Kunyhóba és vadonba."

Honfiúi érzéseit 1862-ben e tréfás jellegű anekdotával szedte rímbe. Hasonló érzelmi töltetű lelkéből keletkezett felkiáltást nagykőrösi tanárként vetette papírra:

„Szalonta, vedd ez énekem,
Te a meleg szív vagy nekem."

Kedvezőbb körülmények között talán egy bensőséges, meleg vallomás bontakozott volna ki e két felszisszenés folytatásaként. Hasonlóan torzóként maradt reánk az *Óhajtanék én..., Szülőhelyem, Az öreg házról, Vágytam Juliskám* című, kezdetű töredéke.

Ezt a gyakorta felcsillanó, szülőföldhöz ragaszkodást méginkább értékelnünk kell ha a *Toldi szerelme* egyik versszakában megörökített származási vallomására figyelünk fel:

„Zárt sisakon s pajzson kézbe' kivont kardú
Nagyfalusi Arany, sza1ontai hajdú."

E sorokat az, emlékmúzeummá rangosodott Csonkatorony bejárata fölött olvashatjuk. A töprengő természetű látogatóban ama kérdés vetődik fel, hogy miként lehetséges egyazon személynek két településről származnia.

A válaszért a történelem egy bő évszázadával kell visszagyalogolnunk. Amikor, 1606-ban, Bocskai István fejedelem 300 hajdúja lakhelyének bérli, majd rövidesen megvásárolja Szalontát, közöttük egyetlen Arany nevűt sem találunk. Sőt, a törökök elűzését követő hetekben sem, amikor pedig a környék életben maradt családjai a fegyveres hajdúk védelmében bízva, a Kölesér menti, jelentéktelen Szalontára telepedtek.

Ám a történelemben járatosak az akkori Kraszna vármegyében jócskán találkoznak velük. I. Rákóczi György, Erdély fejedelme, a 18. század kezdetén ellentétbe került az osztrákokkal. Szavára e táj fegyverfogó férfiai sorába Arany nevezetűek is jelentkeztek katonai szolgálatra. Közülük vitézségével, harctéri sikereivel Arany János és Péter emelkedett ki. Kettejüknek a fejedelem 1634. május 10-én nemeslevelet adományozott, amely minden pénz- és szolgálati kötelezettségtől mentesítette őket. Két emberöltőnyi idő múltán öt Arany utód elhatározta, hogy a sovány földű Szilágynagyfaluból a bővebben termő szalontait művelik meg. Az is bennük élt, hogy csatlakoznak az itteniek mozgalmához, hajdúkiváltságaikat visszaszerzendő.

A fentiek ismeretében indokolt a kérdés: az említettek mikor jelentek meg az óhajtott településen? Levéltári névsor a bizonyíték: 1711-ben az adófizetők névsorában reájuk bukkanunk. A költővé nemesedett Arany János a fejedelmi kitüntetést szerző Péternek 5. vagy 6. leszármazottja.

*

E terjedelmes bevezető után ideje, hogy a cím megkívánta személyiség szalontai élete folyásáról, tevékenységéről, sikereiről és gondjairól szóljak.

Egy szalmával, gazzal fedett, Nagy-Kölesér utcai „bogárhátú viskóban" pillantotta meg Isten áldott napját. Édesapja, a vénlegénységet taposó György, 28 évesen kérte feleségül Megyeri szomszéd 18 éves Sárikáját. Kölcsönös tisztelet jellemezte házasságukból tíz utód származott. Az elsőt, egy leánykát „a helyi

Arany János szobra a Csonkatorony bejárata fölött

népi szokás szerint – Sárának keresztelték. Őt kilenc testvér követte, akik közül nyolc fiút – közöttük két Györgyöt – és egy leánykát hantoltak el a megtört szívű szülők. Öregségük vigaszaként a tizedik, egyébként a második Jánoska, életben maradt. Az 55 éves apa titkolt reménye tápot kapott: kisfiából okos embert nevel, aki a Habsburgok, valamint Esterházy nádor elorozta családi kiváltságot visszaperli. Már 3–4 éves korában a kemence hamujába rajzolt betűkkel írni tanította. Ezt a szüntelen olvasás követte. A mestergerendán nem maradt olvasatlan könyv. Évtizedek múltán barátjának, Gyulai Pálnak a kunyhójukban otthonos érzelmi életről így számolt be: „Én valék öreg szüleim egyetlen reménye, vigasza. Szerettek is az öregség minden vonzalmával."

Kezdő irodalomtörténészként azon töprengtem el, ki és mikor figyelt fel Arany János másságára, a többségtől eltérő kiválóságára. A válasz egyszerű és vitathatatlan. Alig étrte el a hatodik évét, amikor a templom női szakaszát, édesanyját

odahagyva felszökött a karzatra, és az iskolások közé merészkedett. Az éneklést irányító preceptor arra figyelt fel, hogy egy ismeretlen kisgyerek a zsoltárból kikeresi a sorra kerülő éneket, és bátran fújja a többiekkel. Az istentisztelet végeztével bevitte az iskola rektorához, és megkérdezték: ki ő és miként tud iskolajárás híján olvasni? Ekkor elmondta, hogy még nem iskolás, de édesapjától megtanult írni és olvasni. Utóbbit be is bizonyította: olvasott, bibliai történeteket idézett, sőt a Pater nostert s a Credot zengő latin nyelven mondta el. A rektornak sem kellett több. Beírta a tanulók közé, sőt keze alá adott 20–30 nehézfejű nebulót az alig hat éves fiúcskának.

Az efféle külön megbizatás nem távozott el tőle, amíg az itteni schola reformata tizedik osztályát el nem végezte. Utána a debreceni Református Kollégiumban kívánta folytatni, de az ezzel járó költségeket a szegénységben tengődő szülők magukra nem vállalhatták. Ekkor a 14 éves diák a lelkésztől azt kérte, hogy a hátralévő két és fél éven át preceptorként, azaz némi fizetéssel járó segédtanítóként, fejezhesse be a rétori osztáyt. Ezzelt együtt járt az, hogy délelőtt és délután öt órán át oktatott egy alsóbb osztályban, míg ő hajnali 6 és 9 óra, valamint esti 7–8 óra között hallgatta rektorát.

1833 októberének végén szekér vitte őt és a múzeumban őrzött ládát az áhított főiskolába. A beöltözés és a könyvek ára megfosztotta kevés pénzétől, viszont pótlást hazulról nem várhatott. Miként segített magán?

Kisújszálláson 85 abecista tanulónak hiányzott az első tanítója. Arany kollegista arról tudomást szerzett és 1834 áprilisában a rektornál jelentkezett. Szabad idejét műveltebbé válása érdekében bölcsen használta fel. Főnökének gazdag könyvtára rendelkezésére állott, miközben németül és franciául tanult, a zongorán pedig az akkordokat s az összhangzatot gyakorolta.

Esztendő múltán dicséretes buzgalommal, de sovány erszénnyel tért vissza alma materéhez. Tehetségérére ekkor már tanárai is felfigyeltek, s az első félévet követően az eminensek közé emelték. Ám ekkor a 19 éves ifjúban elfojtott vágyak lobbantak fel. Festő, majd szobrász kívánt lenni, ám végezetül színésznek szegődött. E hivatásnak Máramarosszigeten mondott búcsút, ami pedig így történt: új szövegét tanulandó az Iza folyó partjára sétált. Unalmában elszenderedett, és álmában halott édesanyja jelent meg. Tüstént útra kelt. Egy heti gyaloglás, szekerekre felkérezkedés után hazaérkezett. A szeretett szülő még élt, ám betegen. Két hét múltán végső nyughelyére kísérték.

A 19 éves ifjúra a megpróbáltatások sorozata várt. Gondoznia kellett vaksággal sújtott apját; ő maga is beteg. Köhögés kínozza. Tüdőbajra gyanakodott, ami eddig négy testvérét ragadta el. Szárazság tombolt, néhány lábasjószáguk elhullott. Mindezek ellenére szülővárosában kívánta hasznosítani magát. Ígéretesebb lehetőség híján a pedagógusi pályára gondolt, ahol már diákként kipróbálta készségét.

Balogh Péter esperes – mások rábeszélésére – az utóbbi években alkalmazott prorektori állásba nevezte ki. Nyolc órát igénybe vevő oktatói tevékenysége mellett a felnőtt lakosság nemes szórakoztatására is időt szakított. Az iskolások énekkarával sikert sikerre halmozott. Két ötfelvonásos drámát írt, s ezeket előadták. Ez idő tájt fedezte fel magának Shakespeare-t. Az angol nyelv ekkori idegensége miatt németből fordított le két terjedelmes részt, amit helybeli műkedvelőkkel előadtak. Még a díszletfestést is magára vállalta.

A nevelést két és fél éven át szolgálta. Utána a pedagógusi fizetést elégtelennek ítélve lemondott, mivel a szalontai járás főbírája írnoki állással bíztatta. Sajnos, a főhivatalnok ezt nem teljesítette, más egyént nevezve ki. Megélhetési gondján a baráti érzelmeket tanúsító Rozvány család fogadta otthonába. Megbízta a serdülőkorból éppen kilépett Betti tanításával.

Ittlétének két, személyét érintő eseményről adhatunk számot. Egész életét átfűző barátságot kötött a nála csupán két évvel fiatalabb György kezdő ügyvéddel. A másik pedig az, hogy a gyakorta idelátogató, félárva Ercsey Juliánnával megismerkedett, majd beleszeretett. Közel két éven át taró találkozásokat követően a 23 éves ifjú feleségként vitte magával a 21 éves leányt. A notariális kvártély hivalalosan kijárt a tanácsháza új másodjegyzőjének. Itt született két gyermekük, Juliska és Laci.

Ugyancsak idevárták mindennapi ebédre a „kis jegyző" egykori debreceni osztálytársát, Szilágyi Istvánt, ekkori rektorunkat, a Kisfaludy Társaság tevékeny tagját, számtalan irodalmi pályázat győztesét. Biztatására a gazda sokat olvas, sőt tollát is alkotásra serkenti. Ennek következményeként 1845 júliusa és novembere között megírta *Az elveszett alkotmány* című szatírikus eposzát. Ezzel megnyerte a Társaság álta1 kitűzött 25 aranyat, sőt mi több: költői tehetsége nyilvánvalóvá lett s a magyar irodalmi életben reá váró vezető szerep. Az újabb pályatétel „költői beszélyt" kívánt „valamely, a nép ajkán élő történeti személyről, népies formában és szellemben". Arany számára természetesnek tűnt, hogy Toldiról írjon, hiszen édesapjától s az utcabeli idősektől megannyi történetet hallott az egykor itt lakó nagyerejű vitézről. Köztudott: ezzel nem csupán a 20 aranyra gyarapodott pályadíjat nyerte el, hanem a legkiválóbb magyar lírikus kitüntető barátságát.

A „közönséges ember" kitört a hétköznapok korlátai közül. 1847 júniusának elején közel tíz napon át látta vendégül Petőfit, amit október végén Júlia fiatalasszony jelenlétével ismételtek meg. Jövendő gyermekük keresztszüleinek az Arany házaspárt kérték föl. Az elfogadás bizonyságaként 1849 kezdetén Petőfiné három hónapot tölt Zoltánkájával Aranyéknál, noha az aljegyző hiányosan kapta meg fizetését.

A csöndes Arany 1848-ban a maga módján állott ki a szabadság eszméi mellett. Másfél éven át a *Nép Barátjá*nak egyik szerkesztőjeként cikkeivel, verseivel támogatta Kossuth forradalmi nézeteit. Beleegyezett, hogy az első népképviseleti választáskor őt jelöljék a szalontai járás küldöttének. Sikertelensége a korabeli ellenzéki nemesek bűne. Az idősebb férfiak honmentő alakulatába egyszerű nemzetőrként lép be, Aradot védve, ahol „tenni kevés, de halni volt esély".

1849 májusában családja mindennapi kenyerét sem tudta biztosítani. Ezen változtatandó, állást kért a kormánytól. A Belügyminisztériumban fogalmazó lett. A világosi fegyverletétel után a közeli Árpád faluban rejtőzött. Lakását, állását elvesztve a szolgabíróságon vállalt jelentéktelen állást, amit az osztrák párti magyar vezetők helytelenítettek. Tőlük szabadulandó Geszten elvállalta a Tisza család legfiatalabb tagjának, a beteg Domkosnak az oktatását.

Ebből az anyagi bizonytalanságból egyik xxxxxxxxxxx barátja és tisztelője, Mentovich Ferenc azzal szabadította ki, hogy a gimnázium igazgatójánál kijárta: a nélkülöző epikus poétát hívják meg az irodalmi katedrára. 1851 októberének végén a módfelett szeretett szülőföldtől elbúcsúztak. Családját és a legszükségesebb holmikat szekérre rakták, és háromnapi döcögés után megérkeztek Nagykőrösre. Költőnket ismét a nevelői hivatás gyakorlása mentette ki anyagi gondjainak garmadából.

UJJ JÁNOS

AZ ARADI KÖLCSEY EGYESÜLET EMLÉKEZÉSE ARANY JÁNOS HALÁLAKOR

Arany János 1882. október 22-én, vasárnap hunyt el. A Magyar Tudományos Akadémián ravatalozták fel, amelynek hosszú ideig tényleges, majd betegsége súlyosbodását követően tb. titkára volt. Életének 66. esztendejében távozott a földi létből. Bár nem volt közszereplő, betegeskedett, azért visszahúzódó életmódot folytatott, népszerűsége töretlen maradt. Az egész nemzet gyászolta.

Márki Sándor történész, a Kölcsey Egyesület titkára naplójában így idézi fel a szomorú eseményt: *„okt. 23. Délben Edvi László keresett föl, hogy engedjem át az Alföld számára A nagyfalusi Arany család címmel régebben már megjelent cikkemet., hogy azt a „nemzeti gyász" alkalmából közölhessék. Ekkor tudtam meg - Aradon tehát az elsők között, mert távirat csak ma délben érkezett -, hogy Arany János tegnap délben elhunyt. Áldás dicső nevére Ha nem illetlen, itt hivatkozom arra, megemlíthetem, hogy vele 1875. április 14-/én/ beszéltem először és utoljára; az akadémiai felolvasásokon azonban gyakran szemléltem tiszteletre méltó alakját. Holnap mind a három aradi lapban - még a németben is - rövid cikkben hódolok emlékezetének."*[1] Márki ugyanott említi, hogy azonnal felkereste Tabajdi Károlyt, az egyesület elnökét, hogy javasolja az Arany-megemlékezés tartását."

Az Alföld aradi politikai napilap október 24-i, keddi lapszámának első oldala gyászkeretben jelent meg. Az *Arany János meghalt című vezércikk* írója minden bizonnyal a felelős szerkesztői tisztséget 1873-tól betöltő *Tiszti Lajos (1835-1911)*, kiváló tollú újságíró. Írásában több mint egy oldalon keresztül méltatja a költő érdemeit. Írásából idézünk: *„A fájdalom és a keserv zokogása fogja el mindazt, aki magyar; egy nemzet könnyüi hullanak arra a ravatalra, mely a nemzet által a tudományoknak épített palotában felállítva van; egy ország és egy nemzet kétségbeesett sírása kíséri örök nyughelyére nagy fiát.*

Mert Arany János még élt, a nemzet költője volt, s most, kiszenvedett, a nemzet halottja és a gyász, mit elhunyta okoz, nemzeti gyász: mindnyájunk gyásza. És a nemzetnek nagy oka van siratni kedves halottját, és vele önmagát, szerencsétlen végzetét, mely gyors egymásutánban fosztja meg legjobbjaitól... (...) Adjon a gondviselés a nemzetnek erőt, kitartást és szerencsét, hogy a reá váró feladatok teljesítésében meg ne akadályozzák ily veszteségek se."

A fennkölt szavú méltatást követően a cikkíró mintegy fél oldalon keresztül ecseteli Arany János életútját.[2] A lap tárcája is Arany Jánoshoz kapcsolódik: dr. Márki Sándor tanár, történész, Arad város és megye későbbi monográfusa közli tanulmányának első részét *A nagyfalusi Arany-család* címmel.

A következő lapszámban Arany János gyászkeretbe foglalt neve alatt cikkcímként: *Szobrot Arany Jánosnak!* Ebből az idézet: *„Arany János azon férfiak közé tartozik, kiknek a nemzeti kegyelet ily elismerésére joguk van.*

A magyar nemzetnek szoborral kell megörökíteni a fővárosban Arany János emlékét.

Az adakozásokra való felhívást a fővárosi sajtó, élén a „Nemzet"-tel már közzé tette s az adakozások megkezdődtek. - Aradnak és Arad megyének sem szabad hátra maradni a kegyeletes nemzeti mozgalomban! - Járuljunk filléreinkkel mi is a nagy költő szobrának létrehozásához. (...)

Adakozzunk!"

Az írás végén olvasható Tisza Istvánnak Arany János özvegyéhez írott részvétnyilvánító levele, valamint a család által közzétett gyászjelentés is, benne a temetés helyével és időpontjával. Különben ebben a számban olvasható Márki Sándor előző napi, A nagyfalusi Arany-család című tanulmány-tárcájának második, befejező része.[3]

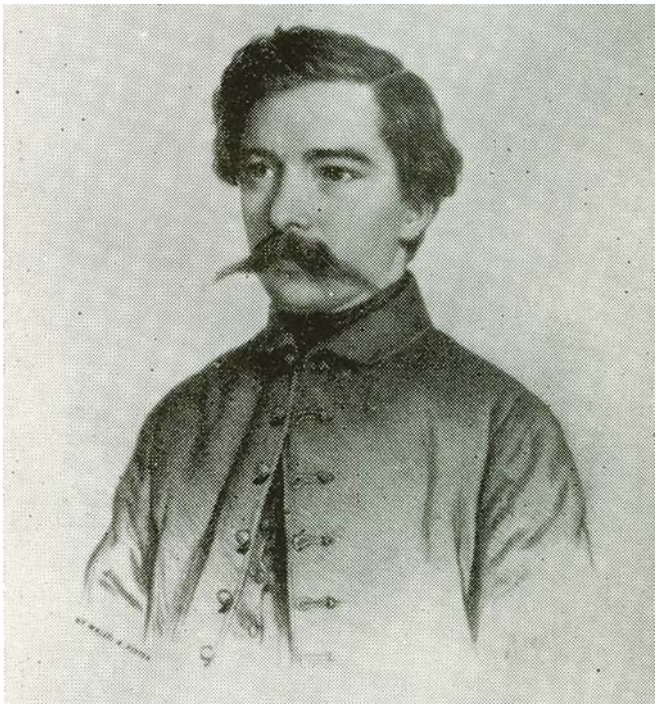

Arany János portréja

Az előző évben, 1881. decemberben alakult Kölcsey Egyesület vezetősége a temetés után azonnal egy Arany-emlékműsor megszervezésébe kezdett. Levélben egy előadás megtartására kérték fel Rozvány Györgyöt, nagyszalontai ügyvédet, Arany gyermekkori barátját. Mint Márki Sándor naplójából kiderül, Rozvány György már korábban, 1879-ben elküldte megemlékezését Gyulai Pálnak, aki július 30-án *„visszaküldte Rozványnak Aranyról írt följegyzéseit, melyeket a költőnek felolvasott volt, s tanácsokat adott azoknak miként leendő felhasználása iránt."*[4]

Rozvány György októberben, novemberben, egészen december elejéig az ügyvédekre (és a 19. századra általában) jellemző precizitással levelezésében aradi előadásával kapcsolatban mindent pontosított a rendezőkkel: időpontot, helyszínt, előadása időtartamát és címét, a bemutatandó képeket, illetve azok jövendő sorsát is. (Képeit felajánlotta árverésre!)

Az régióban 1861-től jól ismert aradi napilap, a már említett Alföld csak 1882. december 17-i számában közölte a hírt, hogy másnap, hétfőn délelőtt Arany ünnepélyt tart a Kölcsey Egyesület. A meghívott előadó pedig Arany fentebb említett nagyszalontai barátja és levelezőtársa. A kései értesítés ellenére az előadás kezdésekor, délelőtt 11 órakor megtelt a városháza 1877-ben elkészült gyönyörű nagyterme.

A napilap december 19-i számában megjelent tudósításból megtudhatjuk, hogy a városháza dísztermében megtartott előadáson a földszintet a hölgyek, a karzatot az ifjúság foglalta el. Valószínű, hogy az irodalomkedvelő urak a terem hátsó részén álltak. A teremből a város és megye notabilitásai sem hiányoztak, mármint Tabajdi Károly főispán, Ormós Péter alispán, Salacz Gyula polgármester.

A díszteremben Arany János mellszobra mellett Rozvány György festett képeit, grafikáit tekinthette meg a közönség a költő szülőházáról, iskolájáról, ahol tanult, a nagyszalontai községházról, ahol jegyzősködött, valamint a Nagyszalonta címeréről

Rozvány György kisleányával a Téka-sorozatban megjelent könyvből

készült másolatot. A közönséget minden bizonnyal az Aranyt nemzetőri egyenruhában ábrázoló egészalakos kép ragadta meg leginkább. Dánielisz Endre szerint viszont nem a legjobb ábrázolás.[5] Az ismert Arany-kutató a bukaresti Kriterion kiadónál megjelentetett könyvének egy lapalji jegyzetében megjegyzi, hogy bár Rozvány „a szalontai Arany-kultusz és a helytörténeti kutatás terén elévülhetetlen érdemeket szerzett", képeit pedig gyakran felhasználják illusztrációként, de „e munkákkal szemben esztétikai igényt eleve nem támaszthatunk, hiszen nem többek egy jóindulatú műkedvelő alkotásainál."[6] A mellékelt alkotás a fenti értékelést igazolja.

Rozvány György képe Nagyszalonta főteréről. Balról a községháza

A vendéget és a megjelenteket Tabajdi Károly a rendező Kölcsey Egyesület elnöke köszöntötte, majd Márki Sándor, kiváló aradi történelemtanár, a város későbbi monográfusa vezette őt az előadói asztalhoz. Pátosszal telített bevezetőjében *Rozvány György* (1819–1902) kiemelte és dicsérettel illette a rendező egyesületet is: *„Nemzet, mely nagy embereit megbecsüli, önmagát tiszteli meg. Ez igazság nyilatkozik meg azon Arany ünnepélyekben, melyek a nagy halott emlékének országszerte szentelnek, s az aradi Kölcsey egylet, mely a magyar nyelv és irodalom terjesztését tűzte ki feladatául, kötelességét teljesíti, midőn az élő nemzedék legnagyobb költője, Arany János elhunyta alkalmából összegyűjti Arad lelkes közönségét emlékének megünneplésére."*[7]

Az érdekesnek, izgalmasnak ítélt előadás az Arannyal kortárs Rozvány György (két évvel volt fiatalabb a költőnél, de 20 évvel túlélte őt) személyes élményeire, a költővel való közismert kapcsolatára, valamint kettőjük levelezésére alapozódott. Különben Rozvány igen aktív tagja volt a Nagyszalontán országgyűlési képviselőből, ügyvédekből, birtokosokból, gyógyszerészből, orvosból, építészből, lelkészekből, takarékpénztári igazgatóból alakult első Arany Emléktársaságnak. (Dánielisz Endre azt is megjegyzi vele kapcsolatban, hogy „határtalan ügybuzgalma, lelkesedése olykor túlzásokra ragadtatta. Így sajtónyilatkozataiban, cikkeiben a valóságnak meg nem felelő adatok is felbukkannak."[8]

Különben a régiónkban, Temesváron is 1903-ban alakult egy Arany Társaság, amely 1948-ig viselte a Bega parti város magyar írói egyesülésének nevét. Akkor a belső ellentmondásos viták miatt megszűnt.

Az emlékünnep második felében Molnár György, „jeles drámai művészünk"[9] *Decsy Géza* aradi tanítóképezdei tanár kilenc szakaszos, *Arany emlékére* című, fennköltt hangvételű ódáját szavalta. Az első és az utolsó szakasz így hangzik:

Arany emlékére
Eltűnt a könny, végképp letelt a gyászunk
A bú, fennérző büszkeségre vált;
Hogy ő mienk volt s kincse gazdagságunk;
Egy nemzet ajka zeng „Halleluját", –
„Ím él a lantnak szellem-óriása,
Petőfi él! ő meg nem hallhatott",
Magasba zúg a nép üdv-rivalgása,
„Petőfi él!" – – – De ah! Arany halott!
.....
Tekints alá dicső, reánk, e népre,
Megértve, ím téged magasztalunk
A kincs, mit szívünkben hagyál letéve:
Hazád javára legfőbb birtokunk. –
– – Két évezred-év határa közt világod,
Mint tűztorony, varázs-szövétneked.
– – Nagy szellem! Nyújtsd égiek lakából
Új évezred-évre népednek kezed!

A szavalatot követően Jancsó Benedek jeles publicista, 1880-87 között aradi főreál-iskolai tanár felolvasta az Aranyról megfogalmazott prózai emlékezését. A déli egy óráig tartó irodalmi találkozó végén ismét Molnár György színművész lépett a pódiumra és Arany János Rendületlenül című versét szavalta el.

Az előadás hosszára való tekintettel, meg a helyhiány miatt, az aradi napilap újságírója a beszámolója végén csak Arany János egy kiadatlan, a helyszínen elhangzott rövid versét közölte, melyet Kenyeres János szalontai ügyvéd 1850-ben, három éves korában meghalt fiacskája halálára írt.[10] Mint elmondták, a költőnek szokása volt az általa kedvelt, szeretett személyek vigasztalására ilyen verssel enyhíteni fájdalmukat.

Az emlékülésen jelen lévő Némethy Károly, városi községi tanító később megírt és közzétett, az oktatásról, illetve a Kölcsey Egyesületről szóló munkájának II. kötetében közli a Rozvány György által felolvasott Arany kiadatlan versét is.

„Sír fagyán elhervadott
A bimbó, mely fakadott:
Léte kezdetében,
Koporsó éjjében.

Semmisül, hamvad el
Reményi a szülőknek
Gyászködbe süllyedének:

Kebelét bú rázza,
Hogy gyenge virága,
Semmisül, hamvad el.

Oh ne sírd e könnyeket,
A fagyott kisded felett!
Meghalt a portetem.
Az égi szikra n e m
Semmisül, hamvad el."[11]

Az emlékünnepségről írt beszámolójában Némethy kiemelte, hogy Jancsó Benedek „a költő életrajzát csak vázlatosan adta elő, de részletes elemzésébe bocsátkozott költészetének, kritikailag dicsőítve Aranyt, mint lírai-, mint ballada és eposzköltőt", majd részleteket olvasott fel alkotásaiból. Rozvány György viszont „Arany János életéből érdekes és jellemző vonásokat közölt."[12]

Molnár György színigazgató, az Arany-est szavalója

A rendezvény belépti díjas volt, anyagi hasznot is hozott. Némethy információja szerint a belépti díjakból 101 frt. folyt be. Ebből 80 forintot azonnal postáztak Budapestre a földtani intézethez, a fővárosban tervezett Arany-szobor javára. (A Stróbl Alajos készítette szobrot a Nemzeti Múzeum előtt, 1903-ban állították föl.) A rendezők 20 forintot adományoztak az Arany-emlék ápolására Nagyszalontán.

Márki Sándor, akkor a Kölcsey Egyesület titkára is megemlíti naplójában az Arany-ünnepséget, hozzátéve, hogy „magam is segítvén néhány Arany-relikvia felolvasásában." Naplójának bejegyzése szerint az előadó december 19-én utazott el Aradról, s elégedett volt az aradi lapokban megjelent. Beszámolókkal. Különben a Pesti Napló december 19-i számában Márki számolt be a két nappal korábbi aradi eseményekről.[13]

Arany Jánost a Kerepesi (most Fiumei) úti nemzeti sírkertben helyezték örök nyugalomra. Bronzból és kőből készült síremlékét Stróbl Alajos és Rauschder Lajos alkotta. A kocsányos tölgy alatt nyugszik feleségével és gyermekeivel.[14]

A költő síremléke a Fiumei úti temetőben

Hogy miként élt, él mindmáig a magyar köztudatban Arany János, arra példaként idézünk Márai Sándor naplójából Az író és világa című részből néhány sort.

„1937. június 6.

A könyvnap legnagyobb sikerét Arany János aratta, s ebben van valami megnyugtató. Arany János nem „könnyű", nem is „szórakoztató" író. Ha egy kései közönség siet megszerezni a magyar nyelv legnagyobb művészének verseit - s e versekben nincs semmi, amit a korszerű átlagízlés irodalomnak nevez, tehát nincs „párbeszédes cselekmény", sem „boldog csattanó"! -, ez a készség jele annak, hogy a tömegekben él még áhítat a betű iránt, igen jelenti azt, hogy a tömegeknek van még igényérzetük. Ezt az igényérzetet jó lesz ápolni. (...) Az emberek vágynak az olvasmányra, de a reklámok és reklámkritikák rengetegében már csak ösztönük tájékoztatja őket."[15] A nyolcvan évvel ezelőtti megállapítás mindmáig érvényes.

Jegyzetek:

[1] Márki Sándor naplói. I. 1873–1890. Gyula 2015. 284. (A három aradi napilap a magyar nyelvű Alföld, Arad és Vidéke, valamint a német nyelvű Neue Arader Zeitung).
[2] Alföld, Politikai napilap. Kedd, 1882. október 24.
[3] U. a. Szerda, október 25.
[4] Márki Sándor naplói I. 1873–1890. Gyula, 2015. 206.
[5] Dánielisz Endre 2017. március 25-én Nagyváradon a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság találkozóján elhangzott előadásából.
[6] Dánielisz Endre: *Arany-emlékek Nagyszalontán.* Bukarest, 1984, 226–227.
[7] Alföld, 1882. dec. 19.
[8] Dánielisz Endre, i. m. 226.
[9] Molnár György (1830–1891) színművész neve 21-szer szerepel Piroska Katalin és Piroska István Az aradi magyar színjátszás 130 éve. 1818–1948 című, színháztörténeti monográfia I. (1818–1905), közel hétszáz oldalad kötetében. Elsősorban klasszikus szerepeket alakító színészként tartották számon. A kritikák szerint 1881-ben az aradi társulat gyenge színvonalú volt, a közönség alig látogatta. Csak az összesen 37 előadáson vendégszereplő neves színészek mentették meg az évadot. Közülük Helvey Laura és Molnár György lépett legtöbbet színpadra. Molnár nagyon nehéz időszakban érkezett Aradra. A színházépület leégését (1883. febr. 18.) követően előbb visszautasította, majd átvette az aradi színház igazgatását egy igen csekély honóráriumért, évi 2000 forintért. (Blaha Lujza 15 ezret kapott egy évadban!) Itt nagy klasszikus drámai művek színre viteléhez nyújtott a rendezésben jelentős segítséget.
[10] Alföld. 1882. december 19..
[11] Némethy Károly. Aradváros tanügyi története Aradmegye tanügyét tárgyaló függelékkel. II. Arad, 1890. 158.
[12] U. a 158–159.
[13] Márki Sándor naplói I. 1873–1890. Gyula, 2015. 290.
[14] Fiumei úri sírkert. Budapest, 2002. 12. o.
[15] Márai Sándor: *Vasárnapi krónika*. Akadémiai Kiadó, Helikon Kiadó. Budapest, 1994. 31.

BÁN LÁSZLÓ

NÉGY ÉVTIZED A VILLAMOSMŰVEK SZOLGÁLATÁBAN

Bihar megye iparosításának az 1960–70-es évek jelentős korszaka volt. Ekkor valósultak meg azok a nagyszabású beruházások, amelyek évtizedekre meghatározták a megye gazdasági életét. Az új ipari létesítményeknek energiával való ellátása szükségessé tette a meglévő energetikai rendszer nagyméretű bővítését. Ezek voltak a körülmények, amikor 1964-ben a Temesvári Műegyetem elvégzése után a Megyei Villamossági Vállalathoz kerültem, ahol igyekeztem elvégezni a rám háruló feladatokat, és hozzájárulni, a vállalat alapvető céljához híven és annak a közösségével, a villamos energia folyamatos szolgáltatásához. Ugyanakkor az itteni, a hagyományokat megőrző munkaközösség lehetővé tette számomra, hogy megismerjem a vállalat eseményekben gazdag, több mint 110 éves múltját. Szerencsére mindig voltak lelkes személyek, akik nem hagyták veszni a múlt emlékeit, összegyűjtötték és feldolgozták a fellelhető dokumentumokat, ilyenek voltak Szűcs Ferenc és Victor Bolcaş a régebbiek közül, a későbbiekben Makai Zoltán. Nyugdíjazásom után én magam is sok fényképet gyűjtöttem az idősebb kollégáktól, amelyeknek a különböző alkalmakkor történt bemutatását érdeklődés fogadta. Ezek után úgy gondoltam, hogy egy ilyen gazdag múlttal rendelkező vállalat történtéből nem lehet kiragadni egy bizonyos időszakot anélkül, hogy ne hivatkoznánk a kezdetektől történt fontosabb eseményekre is.

A 19. század végi, 20. század eleji Nagyvárad a lendületes városiasodási folyamat, a gyorsuló iparosodás körülményei között

Munkások és technikusok 1950-ből. Jobb oldalon Szűcs Ferenc igazgató és Vécsei Adolf hegesztő, az országos bajnokcsapat ICO kapusa

döntött a villamos energia bevezetése mellett. A különböző, eltérő érdekek ellenére a választás, mai szemmel nézve is helyesen, a háromfázisú váltóáram használatára esett, ami azt bizonyítja, hogy a város vezetése tisztában volt a kor technikai vívmányaival, és a közösség érdekeit szem előtt tartva hozta döntését. A villanyvilágítás bevezetésében, a villanytelep megépítésének szorgalmazásában döntő szerepet vállalt a Premontrei Főgimnázium tudós tanára, Károly Ireneusz József, aki a Törvényhatósági Bizottság tagjaként támogatta a város vezetőségét a helyes döntések hozatalában, ugyanakkor újságcikkeiben tájékoztatta a lakosságot a villamos energia előnyeiről. Az 1900-ban megépült színháznak jelentős szerep jutott a villamosítás történetében, ugyanis a város ennek a villamos világítása mellett döntött, és nem a meglévő gázhálózatból történő világítást választotta. Ezzel Nagyvárad tulajdonképpen elindult a villamosítás útján. A Villanytelep megépítéséig a színház világításához a régi vízmű berendezését használták fel, az itteni dugattyús gőzgép meghajtott egy generátort, innen az áramot légvezetéken a vízműtől a Rimanóczy utca sarkáig, továbbra földalatti kábelen a színházig vezették. 1903. december16-ára megépült a Villanytelep és megindult a villanyvilágítás. A berendezéseket a Ganz cég szállította. Ekkor még dugattyús gőzgép hajtotta meg a generátorokat (2db. 450 LE gőzgép, 2 db 400 kVA generátor), gőzturbinát csak később, 1912-ben szereltek fel. A Városi Tanács Belányi Imrét nevezte ki igazgatónak, aki addig az innsbrucki villanytelep aligazgatója volt. 1904. január 10-én, a villamosmű ünnepélyes felavatásakor Rimler Károly polgármester, aki szintén elkötelezett híve volt a város villamosításának, kihangsúlyozta, hogy a villamosítással egy magasabb szempont a cél, a város jövendő fejlődése. Az év végére 1000 fogyasztóról, 14.500 izzólámpa használatáról számolnak be. Az első világháború alatt szénhiány miatt nőtt a villamos energia ára, bevezették a korlátozásokat. A két világháború közötti időszak főbb eseményei: a villanyáram bevezetése Biharpüspökibe, a Félix- és Püspökfürdőbe, lecserélik az ívlámpákat izzószálas égőkre, a villanytelep berendezését modernizálják. Az ekkor beszerelt 2db. 300 LE-s Lang turbina és Ganz generátor 1971-ig, a hőerőmű leszereléséig működik. A második világháború alatt a budapesti Ervill cég elkezdte egy új, modern elosztótábla beszerelését, amelyet végül csak 1952-ben helyeztek üzembe. 1944. októberében a front közeledtével a nagyrészt evakuált Villanytelepen az idős Belányi Imre önként vállalta az ott maradt dolgozókkal a telep üzemben tartását. A munkából hazatérve a Nagypiactéren lövés érte, ami halálosan megsebesítette. Belányi Imre élete folyamán máskor is bebizonyította elkötelezettségét Nagyvárad iránt, a volt vállalati igazgató a 40-es években, mint nyugdíjas mérnök, oktatást vállalt a kiemelkedő színvonalú Nagyváradi Gépipari Középiskolában. A háború alatt a Villanytelep nem szenvedett károkat, folyamatosan működött, a hálózati károkat hamar helyrehozták.

A háború utáni gazdasági fellendülés szükségessé tette egy új erőmű építését, így egy régebbi elgondolás alapján született meg a döntés az esküllői vízerőmű megépítéséről. Az 1954-ben elkészült vízerőmű egyike azoknak, amik elsőként az épültek fel az országban a háború után. A Sebes-Körös vizét használva fel, Réven egy duzzasztóművet építettek, innen egy csatorna vezeti a vizet az erőműhöz. A révi duzzasztómű létrehozása túlnyomórészt helyi szakemberek hozzájárulásával történt, mind a tervezési, mind a kivitelezési munkákban. A Villamossági Vállalat részéről Andrásy Gyula, Bolcaş Victor, idősebb és ifjabb Megyeri Ferenc építészmérnökök és sokan mások vették ki részüket a munkálatokból. Az esküllői erőműrész tervezési munkáit a Bukaresti Energetikai Tervező Intézet végezte, míg a szereléseket a kolozsvári Electromontaj cég. Az esküllői erőműbe hazai gyártmányú berendezéseket szereltek be (4 db Francis-tipusú turbina, 4 db generátor, összteljesítmény 2,8 MVA). A befektetés fontosságát bizonyítja Gheorghe Gheorghiu-Dej, a Kommunista Párt főtitkára magas szintű látogatása a munkatelepen. A Villamossági Vállalatot Andrásy Gyula főmérnök képviselte. Az esküllői erőmű beindulásával a kezdetben városi árameloszto megyei rendszerré fejlődött, ami azután 1960-ban bekapcsolódott a Nemzeti Energetikai Rendszerbe. Ennek az időszaknak meghatározó alakja volt Andrásy Gyula, kitűnő szakember, a Vállalat főmérnöke, 1963–65. évek között pedig igazgatója, aki évekig volt a Városi Néptanács végrehajtó bizottságának a tagja. Kezdeményezője volt a CET-1 Hőerőmű megépítésének, szorgalmazta egy alumínium

kombinát felépítését, ebből azonban csak egy timföld üzem valósult meg. Állami kitüntetésekben részesült, úgy, mint a Medalia Muncii, az Ordinul Muncii cl. II. Mégis, 1965-ben politikai okokból leváltják, az Aluminahoz kerül, majd 1968-ban nyugdíjazzák. 1970-ben rehabilitálják, majd 68 éves korában, bekövetkezett haláláig a CARPO elnöke. Andrásy Gyula igazgatót Copil Traian követte, aki a vállalat történetében leghosszabb ideig, 1966-tól 1992-ig volt igazgató.

Az 1960-as évek nagyszabású beruházásai, a Timföld Üzem, a Sinteza Vegyiüzem, az Élesdi Cementgyár, a széplaki Kőolajfinomító és Kőolajkitermelő vállalatok, szükségessé tették az energetikai rendszer nagyméretű fejlesztését. A Megyei Villamossági Vállalat felkészült erre a komoly kihívásra olyan befektetések megvalósításával, mint a 105 MW-os Hőerőmű (CET-1), az Oradea Sud-nak nevezett transzformátorállomás, ami biztosította a Bihar megyei hálózat kapcsolatát a nemzeti hálózattal egy nagyobb feszültségű szinten, 220 kV-on a meglévő 110 kV-os kapcsolatok mellett. Új transzformátorállomások, magasfeszültségű vonalak épültek, számos meglévő berendezést bővítettek. Gyakorló mérnökként a CET 1-hez, az akkor folyamatban lévő, a vállalat eddigi legnagyobb szabású beruházásához helyeztek, ahol egy ideig a lépcsőzetesen beinduló részlegek üzemmérnökeként dolgoztam. Később a CET a Villanyteleptől leváló erőművekkel önálló vállalattá szerveződött. A továbbiakban részt vettem a Villamossági Vállalatnál a tervezői munkában, többek között a Várad–Sarmaság 110 kV-os távvezeték tervezésében, majd 1970-től az Élesdi Cementgyár táplálásához szükséges nagyszabású beruházásokat felügyeltem. Itt olyan új létesítmények valósultak meg, mint amilyen a fentebb említett Oradea Sud-i, és az élesdi transzformátorállomások, valamint az ezeket összekötő 110 kV-os vonalak. Kapcsolatba kerülve a magasfeszültségű hálózat problémáival, 1974-ben ide kértem az áthelyezésemet. Az itt dolgozók szakmai tudása, a fegyelem, amit megkövetelt az emberek és a nagy értékű, magas technikai szinten álló berendezések biztonsága, vonzóvá tették számomra az áramszolgáltató rendszernek ezt az ágazatát. Ez az időszak különösen mozgalmasnak bizonyult, volt olyan év hogy 5–6 új transzformátorállomást építettek, vagy bővítettek, szinte minden évben sor került egy-egy különösebben fontos magasfeszültségű berendezés átadására. Az új létesítések átvétele, és a továbbiakban az üzemeltetése nem kis erőfeszítést jelentett a kiszolgáló és karbantartó személyzet számára. Itt majd két évtizedig dolgoztam különböző beosztásokban megkövetelve mind a munkavédelmi szabályok, mind a technológiai előírások következetes betartását, ami hozzájárult ahhoz, hogy sem üzemi balesetek, sem jelentősebb üzemzavarok nem történtek. Az üzemeltetett berendezések technikai színvonalának a növeléséhez újításokkal, szakdolgozatokkal járultam hozzá. Az új ipari fogyasztók megnövekedett igényeinek a kielégítésére, a folyamatos és minőségi energiaellátás biztosítására 1966-ban a Villamossági Vállalatnál megalakult egy új részleg, ahol szakmailag jól képzett mérnökök és technikusok olyan fejlesztéseket, újításokat (amelyek nagy részét szabadalmaztatták) valósítottak meg, amelyeknek a villamossági berendezések védelmében és automatizálásában volt szerepük. Ennek a tevékenységnek az elindítói Kósa Károly és Nagy Ferenc kiváló szaktudású mérnökök voltak. Tragikus módon mindketten egy, 1970. február 4-én bekövetkezett repülőszerencsétlenség áldozatai lettek. Utánuk Csont Mihály mérnök vette át a részleg vezetését, nevéhez fűződik többek között az első hazai gyártmányú mikrohullámú sütő szabadalmaztatása. A munkatársaik jól felkészült szakemberek voltak, ők maguk is újítások, szabadalmak szerzői. Nagyjából a 80-as évekre kialakult áramelosztó hálózat szükségessé tette az irányítás hatékonyságának a növelését, ebből a célból került bevezetésre a SCADA automata védelmi és irányító rendszer, amely biztosítja a berendezések távvezérlését egy központi diszpécserszolgálattól, lehetővé téve az így felszabaduló kiszolgáló személyzet más munkahelyekre volt átcsoportosítását.

40 év szolgálat után, búcsú a kollégáktól

Az 1989. utáni évek társadalmi változásai, a nagy ipari létesítmények jó részének a bezárása, valamint a piacgazdaság alapján szervezett termelés beindulása szükségessé tették az energetikai ipar nagyméretű átszervezését, megújítását. Az újabb energetikai berendezések már magas technikai színvonalúak, lehetővé vált a meglévő berendezések modernizálása, megjelentek a megújuló energiákat hasznosító nap- és szélerőművek. A változásokat követő években bekövetkezett drasztikus energiafogyasztáscsökkenés megszűnt, és, a fogyasztás, nagymértékben javuló hatékonysági mutatók mellett, újra növekvő tendenciát mutat. Az 1990-es évek eleji, sok megoldandó feladatokkal terhes átmeneti időszakának vezetőgárdája, Dan Carţiş igazgató, Ioan Stoica, Dorina Moş, Makai Zoltán, Kondor Zoltán látta el a vezetési feladatokat. Bihar megye fejlett energetikai rendszere, amely hőerőművekkel, jelentős termelő kapacitású vízerőművekkel, kiterjedt villamos hálózattal rendelkezett, a megfelelő szakemberek biztosítására szükségessé tette a felsőfokú oktatás bővítését. A Nagyváradi Egyetemen megalakult az energetikai szak, ahol a kezdetekben, tanárhiány miatt, a Villamossági Vállalattól kértek segítséget. Néhány mérnöktársammal együtt az 1990-es években előadásokat vállaltunk, jómagam több évig, a munkahelyi elfoglaltságom mellett általános energetikát adtam elő. A vállalatnál eltöltött időszak utolsó éveiben a megyei magasfeszültségű berendezések működését felügyelő és irányító diszpécserszolgálatot vezettem, ennek a széles körű ismereteket igénylő munkának az ellátásában nagy segítségemre volt az évtizedek alatt összegyűjtött szakmai tapasztalatom.

A 2004-ben bekövetkezett nyugdíjazásom után továbbra is tartom a kapcsolatot a Villamossági Vállalattal, egyik kezdeményezője voltam a 110 éves fennállás alkalmából rendezett megemlékezésnek, hasonlóan a 100. évfordulóhoz, ünnepélyes keretek között a Nagyváradi Állami Színházban került sor. Remélem, hogy ezek a tízévenkénti megemlékezések, amelyeknek el sem lehet képzelni jobb helyszínt, mint a villamosítás kezdetének szimbolikus jelképét, a Színházat, hagyománnyá válnak.

Forrásanyag:

Makai Zoltán: *Szemelvények Bihar megye és térsége ipartörténetéből.* Nagyvárad, 2013.
Makai Zoltán, Zétényi Zsigmond: *100 éves a villamosítás Nagyváradon.* Nagyvárad, 2003.
Aurel Chiriac (coordonator), Nicolae Coroiu ş.a.: *Un veac de lumină.* Oradea, 2003.
Heinrich László: *Károly József Irén nagyváradi fizikus.* Bukarest, 1985.
Kupán Árpád: *Nagyvárad változásainak vezéregyéniségei.* Nagyvárad, 2012.

DUKRÉT GÉZA

A FEKETE-KÖRÖS VÖLGY KINCSEI II.

Táj- és népismereti konferencia

Tenkén 2017. május 26–27. között szervezték mega konferenciát a Református Művelődési Központban. A konferencia főszervezője és házigazdája Berke Sándor, tenkei református lelkipásztor. Fővédnökei főtiszteletű Csűry István, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke és Pásztor Sándor, a Bihar Megyei Tanács elnöke voltak. Már a második konferencia ezen a címen. Feltevődik a kérdés: Miért e konferencia? S miért ilyen gazdag, sokrétű programmal? Mert a vidék, ahol tizegynéhány településen alig néhány ezer magyar él, káprázatosan gazdag hagyományokban, kultúrában, gazdaságban, természeti kincsekben. S erre nem hullhat rá a feledés pora.

Az első nap, Berke Sándor köszöntője után Dénes István Lukács, a Bihari Református Egyházmegye esperese tartotta a nyitó áhitatot. Juhász András, a Körösvidéki Vízügyi és Környezetvédelmi Igazgatóság szakmérnöke Gyuláról, a Fekete-Körös-völgy vízrajzi helyzetét ismertette, térképeken és fényképeken keresztül. A vadvízi kenuzás egyik szervezője bemutatta, hogy hol, milyen jelentősebb pontok vannak a folyó mentén (sziklafal, zúgó, gát), amelyeket fel kell tenni a térképre. Pásztor Sándor, a Bihar Megyei Tanács elnöke, mint vízügyi szakember beszélt a folyó szennyezéséről, a környezetvédelemről. Papp János, muzeológus, preparátor, vetítésen keresztül mutatta be a völgy élővilágát. Külön kihangsúlyozta a védett növényeket és állatokat. Dr. Mátyási Lajos geológus, Vaskohsziklásról, fényképeken keresztül ismertette a tenkei Czárán Gyula Barlangász Klub történetét, eredményeit. Az 1969-ben, egy középiskolásokból álló csoporttal elhatározták egy barlangkutató klub létrehozását. Megalapították a Tenkei Barlangkutató Klubot, amely a tenkei múzeum égisze alatt, Csák Kálmán irányításával működött és megismerkedik a Béli- és Királyerdő-hegység karsztjával. 1972 után közismertté válnak országos szinten, főleg miután bekapcsolódott a feltárásba Mátyási Lajos és Sándor geológus testvérek és Szuhai Sándor fotográfus. A klub mutatta be az első teodolittal készült barlangtérképet. 1985 után részt vesznek egy közös egyezmény kivitelezésében, melynek célja a Pádis–Varasó–Boga karsztvidék átfogó kutatása. Óriási eredményeket értek el, több mint 150 barlang és több karsztvölgy teodolitos feltérképezésével.

Ezután üdítőleg hatott a zilahi Gáspár Attila zenetanár által vezetett Csuprosok citerazenekar műsora. A folytatásban Boros István ny. lelkipásztor Benedek István író életét és munkásságát ismertette. Mint pszichiátriai szakorvos számos munkával gyarapította az orvosi, valamint a regényirodalmat.

Erdész Ádám történész, Márki Sándor pályája címen ismertette, hogyan jelenik meg a Fekete-Körös vidéke Márki történetírási munkásságában.

Nagyon érdekes előadást tartott dr. Bakó Endre irodalomtörténész Debrecenből, Nadányi Zoltán, a bihari trubadúr címen. Saját kora nem tartotta nagy irodalmárnak, mégis nagyot alkotott. A Feketegyőrös születésű költő, műfordító, főleg szerelmes költeményekkel tűnt ki. E csodálatos, ízes szerelmes költeményeket Meleg Vilmos színművész ismertette óriási átéléssel. Előadása magával ragadta a közönséget.

Dénes László tenkei születésű, Nagyváradon élő költő, szerkesztő, Dél-Bihar irodalmáról szólva, felhívta a figyelmet arra, hogy a történelmi vármegyének ez a része világirodalmi nagyságokat is adott, bár ez jórészt a Nagyszalontáról indultak kapcsán mondható el. Ráadásul tényleg múlt időben, mert ma már pezsgő irodalmi élet Arany János szülővárosában sincs, nemhogy Belényesben, Tenkén, Sarkadon vagy a régió más

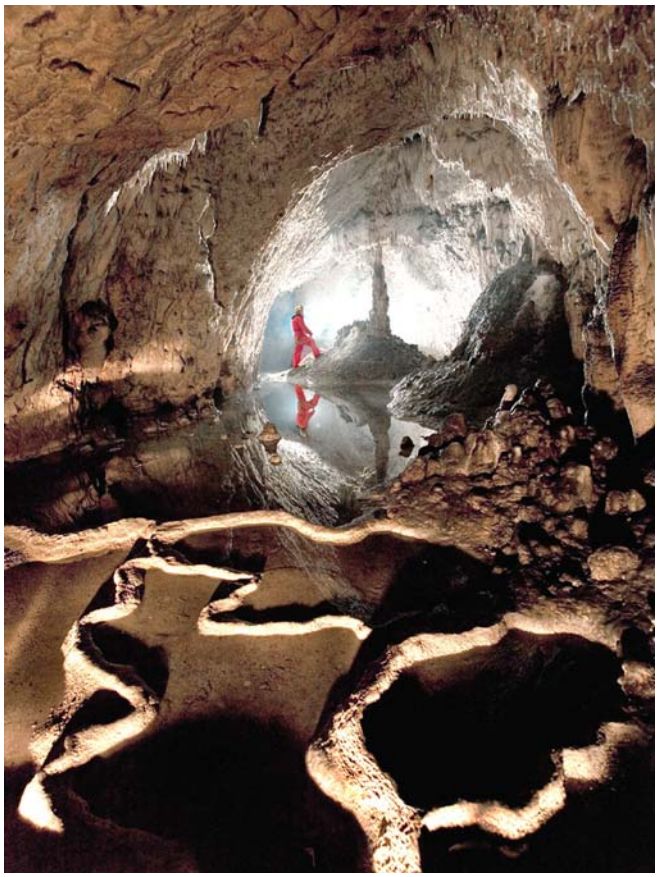

Kuglis-barlang – Szuhai Sándor felvétele

településein. Nagy felelősség ma már a nemzet azon „napszámosaira” hárul (oktatókra, papokra, népművelőkre, elöljárókra stb.), akik a magyar irodalmi értékek, illetve általában a magyar szellemi teljesítmények és a kulturális örökség felmutatásával, közvetítésével, ápolásával nemzetmegtartó feladatokat látnak el, dacolva a népességfogyással, elanyagiasodással és elidegenedéssel.

A nap zárásaként Nadányi Zoltán tiszteletére emléktáblát avattunk, a Művelődési Központ falán.

Az emléktábla

A résztvevők

Főtiszteletű Csűry István, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke, a konferencia egyik fővédnöke

Dukrét Géza ny. tanár Bunyitay Vince címzetes püspök, történelemtudós életét és munkásságát ismertette,

Másnap, szombaton délelőtt folytatódott a konferencia gazdag programja. Csűry István református püspök tartotta a nyitó áhítatot. Pál apostol prédikációján keresztül hívta fel a figyelmet az itt elhangzó előadások és gondolatok fontosságára és aktuálisságára.

Benedek Csaba néprajzkutató Szolnokról, a Fekete-Körös völgyében gyűjtött népi értékeket mutatta be képeken keresztül, Tárgyaink utóélete címen. Katona Edit néprajzkutató Budapestről Erdélyen innen, Alföldön túl, – a Fekete-Körös völgye a századfordulón, címen tartott előadást. Györffy István tudományos vállalkozása a Fekete-Körös völgyében élő magyarság kutatásaként ismert leginkább a szélesebb és a szakmai közvéleményben, de tanulmányainak újraolvasása és a gyűjtött tárgyak, térképek, a készített fényképek áttekintése után sokkal árnyaltabb kép rajzolódik ki, sőt úgy tűnik, hogy Györffyt – az ugyanebben az időben ott kutató Bartók Bélához hasonlóan – lenyűgözte a hegyvidéki román falvak magyarokéhoz hasonlítva még archaikusabb, „ősi" világa. Éppen ezért a többségi románság néprajzi képe is gazdagon megjelenik kutatásában. Györffy István különleges régészeti lelethez hasonlítható néprajzi gyűjtése kapcsán a Fekete-Körös-völgy példáján keresztül kézzelfogható közelségbe kerülnek azok a kulturális-gazdasági-társadalmi változások is, amelyek a 19. század második felének magyarországi falvaiban végbementek.

Bartók Béla 1906-ban kezdte meg a magyar népdalok módszeres gyűjtését, de hamarosan ráébredt arra, hogy a magyar népzene sajátosságai, és általában a kelet-európai népek parasztzenéi közt található összefüggések megértéséhez tanulmányoznia kell a nemzetiségek zenéjét is. A román népzene hatását keresve jutott el Györffy Istvánnal egy időben a Fekete-Körös völgyébe, ahol 1909-ben, 1910-ben és 1911-ben többhetes gyűjtőútjai során a Néprajzi Múzeum támogatásával több, mint 350 román, valamint 1912-ben Gyantán és Köröstárkányban 44 magyar népdalt gyűjtött.

Gert Sijl ny. építésvezető Hollandiából az 1990 utáni személyes kapcsolatait, segítségnyújtását ismertette Kapcsolatok a szeretet nyelvén a Fekete-Körös völgyében címen. Elmesélte, hogyan vitte át a határon az első segélyeket, majd anyagilag is segítette a tenkei egyházközséget, a szeretetotthont, valamint az itt felépített Művelődési Központot. Dr. Bubenyák Máté, Érdről, elmondta, hogy számtalan alkalommal, összegyűjtött gyógyszereket szállított át a szeretetotthonnak, majd közös kirándulásokat kezdett szervezni, amelyek ma is folytatódnak. Dukrét Géza ny. tanár Bunyitay Vince címzetes püspök, történelemtudós életét és munkásságát ismertette, bemutatva fontosabb műveit. A váradi püspökség története című monumentális munkája, döntően befolyásolta az egyháztörténeti kutatásokat. Ma is példaképe a vidéki helytörténészeknek.

Soós József, gyantai lelkipásztor, Köteles Pált, az írót, az újságírót mutatta be. Gyantán született 1927-ben. 1950-től másfél évig politikai fogoly volt, majd a termelésben dolgozott mint napszámos, segédmunkás, technikus. Az 1960-as évek közepétől ismét tevékenyen bekapcsolódott a romániai művelődési életbe: írásai jelentek meg a Fáklya, Familia, az Előre, Igaz Szó, Korunk, valamint számos folyóiratban. 1982 szeptemberében jelent meg Töprengés egy torzkép előtt című esszéje, amelyben elemezte és bírálta Ion Lăncrănjan román publicista Gondolatok Erdélyről című propagandakötetét. 1990-től az Erdélyi Magyarság című folyóirat főszerkesztője lett.

Győri Róbert, budapesti egyetemi tanár, Fodor Ferenc geográfus életét ismertette, Önéletrajzaim című munkáján keresztül. Tenkén született 1887-ben. Egyetemi tanár volt Budapesten, gazdasági, tájföldrajzi, vízrajzi, kartográfia-történeti tanulmányok és monográfiák szerzője. Teleki Pál munkatársa volt néprajzi és gazdasági térképei szerkesztésében. Fő területe a gazdaság-tájföldrajz volt. Idősebb korában nagy jelentőségű térképészettörténeti munkásságot fejtett ki, mellyel áttekinthetővé vált a hazai térképészet korai anyaga. Tájföldrajzi, tájtörténeti munkái maradandó értéket rejtenek, néprajzi vonatkozásai gazdagok, melyek jelentős hatással voltak a kortárs etnográfusokra.

Érdekes és humoros formában mutatta be Bartók Béla papucsát Erdélyben hagyta című esszéjét a tiszaföldvári Szabó V. János tájkutató, publicista. Bartók Bélának a Fekete-Körös völgyében végzett kutatómunkáját ismertette, Buşiţia János tanár társaságában.

Az utolsó előadás Köteles Ágoston helytörténész, Tornaújfaluból ismertette, saját családi tragédiáján keresztül, a Bódva-völgyi, a felvidéki németek és magyarok sorsát, akiket Szibériába hurcoltak, s amelyek közül kevesen tértek haza. Konkrét számadatokkal illusztrálta e szörnyű tragédiát.

Nagy szeretettel és tisztelettel köszöntjük a 80 év feletti tagtársainkat.

Köszönjük az eddig végzett munkájukat, további sikereket és jó egészséget kívánunk!

Deák József

Fazekas Lóránd

Horber Pál

Juhász Ibolya

Krestyán Ilona

Lakóné Hegyi Éva

Makai Zoltán

Miskolczy Lajos

Nagy Aranka

Nagy Magdaléna

Pásztai Ottó

Starmüller Géza

PARTIUM Honismereti lap, Nagyvárad

Felelős szerkesztő: Dukrét Géza

Szerkesztőbizottság: Péter I. Zoltán – Nagyvárad, Fazekas Lóránd – Szatmárnémeti, Ujj János – Arad, Kovács Rozália – Érmihályfalva, Wanek Ferenc – Kolozsvár.

Szöveggondozás: Mihálka Magdolna

Szerkesztőség: 410404 Nagyvárad, Bernard Shaw nr. 36, bl. C8, Tel.: 0741-132148, 0359-410469, E-mail: dukretgeza@yahoo.com, www.pbmet.ro

Készült a nagyváradi Litera Print nyomdában.